

V **HISTORISCH** G VOORBURG

- Hoekenburg en Arentsburgh
- Middenburg – Sonnenburgh
- Vreugd en Rust

In dit themanummer staan historische parken van Voorburg centraal. Ondanks de hoge mate van 'verstenen' wordt Voorburg door bewoners en passanten nog steeds ervaren als een weldadig groene gemeente. Dit is in belangrijke mate te danken aan de Vliet langs Voorburg met zijn groene Vlietrand. Aangelokt door de begeerde landelijke entourage werden hier door vermogende stedelingen vanaf de 17e eeuw fraaie buitens aangelegd met daaromheen imponerende tuinen en parken. Richting overzijde bood vrijwel iedere buitenplaats prachtige, onbelemmerde vergezichten over de weilanden en hun vee. Sommige buitenplaatseigenaren waren zo gesteld op dit vrije uitzicht dat zij, indien mogelijk, de weilanden tegenover hun buiten aankochten om zo iedere bebouwing te voorkomen. Een andere mogelijkheid was de vestiging van een servituut, waarbij de toenmalige en latere overburen, in ruil voor een groot geldbedrag, de verplichting op zich namen het betreffende perceel onbebouwd te laten. Daarnaast kochten diverse Voorburgse buitenplaatseigenaren de veelal smalle percelen weiland aan de noordkant van hun buitenhuis, dus richting Broeksloot en verder noordwaarts. Hierdoor ontstonden diverse smalle, langgerekte bezittingen, die zich uit-

strekten van de Vliet tot aan de Haagse Schenk. Het uitgestrekte park dat nu nog als een groene strook vol bomen, bloemen, water, vogels en ander natuurleven loopt vanaf Vreugd en Rust middendoor Voorburg tot aan de grens met Den Haag, heeft nog steeds zijn wortels in de grondpercelen van deze oude buitenplaats. Veel van de buitenhuizen aan de Vliet zijn inmiddels afgebroken, maar hun –vaak naamloze– parkrestanten zoals grillige vijvers, begroeide eilandjes en bejaarde, lommerrijke bomen bleven, als bijdrage aan het behoud van de rustieke Vlietkant. Een aantal buitens aan de Vliet ontsnapte aan de sloop of herrees in nieuwe glorie, veelal als middelpunt van het oude park, dat traditiegetrouw het landelijke genoeg van de buitenplaats moest versterken. Op sommige plaatsen aan de overkant van de Vliet zijn heden ten dage nog de weldadige sporen zichtbaar van de oude servituten van vrij uitzicht. Het mooiste voorbeeld bevindt zich tegenover Hoekenburg. Deze historische sporen in het thans door Den Haag geannexeerde gebied dienen zo snel mogelijk de beschermde status te krijgen van landschappelijk monument.

Hoewel ieder park zijn eigen historie kent, zijn ze allemaal het

resultaat van het streven van de mens om de grillige en woeste natuur te bedwingen en in beheersbare paden te leiden. Om zo weer als Adam en Eva onbekommerd te kunnen genieten van een stukje paradijs op aarde, dat in het bijbelverhaal door de zondeval verloren was gegaan. Een fraai en vroeg voorbeeld van dit streven is te vinden bij Hofwijck. Omstreeks 1640 slaagde Constantijn Huygens erin om in deze Voorburgse buitenplaats de wilde natuur te leiden in streng-klassieke menselijke maatverhoudingen. Daarbij liet hij de lange rijen bomen in zijn park de mens zelf uitbeelden, de mens die volgens het scheppingsverhaal was geschapen naar Gods beeld en gelijkenis. Een herschepping van een stukje paradijs te Voorburg in optima forma. Uit dezelfde eeuw dateren (de voorlopers van) de drie parken die in dit themanummer worden beschreven: Arentsburgh-Hoekenburg, Middenburg-Sonnenburgh en Vreugd en Rust. Deze parken bestaan, evenals de tuin van Hofwijck, nog steeds en nog altijd zijn sporen van de vroegere aanleg te herkennen. Het bestuur van de gemeente Voorburg onderkende het grote belang van de drie genoemde parken en gaf enkele jaren geleden 'SB4, Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen'

*Foto omslag:
Boerderij 'Vreugd en Rust'
aan de Parkweg, werd in
1929 afgebroken.
Ongedateerde foto
Collectie Museum Swaensteyn*

te Wageningen opdracht om de historische betekenis en het belang van deze parken voor de toekomst te onderzoeken en te beschrijven. Bij het uitvoerig onderzoek dat volgde werd medewerking verleend door J.J.J. van Meerwijk (archiefonderzoeker), de Stichting Hoekenburg, Kees van der Leer (Historische Vereniging Voorburg), Alexandra Oostdijk (Museum Swaensteyn) en de verschillende afdelingen van de Gemeente Voorburg. In 2000 presenteerde SB4 de onderzoeksresultaten in een drietal indrukwekkende rapporten.

De redactie van Historisch Voorburg kreeg toestemming om de gegevens uit deze rapporten te verwerken in een drietal verhalen over de bovengenoemde Voorburgse parken. Het werden drie boeiende, zeer informatieve verhalen, geschreven door drie verschillende schrijvers. Elke schrijver koos zijn eigen, maar steeds ter zake kundige invalshoek. Het resulteerde in dit themanummer, met veel historie, met veel groen en met veel afwisseling.

Eric Blok, tuinhistoricus en medewerker van SB4 schreef het eerste verhaal over Arentsburgh-Hoekenburg. Hij beschrijft uitvoerig de geschiedenis van deze, van origine zelfstandige buitenplaatsen, die gedurende vele jaren werden samengevoegd via eenzelfde eigenaar. Uiteraard komen de diverse tuinstijlen die genoemde buitenplaatsen sierden, beeldend aan de orde. Ruud Hofman, medewerker van de

gemeente Voorburg, laat de ontwikkelingsgeschiedenis zien van huis en tuin van Middenburg-Sonnenburgh. Hij beschrijft de invloed die veranderingen in de samenleving hierop hebben uitgeoefend. Tenslotte neemt Anne Jacobs de lezer mee op een wandeling door het park van Vreugd en Rust. Op diverse plekken staat hij stil om te wijzen op historische wetenswaardigheden en bijzondere herinneringen.

De redactie hoopt dat dit themanummer de lezer zal inspireren tot een eigen wandeling naar en door de historische parken van Voorburg.

Inhoud

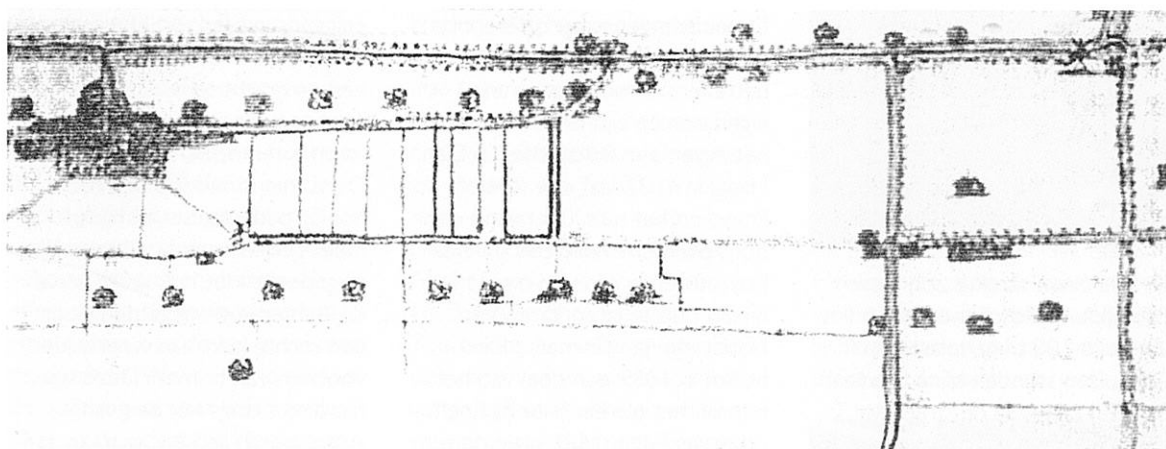
Van de redactie	3
Hoekenburg en Arentsburgh	5
Middenburg – Sonnenburgh	29
Vreugd en Rust	42
Colofon	58

ontstaan en ontwikkeling van de buitenplaatsen

Hoekenburg en Arentsburgh

De geschiedenis van de buitenplaatsen Hoekenburg en Arentsburgh gaat terug tot respectievelijk de 17e en de 15e eeuw. Hoewel de beide buitenplaatsen in de 19e eeuw een tijdlang in handen waren van dezelfde eigenaar, hebben zij tot in het begin van de 20e eeuw een volledig eigen ontwikkeling doorgemaakt. Hierna werden ze min of meer samengevoegd en deels als instituuts-terrein, deels als openbaar park gebruikt.

Na onderzoek in verschillende archieven en collecties is er vanaf de 17e eeuw een goede indruk van de verschijningsvorm van de buitenplaatsen te geven. Voor de 19e en 20e eeuw is een goede reconstructie mogelijk van de toenmalige terreininrichting en de daarin aangebrachte veranderingen. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van deze ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van de beide buitenplaatsen met een nadruk op de tuin- en parkaanleg.

Buitenplaatsen aan de Vliet

Vanaf de vroege middeleeuwen vond er bewoning plaats op de strandwal waarop het huidige Voorburg is gelegen. Op een kaart uit 1559/1560 wordt de laat-middeleeuwse situatie weergegeven en zijn zowel het Westeinde als de Prinses Mariannelaan te herkennen, die de in langgerekte percelen verdeelde Geest begrepsden. Deze Geest, een complex van

nutsgronden, was onbebouwd: de boerderijen lagen aan de overzijde van het Westeinde en van de Prinses Mariannelaan op regelmatige afstand van elkaar in de vorm van rechthoekige erven met een boerenhuis.

Het ontstaan van de buitenplaatsen langs de Vliet begon relatief vrij laat, vergeleken met andere gebieden. Op de bekende Kaart van Rijnland en omliggend gebied van F. Balthasar uit 1614 ont-

breekt nog vrijwel ieder spoor van de latere buitenverblijven langs de Vliet in Voorburg. De stichting van buitenplaatsen in dit gebied zal niet veel verder teruggaan dan tot 1640, toen Constantijn Huygens zijn buiten Hofwijck liet aanleggen aan de rand van het dorp Voorburg.

Vanaf het midden van de 17e eeuw kwam de Vliet steeds meer in trek voor de aanleg van buitenplaatsen en in de loop van de 17e

Eric M.J. Blok is als landschapsarchitect en tuinhistoricus verbonden aan SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen te Wageningen. Blok is met name geïnteresseerd in de tuinarchitectuur van de eerste helft van de twintigste eeuw en publiceerde daarover.

5

Kaart van de Vliet bij Voorburg, 1559/1560.

*Uit: Soeticheydt des Buyten-levens. Buitenplaatsen langs de Vliet en omgeving, Delft 1988
T. Buitenhuis (red.)*

Voor de ontwikkeling van de tuin- en parkaanleg van Hoekenburg moet worden teruggegaan tot het begin van de 17e eeuw. Op bovengenoemde kaart van Rijn-

De oudste gegevens omtrent de buitenplaats Hoekenburg zelf betreffen vermeldingen van eigenaren en zijn ontleend aan het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. In 1632 laat ene Roelof Francken het huis, dat hij in eigendom overnam van Jacob Dircksz Koy, afbreken om vervolgens een nieuw huis te laten 'timmeren'. Nadat ene Jan Cornelisz Dijkhoorn in 1659 een deel van het huis en het terrein in bezit heeft, is het geheel in 1681 eigendom van Roelof Francken (een zoon van eerder gemelde Roelof Francken?). Zijn erfgenamen verkopen Hoekenburg met de bijbehorende ruim 2,5 hectare grond in 1684 aan Johan Moll. Moll breidt zijn bezit uit, aangezien hij in 1703 eigenaar blijkt te zijn van ruim 6 hectare. Na het overlijden van Moll verkopen de erfgenamen Hoekenburg in 1710 aan Matthias Bosch. Vervolgens wordt de geschiedenis wat minder helder omdat diverse

Een indruk van het terrein in die tijd geeft de 'kaart van 'T Hooge Heemraedschap van Delfland, gemeten en in kaarte gebracht door Nicol. en Jac. Kruikius', uitgebracht in 1712. De buitenplaats Hoekenburg, gelegen aan de Vliet en de Trekvliet, is hierop gedeetailleerd afgebeeld. Het huis, dat enigszins in perspectief is getekend, staat direct aan de Vliet op een omgracht terrein. Bij het huis ligt een tuinaanleg, die a-symmetrisch is ten opzichte van het huis. Deze tuin is middels een rechthoekig padenstelsel in min of meer gelijke, rechthoekige perken opgedeeld. Het huis werd vanaf de Achterwegh ontsloten door een rechte laan, aan weerszijden voorzien van bomen. Deze laan, die direct langs het bos van Arentsburgh liep en waaraan aan de zuidzijde weiland grensde, eindigde in de noordhoek van de omgrachte tuinaanleg. Tussen buitenplaats en Achterwegh lag een groot, bijna rechthoekig, weiland. Ten zuiden van deze weide en ten zuiden van de buitenplaats, dus langs de Trekvliet, lag een uitgestrekt complex van moes- en groentetuinen en boomgaarden. Deze vormden gedeeltelijk een doorbreking van de oude weg tussen de Geestbrug en de Oude Tolbrug. Het tracé van deze weg

was nog als stippellijn in de weide ingetekend en kruiste de oprijlaan van Hoekenburg.

De oudst bekende aanleg van Hoekenburg voldoet volledig aan de stijkenmerken van de renaissance-tuinen. Deze stijl van tuinaanleg was in Nederland gebruikelijk in de 16e en eerste helft van de 17e eeuw en wordt gekenmerkt door een rechthoekig en omsloten terrein met een a-centrale plaatsing van het huis in een geometrisch of regelmatig ingedeelde tuin. Sier- en nuttuinen werden met elkaar gecombineerd waarbij direct om het huis het sieraspect meestal de boventoon voerde. Op Hoekenburg was de aanleg –uitgezonderd de vier sierperken ten noorden van het huis, die met een centrale as aan de noordgevel waren gerelateerd– niet bijzonder sterk op het hoofgebouw en op een dramatisch effect vanuit dit gebouw gericht, en evenmin was dit het geval met de oprijlaan. Wel bestond er door de plaatsing van het huis aan de Vliet en de oriëntatie hierop een fraai uitzicht op het water en vice versa. Deze relatie met de Vliet is karakteristiek voor de reeks buitenplaatsen in Voorburg en zal te maken hebben met de importantie van deze waterloop als transportweg voor zowel goederen als personen.

Anna Geertruida Bosch, die het terrein waarschijnlijk in 1784 als erfenis zal hebben gekregen, verkocht in dat jaar een belangrijk deel van het hout op de buiten-

plaats, waaronder de oude oprijlaan langs Arentsbrugh en liet de grond omzetten in weiland. Tegelijkertijd zal er een nieuwe ontsluiting van de buitenplaats zijn gerealiseerd en het is aan te nemen dat deze min of meer het tracé van de huidige Hoekenburglaan volgde. Of tegelijkertijd ook de landschappelijke aanleg tussen huis en Trekvljet tot stand kwam, is niet met zekerheid te zeggen, deze aanleg wordt pas op de kadastrale kaart van 1830 afgebeeld.

Wanneer Bosch de buitenplaats in 1794 verkoopt aan George Frederik Alsche is er sprake van de buitenplaats Hoekenburg met drie tuinmanswoningen op een terrein van ruim 7,5 hectare. De nieuwe eigenaar betaalt hiervoor een bedrag van f8700,-. Vrouwe Anna Helena Wassenberg (weduwe van Frederik George Alsche) verkoopt Hoekenburg in 1809 aan Andries Hendrik Thorbecke, bij welke gelegenheid een recht van vrij uitzicht wordt vastgelegd over enkele percelen wei- en hooiland in het Tedingebroek. Deze percelen liggen tegenover het huis aan de overzijde van de Vliet. Het recht wordt vastgelegd in een opdrachtbrief voor schepenen en commissarissen van Voorburg en bestaat nog steeds.

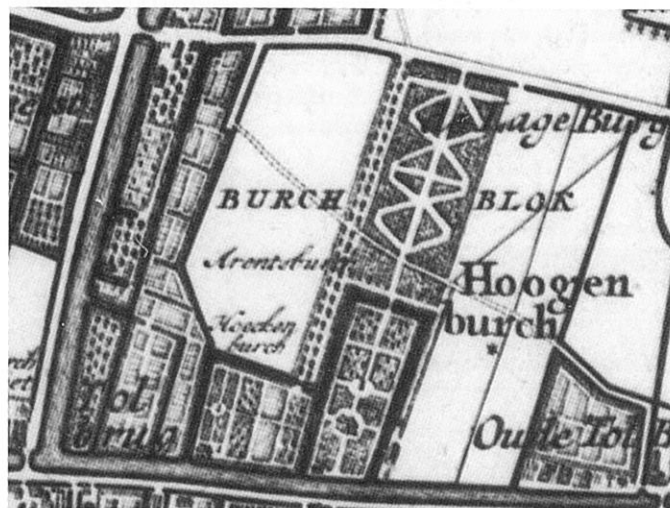
Onder Thorbecke wordt het landhuis grondig verbouwd. Wanneer het landschappelijke park niet al eerder tot stand was gekomen, zal dat waarschijnlijk op dit moment zijn gebeurd.

Vanaf 1811 komt Hoekenburg

geleidelijk in handen van Jonkheer Meester Hendrik Johannes Caan. Hij koopt op 18 december 1811 een eerste gedeelte van A.H. Thorbecke, en breidt dit uit met aankopen op 16 oktober 1817 van J.H. van der Weyden van Baak en op 17 september 1830 van F. van der Lem. Caan had inmiddels ook enkele percelen aan de overzijde van de Vliet in bezit die hij tussen 1815 en 1819 had verworven. Caan laat, nadat hij het gehele weiland langs de laan in handen heeft gekregen, het tolhuis aan de Achterwegh bouwen. In 1834 verwierf hij ook de buitenplaats Arentsbrugh in eigendom en in 1836-1837 liet hij het huis Hoekenburg gedeeltelijk vernieuwen.

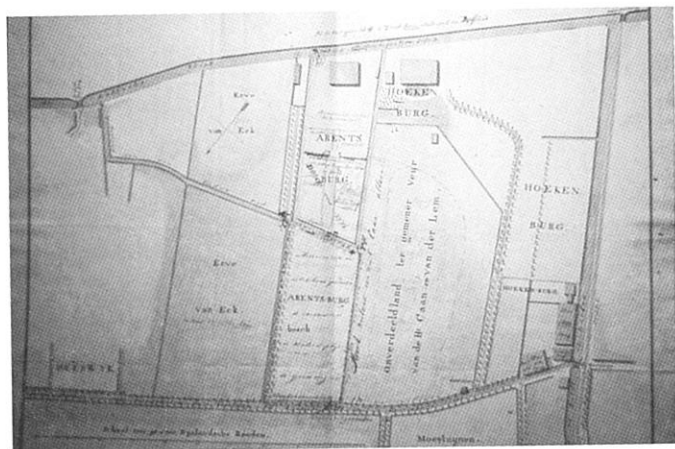
Uit deze periode stamt een kaart van de buitenplaatsen Hoekenburg en Arentsbrugh. Het huis Hoekenburg is op de kaart groter weergegeven dan het in werkelijkheid geweest zal zijn, wat er op duidt dat de kaart niet heel

Kaart van 't Hooge Heemraedschap van Delfland' opgemeten en getekend door N. en J. Kruikius, uitg. 1712. Algemeen Rijksarchief, Den Haag

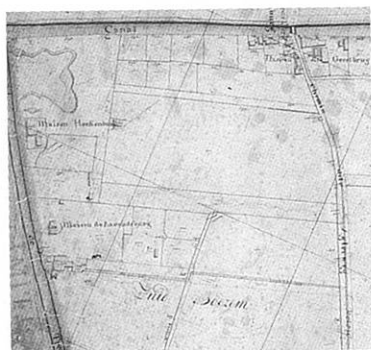
***Kaart van de buitenplaatsen
Arentsburg en Hoekenburg,
ongedateerd [19e eeuw].***

*Foto collectie Museum Swaensteyn
te Voorburg*

nauwkeurig is. Wel is er uit op te maken dat de ontsluiting van de buitenplaats inmiddels was verlegd naar de huidige Hoekenburglaan en met een boog bij het huis uitkwam. Ook lijkt een gedeelte van de grachten rondom de tuinen bij het huis inmiddels gedempt.

De kadastrale kaart van 1830, waarvan de veldopname teruggaat tot de Franse tijd (1812) is een zeer nauwkeurige weergave van de toenmalige situatie. In combinatie met de kadastrale legger van eigenaren is het terrein in detail te duiden. De buitenplaats Hoekenburg besloeg bijna het gehele terrein dat omgrensd werd door de Achterwegh, de buitenplaats

Kadastrale kaart, 1830.

Algemeen Rijksarchief, Den Haag

Arentsburg, de Vliet en de Trekvljet. Niet tot het bezit behoorden enkele huizen met erven direct bij de Geestbrug. Kaart en beschrijving tonen aan dat de tuinaanleg ten opzichte van de kaart van 1712 was vergroot en gewijzigd en dat er ten zuiden van het huis sprake was van een park in landschapsstijl met een gebogen waterpartij in verbinding met de Vliet. Dit park was bereikbaar via een lange laan vanaf de Achterwegh, met aan de ene zijde weiland en aan de andere zijde een complex van bouwlandjes, moestuinen en boomgaardjes. Ook ten noorden van het huis lagen een boomgaard en een tuin (nutstuin), grenzend aan het koetshuis. Aan de rand van het weiland lag reeds de tuinmanswoning.

Met de veranderingen, zoals die op Hoekenburg tussen 1784 en 1811 plaatsvonden in de meest directe omgeving van het huis en op het complex van nutstuinen tussen huis en Trekvljet, werd het terrein omgevormd naar de omstreeks 1800 sterk in opkomst zijnde landschapsstijl. De eerste landschappelijke veranderingen in Nederland komen aan het eind van de 18e eeuw voor en worden aangeduid als 'vroege landschapsstijl' met als belangrijkste kenmerken: een kleinschalige omvorming van terreingedeelten door de aanleg van slingerpaadjes in hakhoutbossen, slingerende waterlopen en het opwerpen van kleine heuvels in het terrein. Hierbij werden de bestaande

structuren en de aanwezige hoofdozet van het terrein behouden. De vroege landschapsstijl is te beschouwen als een vorm van kleinschalige versiering binnen de reeds bestaande geometrische aanleg. Dit in tegenstelling tot de zogenaamde 'late landschapsstijl' waarbij een veel grotere schaal werd gehanteerd en de terreinen in hun totaliteit, veelal door groot-scheepse vergraving, werden omgevormd tot een ruime aanleg met grote glooiende open weiden met solitaire bomen en boomgroepen, paden volgens wijde bogen en grote waterpartijen met flauw gebogen oeverlijnen, waarbij een visuele relatie met het omliggende landschap werd gelegd. In deze late vorm werden de agrarische gronden en de agrarische gebouwen veelal als onderdeel van de aanleg beschouwd en een versierende waarde toegedacht. Er wordt dan ook wel gesproken van een 'ornamental farm' of 'ferme ornée' (versierde boerderij). In dit samengaan van sieraanleg en nutsfunctie werd de verbeelding van het ideale Arcadische landschap gezien.

De voor de landschapsstijl typerende rondwandelingen door de aanleg voerden langs een heel scala aan taferelen, sierelementen en gebouwtjes en in de vroege landschapsstijl ook wel langs borden met teksten ter overdenking. Idealiter lagen er aan de rangschikking en aan de vorm van deze elementen filosofische gedachten ten grondslag.

waarmee men trachtte de aanleg een diepere betekenis te geven.

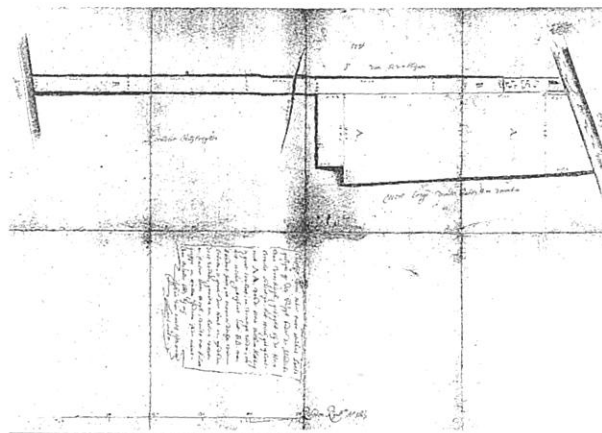
Op Hoekenburg bleven de rechte buitengrenzen van het terrein behouden en slechts hierbinnen werden aanpassingen verricht. Op ingenieuze wijze werden de oude sloten op de perceelgrenzen vergraven tot een sterk slingerende beek. Met de vrijkomende grond werden meerdere kleine verhogingen in het terrein opgeworpen. Een fijnmazig stelsel van zichtlijnen verbond de verschillende onderdelen van deze aanleg met elkaar. Waterpartijen, terreinophogingen en zichtlijnen versterkten elkaar, zoals nu nog in het terrein te zien is. De verschillende uitzichtpunten liggen op een kleine ophoging en de van daaraf op de voorgrond gelegen waterpartij is juist voor het uitzichtpunt iets verbreed.

Voor al de sterk kronkelende beek in het parkbos, de afwisselende zichten binnen de aanleg en ook naar de terreinen daarbuiten, de bruggetjes, de boom- en heesterbeplanting en het uitgestrekte weiland tussen het huis en de huidige Prinses Mariannelaan droegen sterk bij aan het romantische ideaalbeeld dat met de landschapsstijl werd nagestreefd. De theekoepel met uitzicht over de Trekvliet was een sfeerverhogend element, passend in deze stijl. Vanwege de relatieve kleinschaligheid en de sterke kronkelingen van paden en waterloop is het terrein nog het beste als 'vroeg-landschappelijk' te karakteriseren.

Arentsburgh tot 1834

De geschiedenis van Arentsburgh gaat in ieder geval terug tot in de 15e eeuw. Arent van Duvenvoirde stichtte in 1438 een memorie-dienst voor zichzelf en zijn broer Jan, te betalen uit zijn 'woeninghe', waarmee vermoedelijk Arentsburgh is bedoeld. In 1569 is een zekere Claes Schrevelsz de gebruiker van het huis met 28 morgen land, die op dat moment eigendom zijn van jonker van Duvenvoirde. Op een kaart van de Vliet bij Voorburg uit 1559-1560 is min of meer ter plaatse van het huidige Arentsburgh een tweetal gebouwen afgebeeld (zie pag. 5). In het midden van de 17e eeuw is Arentsburgh eigendom van Cornelis van Lodesteyn. Tussen 1667 en 1671 breidt hij zijn bezit uit door aankoop van verschillende stukken grond. Hiervan is een kaart opge maakt met het opschrift: *Caertie van sekre twee stukies lants gelegen op den Burgh onder de jurisdictie van Voorburgh, gekoght bij de Heer Cornelis Lodesteyn, het stuck geteykent met AA, van de Heer Wilhelm Ketting is groot tien hont, en veertigh roeden, en het stuckie geteykent met BB van Leendert Janse, en Maerten Dirckje van Leuwen, is groot drie hont en een derden deel roeden, gemeten ter halver Vliet en halve Heere Wegh, voorts ter halver greppe en wallen gedaen in de maent van october 1667 bij mij Johan van Swiets Gezworen Lantmeter.*

Van Lodesteyn laat een nieuw huis bouwen, dat min of meer op de plaats van het huidige huis ver-

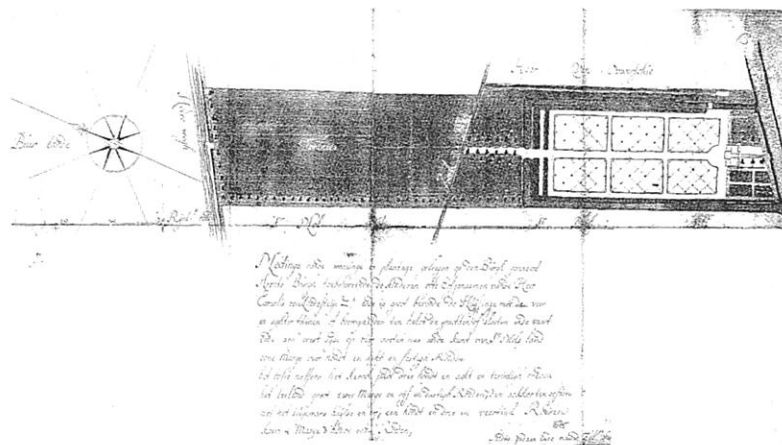

rijst. Het op de kaart ingetekende gebouw wordt verbouwd tot het tuinmanshuis dat bij de verkoop door zijn erfgenamen in 1668 wordt vermeld.

Na Lodesteyns overlijden komt Arentsburgh voor een bedrag van f10.000,- in handen van Jacob Scheltus. Als omschrijving bij de verkoop wordt gegeven: de hofstede Arentsburgh met tuinmanshuis, omheinde boomgaard en tuin, met alle plantagiën op den Hoogenburgh. Nadrukkelijk wordt vermeld dat de koop inclusief een nieu overdeekt speeljagt, een marcschuyt ende voort alle de thuyngereetschappe is. Een kaart uit 1685 die in verband met deze verkoop zal zijn

Kaart van Arentsburgh door J. van Swieten, 1667.
Collectie Bouwarchief Gemeente Voorburg

Kaart van Arentsburgh, 1685.
Collectie Bouwarchief Gemeente Voorburg

gemaakt, toont het terrein in detail. Het opschrift van de kaart luidt: *Meetinge van de wooninge en plantage geleege op den Burgh genaemt Arentsburgh toebehoorende de kinderen ofte Erfgenaemen van de Heer Cornelis van Loodesteijn, ende is groot bevonde de Huijsinge met de voor en aghtertuijnen of boomgaarden ten halve de grachten of slooten ende vaert ende aen west sijde op vier voeten nae aende kant van Sr Mols land eene marge vier hondt en aght en sestigh Roeden, het bosie neffens het kerckpadt drie hondt en aght en twintigh Roeden, het teelland groot twee marge en vijf en dartigh Roeden, den ackker ten aosten met het thijnmanshuijsje en erf, een hondt en drie en veertigh Roeden, koms 4 Marge 3 hondt en 74 roeden. Aldus gedaen inde maend Febr 1685....*

Deze kaart geeft een goed beeld van de terreinaanleg bij het nieuwe landhuis dat min of meer in het midden van het omgrachte perceel op korte afstand van de Vliet staat. Er is sprake van een hoofdas van symmetrie. Vanaf het huis is er een brede vlakte naar de Vliet met aan weerszijden een bomenrij en daarbuiten nutstuinen. Aan de andere zijde van het huis ligt de toegangsweg in de hoofdas met aan weerszijden drie rechthoekige tuindelen, waarschijnlijk ingevuld met (fruit-) bomen. De oprit gaat over de gracht verder als laan en eindigt bij het 'Kerkpadt' (de weg tussen Geestbrug en Oude Tolbrug). Het land tussen het Kerkpadt en de Achterwegh wordt gebruikt als

teelland. Opvallend is dat de toegang van dit perceel, vanaf de Achterwegh, precies in de hoofdas van de tuinaanleg ligt. Verder is er langs de noord- en westzijde van deze akker een bomenrij. Tussen 1685 en 1712 wordt de oprijlaan verlengd tot aan de Achterwegh. Dit is te zien op de al eerder genoemde kaart van 'T Hooge Heemraedschap van Delfland uit 1712, die echter minder gedetailleerd is dan de kaart van 1685. (zie pag. 7) Het terrein is dan ontsloten vanaf de Achterwegh door een rechte laan in de midden-as. Het meest noordelijke gedeelte, eerder nog 'teelland', is dan omgeven door een nieuw sterrenbos met een diagonaal padenstelsel. Het oude weggetje van de Geestbrug naar de Oude Tolbrug doorsnijdt het sterrenbos onder een schuine hoek. Het 'tuinmanshuis' ligt nog steeds ten noordoosten van het huis, juist buiten het omgrachte terrein.

De tuinaanleg die op deze kaarten wordt afgebeeld, vertoont de principes van de classicistische tuinstijl die in de 17e en in het begin van de 18e eeuw bij veel kastelen en buitenplaatsen in Nederland werd toegepast. Deze stijl was nadrukkelijk geïnspireerd door en afgeleid van de 17e-eeuwse tuin- en parkaanleg in Frankrijk. Kenmerken zijn de duidelijk symmetrische opbouw van het terrein waarbij gebruik gemaakt wordt van rechte lijnen en lanen, vierkante omgrachte percelen, en in alle gevallen een centrale as van symmetrie met

haaks daarop verschillende dwarsassen. Deze parken waren over het algemeen groter van omvang dan de renaissance tuinen en er werd meer nadruk op het sieraspect gelegd. De huizen werden in de centrale symmetrie-as geplaatst. De tuinen werden veelal rijk versierd met onder meer gedecoreerde parterres, tuinbeelden, vijvers, doolhoven, fontein, cascades, loofgangen en latwerken.

Een dergelijke aanleg wordt in eerste instantie aangeduid als 'Hollands classicistische stijl'. In de loop van de 17e eeuw kwam het echter steeds vaker voor dat de symmetrie-as (en ook dwarsassen) zich ook buiten de eigenlijke aanleg, over de bijbehorende agrarische gronden uitstrekten waarbij een sterkere perspectivische werking ontstond en het huis reeds van verre te herkennen was. In dat geval wordt gesproken van het 'Frans classicisme'.

De op het huis gerichte hoofdas was een belangrijk element in de visueel-ruimtelijke beleving van de buitenplaats en maakte het huis tot het visuele en functionele centrum van het terrein. Doordat de hoofdas als entreelaan was uitgevoerd, werd reeds van verre de aandacht op het huis gevestigd en werd het tussenliggende terrein hier nadrukkelijk mee verbonden. De aanleg van Arentsburgh, zoals die is afgebeeld op de kaart uit 1685, vertoonde de typische kenmerken van het Hollands classicisme. Met de uitbreiding in de richting van de Achterwegh, zoals te zien op de kaart van 1712, was

de tuin ontwikkeld in de richting van de Frans classicistische stijl. Van een zuiver stijlvoorbeeld is echter geen sprake, aangezien de hoofdas zich beperkte tot binnen de eigenlijke terreinaanleg en niet echt verlengd was tot in het omringende landschap.

In het midden van de 18e eeuw is Arentsburgh in handen van ene Willem Smits. Deze vestigt, net als bij Hoekenburg gebeurde, een recht van vrij onbelemmerd uitzicht over een perceel wei- of hooiland in de Tedingerbroekpolder tegenover het huis. Dit wordt bepaald in een akte die op 16 maart 1759 voor Schout en Schepenen van de banne van Stompwijk is gepasseerd, waarbij Willem Smits (de eigenaar van Arentsburgh), de bewuste landerijen in de Tedingerbroekpolder verkocht aan Salomon baron van Gersdorp [Gersdorff] en bepaalt dat den Weledelen Heer Cooper of zijn rechtverkrijgende het voorschreeve land niet en zal mogen betimmeren, beheynen of beplan-ten, off ietswes daarop off aan te laten doen dat den Heer Verkooper off die het regt van zijn voornoemde buytenplaats Arentsburgh verkrijgen zal het gesigt over het voorschreeve land zouden kunnen belemmeren, hetzij door het planten van boomen aan of op den weg off hoe het ook zoude mogen zijn, moetende het land voor nu ende altoos wey- en hooyland moeten blijven, dan zal het aan den Weledelen heer Cooper bij onverhoopte sterfte van het rundvee vrijstaan het voorschreeve land te mogen insteeken

en bezayen, maar verders niet. Van Willem Smits gaat Arentsburgh over in handen van Isaac Scheltus. Na het overlijden van Scheltus vindt er in 1797 een verdeling van de erfenis plaats, waarbij Arentsburgh wordt toebe-deeld aan Jacoba Maria Scheltus (gehuwd met mr Carel Vosmaer). Uit de omschrijving blijkt dat er sprake is van een buitenhuis, een stalling, een koetshuis, een tuin-manshuis, een bouwmanhuis aan de Broeksloot en een appartemen-t 'daarnevens'. De landerijen aan de Broeksloot komen aan vier andere meisjes Scheltus.

In 1812 wordt Willem Carel Vosmaer de nieuwe eigenaar, waarna zijn erven het vervolgens in 1826 voor f 18.000,- verkopen aan 's Rijks Domeinen. Professor C.J.C. Reuvens doet tussen 1826 en 1834 archeologische opgravingen op het terrein van Arentsburgh en vindt de resten van de Romeinse stad 'Forum Hadriani'. Reuvens bewoont ondertussen het huis.

De kaart van de buitenplaatsen Hoekenburg en Arentsburgh, die in ieder geval van tussen 1811 en 1830 dateert, geeft nadere informatie over de terreinaanleg in die tijd (zie pag. 8). De ingetekende aanleg op het omgrachte terrein rond het huis Arentsburgh komt nog deels overeen met de kaart van Delfland van 1712. Het huis ligt in het midden van het perceel en een pad voert door een opening in een tuinmuur hier recht naar toe. Deze toegang was bereikbaar via een brug over de gracht. Het in 1712 afgebeelde

sterrenbos met midden-as is niet langer aanwezig. De toegangslaan vanaf de Achterwegh is verlegd naar opzij en dit zal mogelijk verband houden met de opgravingen door Reuvens in het voormalige sterrenbos. Deze laan sluit aan op een eveneens nieuwe laan ten noordoosten van het omgrachte terrein die ligt op de plaats waar in 1712 al een smal pad naar de tuinmanswoning aanwezig was. Hoewel dit gedeelte nu een brede laan is, en derhalve als toegangslaan zal zijn bedoeld, is er geen directe verbinding naar het hoofdhuis ingetekend.

De kadastrale kaart van 1830 geeft in combinatie met de kadastrale legger van eigenaren, een gedetailleerd beeld van het terrein (zie pag. 8). Kaart en legger tonen op hoofdlijnen dezelfde indeling als de eerder genoemde kaart. In de perceelsscheidingen is de oude rechte hoofdas nog te herkennen. Van een echte siertuin- of park-aanleg (normaal gesproken door het kadaster aangeduid als 'lust-plaats' of 'lustbos') is geen sprake. Het geheel is functioneel ingericht en een verandering naar de landschapsstijl, zoals op Hoekenburg, heeft nog niet plaatsgevonden. Nadat Professor Reuvens zijn werk had voltooid werd de buitenplaats Arentsburgh op een openbare veiling en verkoping op 24 maart en 1 april 1834 door Rijks Domeinen te koop aangeboden. De nieuwe eigenaar werd Hendrik Johan Caan die sinds 1811 ook Hoekenburg al in zijn bezit had. Hoewel de officiële opgravingen beëindigd waren, liet

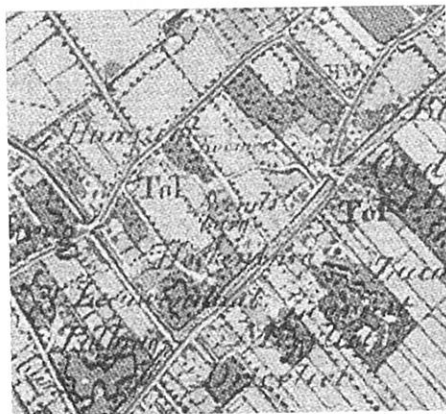
Caan nog wat verder graven op het terrein van Arentsburgh, echter zonder veel resultaat.

Eén eigenaar

Vanaf 1834 zijn Hoekenburg en Arentsburgh beide in handen van Hendrik Johan Caan. Aan te nemen is dat hij het bezit van de beide buitenplaatsen vooral als een geldbelegging zag, aangezien hij nog meer van dergelijke terreinen in de regio in eigendom had.

Op de Topografische en Militaire Kaart uit 1850 is het terrein van Hoekenburg afgebeeld zoals hierboven op basis van de kadastrale kaart al werd geschetst. De toegangslaan naar het huis is voorzien van laanbomen en door het met opgaande bomen beplante terrein naast het huis slingert de waterloop. Gezien de schaal van de kaart is er weinig aanvullende informatie uit af te leiden.

Arentsburgh maakt op de kaart een onsamenhangende indruk. De verschillende delen van het terrein liggen min of meer achter elkaar en lijken slechts verbonden door de terzijde gelegen oprijlaan.

Kadastrale kaart, 1830.

Algemeen Rijksarchief, Den Haag

Het voormalige sterrenbos, (bij het kadaster in die tijd nog bouwland genoemd) is gedeeltelijk beplant. De grens tussen beplanting en open ruimte volgt een gebogen lijn en refereert daarmee aan de in de 19e eeuw populaire landschapsstijl. Op de grens van het opgravingsterrein met het weiland van Hoekenburg is een rechte bomenrij getekend. Een litho naar een tekening van P.J. Lutgers uit omstreeks 1855 toont de buitenplaats Hoekenburg temidden van een Arcadisch landschap met een grazige weide waarop runderen lopen. Het huis is omgeven door weelderige boomcoulissen met schuin ervoor de tuinmanswoning. De hoge bomen aan de rechterzijde zullen de oprijlaan flankeren, terwijl de bomen links zowel de begrenzing van de moestuin als de bomenrij op de grens met Arentsburgh zouden kunnen vormen. Van dezelfde tekenaar en uit dezelfde tijd is er een prent van Arentsburgh, gezien vanaf de overzijde van de Vliet. Ook dit huis is omgeven door boomcoulissen met een ondergroei van heesters en wordt door een gazon, versierd met heesterperken en kuipplanten, gescheiden van de Vliet. Terzijde, en vanaf het huis aan het oog onttrokken door beplanting, staat de stenen theekoepel direct aan de oever van de Vliet. Deze prent is net als die van Hoekenburg voorzien van een gezelschap dat zichtbaar geniet van het buitenleven.

In 1857 verkoopt Caan de beide buitenplaatsen aan Petronella Maria Elisabeth Beelaerts, weduwe van Rudolf de Sitter, wonende te Haren (Groningen). De notariële akte omschrijft het verkochte als:

1. Hoekenburg met herenhuis, stal, koetshuis, tuinmanswoning, koepel aan de vaart, arbeiders- en portierswoning en verdere gebouwen, boomgaard, moestuin en broeierij, bepoting en beplanting, benevens het perceel weiland genaamd de Hooze Burg daaraan en naast gelegen, en het gedeelte van de weg langs dit perceel [Achterwegh] met de beplanting.

2. Arentsburgh met herenhuizing, stal en koetshuis, en daaraan verbonden tuinmanswoning en orangerie, benevens koepel aan de vaart, en verdere gebouwen, boomgaard, moestuin, bepoting en beplanting, mitsgaders de oprijlaan en het gedeelte van de weg langs het perceel lopende [Achterwegh] met de bijbehorende beplanting.

3. Percelen grond aan de overkant van de Vliet, gelegen onder Stompwijk.

De nummers 1 en 2 tezamen hebben een oppervlakte van 13.91.23 hectare. De percelen aan de overzijde van de Vliet beslaan 3.44.10 hectare.

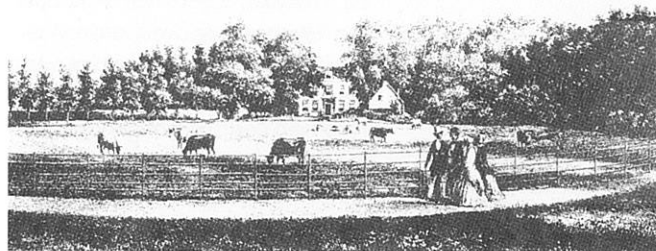
De nieuwe eigenaresse betreft zelf het huis Hoekenburg en zoekt voor Arentsburgh een huurder. Drie jaar later overlijdt zij echter en de beide buitenplaatsen worden door haar erfgenamen op 21 juli 1861 in vier stukken geveild: a. de buitenplaats Hoekenburg, b. het weiland ten noordoosten

van de oprijlaan van Hoekenburg, c. de buitenplaats Arentsburgh, d. een weiland aan de overkant van de Vliet.

De gedetailleerde omschrijving van Hoekenburg bij deze veiling luidt: De buitenplaats Hoekenburg alleraangenaamst gelegen aan de trekvaart en den straatweg nabij de Geestbrug op korten afstand van 's Gravenhage en het Station van den Hollandschen IJzeren Spoorweg, onder de gemeente Voorburg, bestaande in een zeer soliede heerenhuizing bevattende dertien zoo boven- als beneden- kamers, waaronder eene Suite van drie kamers, als Salon met twee kamers ter wederzijde, allen geplafonneerd en waarvan onderscheidene van stookplaatsen voorzien, keuken waarin eene pomp voor regen- en welwater, vorstvrijen kelder, provisie- en dienstbodenkamers en verdere gemakken, voorts eene in de nabijheid van het hoofdgebouw staande sedert weinige jaren geheel nieuw gebouwde bijzondere moderne royale stal en koetshuis waarin stalling voor acht paarden met hard-steenen kribben voorzien van marmeren plinten en ijzeren ruiven, voorts koetsierskamer naast den stal, terwijl het koetshuis bevat drie oprijdeuren, aan welke stalling en koetshuis beneden nog is verheeld eene kamer en keuken waarin eene pomp voor regen- en welwater mitsgaders eene badkamer, worden boven hetzelfde nog twee kamers en eene koetsierskamer gevonden, wel aangelegde plaats met vele zware opgaande boomen en sterk wassend hakhout en keurige heesters doorsneden met aangename wan-

delingen en een vischrijke vijver, op welke plaats wordt gevonden een koepel aan de trekvaart, portierswoning bij het hek aan den straatweg, tuinmanswoning, boomgaard, moezerij en broeierij waarin perziken- en druivenkast van zeven-entwintig ramen, steenen ananaskas met hardsteen plinten van tien ramen, een kisting waarin tien hardsteen bakken ieder van twee ramen en andere kistingen voor gewone broeibakken, muren schuttingen en heiningen bezet met perziken- druiven- abrikozen- en pruimenboomen en andere fijne vruchten, arbeiderswoning, goudvischkom, en voorts alles wat tot een alleraangenaamst solide wel onderhouden landgoed behoort, zoo door deszelfs ligging als bijzonder drooge huizing en gronden bijzonder geschikt voor zomer- en winterverblijf, waartoe het ook sedert vele jaren heeft gediend en is gebruikt. Het geheel meet op dat moment 5.41.79 hectare en is volgens de beschrijving van alle gemakken en luxe voorzien. De omschrijving van het park wekt een zeer weldadige indruk en draagt de typische kenmerken van een aanleg in landschapsstijl.

Opnieuw wordt melding gemaakt van het recht van vrij uitzicht. Allereerst over percelen wei/ hooiland in het Tedingebroek, welk recht bij de verkoop in 1809 was vastgelegd. Vervolgens is er recht van uitzicht over een perceel wei- of hooiland. Dit recht was ontstaan uit een overeenkomst uit 1819 waarbij Jacques François Mirandolle dat perceel toegewezen kreeg.

Een nieuw recht van vrij uitzicht wordt vastgelegd voor het te veilen perceel wei- of hooiland (aangeduid als D) en voor het te veilen weiland tussen Hoekenburg en de Achterwegh (aangeduid als B). Daarbij wordt opgemerkt dat voor het terrein langs de Achterwegh geldt: zullende alzoo behalve de bestaande boomen langs het voetpad niets mogen worden geplant gepoot of gesteld wat het uitzicht zoude kunnen hinderlijk zijn. Aan te nemen is dat deze laatste bepaling vooral werd opgenomen

Buitenplaats Hoekenburg.
litho van P.J. Lutgers, ca. 1855
P.J. Lutgers: Gezigten in de omstreken van 's Gravenhage en Leyden, 1855

13

Huis Arentsburgh.
litho van P.J. Lutgers, ca. 1855
P.J. Lutgers: Gezigten in de omstreken van 's Gravenhage en Leyden, 1855

om te zorgen dat er vanaf de openbare weg een uitzicht op het huis zou blijven bestaan.

Tenslotte geldt er recht van vrij uitzicht voor een perceel wei- of hooiland naast het jaagpad langs de Trekvljet, tegenover de koepel van Hoekenburg, welk recht was ontstaan uit de voorwaarden van de verkoop van buitenplaats Burgvljet door de vorige eigenaar van Hoekenburg (hiermee zal Caan bedoeld zijn) aan mr J.A. Philips in 1838.

De akte bevat diverse andere interessante bepalingen, onder meer dat voor de overname van kassen, bakken en tuingereedschap f705,- moet worden betaald; dat de koper de brug en dam tussen Hoekenburg en het te veilen weiland (stuk B) (over/in de scheidingssloot bij de tot schuur ingerichte hooiberg) moet amoveren; dat de houten erfscheiding tussen Hoekenburg en het weiland B (bij de portierswoning) bij Hoekenburg hoort en dat de koper deze moet laten staan tot het einde van de huur van weiland B en C; dat er recht van overpad is, ook om beesten te drijven, over het voorgedeelte van de laan en door het hek, mits de dieren aan touwen geleid worden; dat de houten erfscheiding nadien mag worden vervangen door een sloot en de eigenaar van stuk C (Arentsburgh) mag eisen dat de schoorpalen van de schutting van zijn grond verwijderd worden.

Het weiland langs de oprijlaan van Hoekenburg wordt bij de veiling in 1861 omschreven als een

perceel uitmunten weiland met daarop staande schuur vroeger gediend hebbende tot hooiberg naast welk perceel de opdeling van romeinsche oudheden betrekking hebbende tot het Forum Hadriani heeft plaats gehad, en waarschijnlijk in dit perceel met succes zoude kunnen worden vervolgt. Het perceel meet 4.39.70 hectare. en is op dat moment verhuurd aan Gerardus Cruyff, kastelein, wonende aan de Geestbrug, die ook huurder is van het weiland gelegen tussen de geschoffelde paden der voornoemde buitenplaats Hoekenburg. (Onduidelijk is wat hier precies bedoeld wordt.) De huursom bedraagt f300,- per jaar en er geldt een recht van overpad te voet en voor het drijven van beesten. Na afloop van de huur (met Kerstmis 1862) vervalt het recht van overpad over Arentsburgh en Hoekenburg en moet men over de sloot langs het voetpad en een nieuw te maken dam of brug vanaf de Straatweg. Als voorwaarden voor de koop van dit perceel wordt opgenomen: Voorts zal hij (koper) op dit perceel nimmer iets mogen plaatsen, stellen of bouwen, noch hetzelfde tot bouw- of teelland mogen inrigten maar hetzelfde steeds voor een wei- of hooiland moeten gebruiken en in het geval het perceel wordt gehooïd de hooiroken daarop zodanig moeten plaatsen, dat zij tijdelijk het uitzicht van het perceelnummer één (Hoekenburg) zoo min mogelijk hinderlijk zijn, en deze hooiroken ... ten spoedigste moeten opruimen.

De koper moet verder op zijn

kosten een scheidingssloot bij Arentsburgh laten graven. Door de aanleg van deze sloot wordt de nieuwe parkaanleg van Arentsburgh, ter plaatse van het vroegere sterrenbos, functioneel gescheiden van de weide.

Arentsburgh wordt bij de veiling in 1861 aangeprezen als: *De buitenplaats Arentsburg alleraange-naamst gelegen aan de trekvaart en den straatweg nabij de Geestbrug op korten afstand van 's Gravenhage en het Station van den Hollandschen Ijzeren Spoorweg, onder de gemeente Voorburg (...) bestaande in soliede heerenhuizing, bevattende acht zoo beneden- als bovenkamers, keuken waarin een pomp voor regen- en welwater, kelder, dienstbodenkamers en hetgeen verder tot eene welingerigte heerenhuizing behoort, stal en koetshuis met mangelkamer waaraan is verheeld eene tuinmanswoning, en waar ook gevonden wordt eene ruime orangerie met koperen verwarmingstoestel, voorts wel aangelegde plaats beplant met opgaande boomen, sterk wassend hakhout, boomgaard, heesters enzoo voorts. Het totaal omvat 3.89.86 hectare. Het huis met de tuin is op dat moment verhuurd aan Jhr Ridder van der Schueren, tot 1 mei 1862 voor f600,- per jaar.*

In de overdrachtsakte wordt het recht van vrij onbelemmerd uitzicht over een perceel wei- of hooiland in de Tedingerbroekpolder, volgens een akte uit 1759, opnieuw vastgelegd. De koper van Arentsburgh moet het houten

bruggetje weghalen dat over de scheislout naar Hoekenburg ligt. Hij mag vorderen dat de steunpalen van de schutting op de grens met Hoekenburg van zijn land worden gehaald binnen een maand na kennisgeving. Uit de laatste twee opmerkingen blijkt duidelijk de bedoeling dat de twee buitenplaatsen als afzonderlijke eenheden hun geschiedenis vervolgen.

Het laatste veilingkavel in 1861 omvat *Een perceel wei-, hooi- en teelland gelegen in den Tedingerbroekpolder onder de Gemeente Stompwijk tegenover de heerenhuizinge van de buitenplaats Hoekenburg groot drie bunders vierenveertig roeden en tien ellen (ruim 2 hectare)*. Als voorwaarde wordt gesteld: *De koper van dit perceel zal op het (terrein) nimmer iets mogen planten zaaijen, stellen of bouwen wat eenigszins het vrije uitzigt daarnaar of af de buitenplaats Hoekenburg zoude kunnen belemmeren of hinderlijk zijn*. Verder is er een bepaling inzake de overname van de huurder die het geheel voor f200,- per jaar nog tot Kerstmis 1862 in gebruik heeft.

Bij de veiling komen de verschillende kavels in afzonderlijke handen. Hoekenburg gaat naar Quirinus Wennekens, banketbakker en timmerman te Voorburg, voor een bedrag van f20.800,-; het weiland tussen Hoekenburg en de Achterwegh komt aan Leonardus Cornelis Hoogendoorn, bouwman te

Voorburg, voor een bedrag van f7.150,-; Adriaan Frans Umbroge, particulier zonder beroep en wonende te 's-Gravenhage, wordt voor een bedrag van f12.600,- eigenaar van Arentsburgh; en Adam George Camielus Alsche, officier van justitie te 's-Gravenhage, koopt voor een bedrag van f5200,- de kavel in de Tedingerbroekpolder. Met deze opsplitsing worden het weiland tussen Hoekenburg en de Achterwegh en de wei-/bouwlanden aan de overzijde van de Vliet definitief van de buitenplaatsen Arentsburgh en Hoekenburg afgescheiden.

Hoekenburg opnieuw zelfstandig (1862-1926)

Het lijkt erop dat de nieuwe eigenaar van Hoekenburg, Quirinus Wennekens, iemand is die trekelden probeert te vangen op veilingen. Af en toe mislukt zijn opzet en wordt bij onbedoeld eigenaar van een terrein, dat hij dan zo snel mogelijk weer probeert te verkopen. Het kan ook zijn dat hij zich aan het opwerken is tot projectontwikkelaar/onroerend-goedhandelaar. Deze veronderstellingen worden ingegeven door het feit dat Wennekens zich korte tijd na het verwerven van Hoekenburg 'meestertimmerman' laat noemen en dan van Voorburg naar Den Haag is verhuisd; en door het feit dat Hoekenburg op 7 januari 1862 aan hem wordt overgedragen en dat hij het op 10 april 1862 al weer van de hand doet aan Gualtherus Suermondt, een

particulier zonder beroep en wonende te Batavia. Volgens de akte bestaat de buitenplaats uit *herenhuizing, stal, koetshuis met koetsierswoning en portierswoning, tuinmanswoning, boomgaard, moezerij en broeierij en verdere aanhorigheden*. Gezien de identieke kadastrale omschrijving en de korte tussenliggende periode, zal Wennekens niets aan huis of terrein veranderd hebben. Suermondt betaalt f20.000,-, zodat de schade voor Wennekens beperkt blijft.

De nieuwe eigenaar verkoopt enkele stukjes grond aan de straatweg en tegelijk wordt er wat aan de indeling van de berm bij het tolhuis gewijzigd. Volgens het kadaster is het tolhuis in 1862 (dienstjaar 1863) verbouwd. Suermondt verblijft slechts enkele jaren op Hoekenburg, maar laat ondertussen wel het huis aanpassen aan zijn smaak en ondermeer voorzien van een nieuwe badkamer. Ook in het park voert hij vernieuwing door, waaronder de renovatie van een boom- en heesterpartij aan de Trekvlies. In 1865 wordt de buitenplaats opnieuw geveild, waarbij Cornelis Suermondt als plaatsvervanger voor zijn broer Gualtherus optreedt omdat deze vroeger *wonende op de buitenplaats Hoekenburg onder Voorburg, thans op reis (is) naar Nederlandsch Oost Indiën*.

Ter veiling wordt aangeboden: *De buitenplaats Hoekenburg, alleraangenaamst gelegen aan de trekvaart en straatweg nabij de Geestbrug op korten afstand van 's Gravenhage*

16

Huis Hoekenburg, prentbriefkaart, ca 1900.

Collectie Effatha

Huis Hoekenburg, gezien vanaf de overzijde van de Vliet, prentbriefkaart, ca 1900.

Collectie Museum Swaensteyn

en het Station van den Holland-schen IJzeren Spoorweg, onder de gemeente Voorburg, bestaande in een zeer soliede heerenhuizing in de laatste jaren door een uitbouw aanmerkelijk verbeterd en verfraaid, waarin zestien zoo boven- als benedenkamers waaronder ene Suite van drie kamers, als Salon met twee kamers ter wederzijde, allen geplafonneerd en veele met stookplaatsen voorzien, badkamer,

keuken waarin een pomp voor regen- en welwater, vorstvrije kelder, provisiekamers en dienstbodenkamers en verdere gemakken, geheel overdekte en afgesloten zeer riante warande waaruit men een zeer ruim uitzigt over de daarvoor liggende trekvaart en daaraan liggende landerijen heeft, voorts eene in de nabijheid van het hoofdgebouw staande sedert eenige jaren geheel nieuw gebouwde bijzondere moderne royale stal en koetshuis waarin stalling voor acht paarden met hardsteenen kribben voorzien van marmeren plinten en ijzeren ruiven, koetsiers- en palfrenierswoning, voorts eene uitgestrekte boomgaard en moestuin beplant met veele kostbare vrugtbomen, sterk in aanwas en van de beste en laatst bekende voortreffelijkste soorten, in welken moestuin wordt gevonden eene perzikenkast van zevenentwintig ramen en eene steenen druivenlessenaar met hardsteenen plinten van tien ramen, bevattende gemelde perzikenkast buitengewoon schoone persikenbomen waaraan veele vrugten en de druivenlessenaar overschoone wingerden buitengewoon geladen met druiven, steenen en houten kistingen voor broeibakken, waaronder van hardsteen, schuttingen voorzien van perzikensbomen en veele fijne vrugten, achter den moestuin eene menagerie met steenen kippenhok, bevattende voorts de plaats zware opgaande boomen en sterk wassend hakhout doorsneden met aangename wandelingen waaronder eene partij aan de trekvaart geheel nieuw aangelegd en beplant met vele kleurige heesters

wordende op de plaats gevonden eene zeer riante koepel aan de trekvaart, tuinmans- en daaraan verheeld arbeiderswoning, eene woning met koestal met boomgaard en tuin en aan het hek aan de opritlaan aan den straatweg eene portierswoning; Zijnde het voorschreven landgoed zoo door deszelfs ligging als bijzondere soliede heerenhuizing en droog terrein bijzonder geschikt voor zomer- en winterverblijf, waartoe het ook sedert vele jaren en ook laatstelijk heeft gediend.

Uit vergelijking met de verkooptekst uit 1861 blijken de wijzigingen en modernisering aan het huis en de verfraaiing van de aanleg. De moestuin functioneert nog steeds uitstekend, gezien de uitbundige omschrijving van de gekweekte gewassen. In de overdrachtsakte wordt bepaald dat het gewas van aardappelen staande tusschen het hakhout en de moestuin nabij de arbeiderswoning op (perceel) C 469 (bij de Geestbrug) is voor de daartoe regthebbende die de aardappels voor 15 september a.s. moet rooien. De verkoper reserveert voor zichzelf het recht om op het terrein en in de herenhuizing verkopen te houden van de roerende goederen, en om daarvoor en voor de bezichtiging mensen toe te laten. Ook wordt bepaald dat het gebruik van groenten en vruchten voor de verkoper blijft tot op de dag van overdracht. Dit betekent dat de oude eigenaar tussen de dag van de veiling en de dag van het notarisbezoek nog van de fraaie perziken en druiven (die

Het geheel komt voor f30.000,- in handen van Jhr. Joan Quarles van Ufford uit Terborgh. Deze houdt Hoekenburg slechts kort in bezit. Op 31 december 1868 verkoopt hij de buitenplaats aan Johann Joseph Kraemer, ridder

Op de Chromotopografische kaart van 1894/1895 is de landschappelijke aanleg naast het huis, evenals het moestuincomplex aan de andere zijde, schematisch afgebeeld. De rechte oprijlaan vanaf de Straatweg heeft aan weerszijden bomen en voert met een sierlijke boog door het landschappelijke park om voor het huis te eindigen. Tussen het rechte deel van de oprijlaan en de Trekvljet ligt nog steeds het complex van nutstuinen.

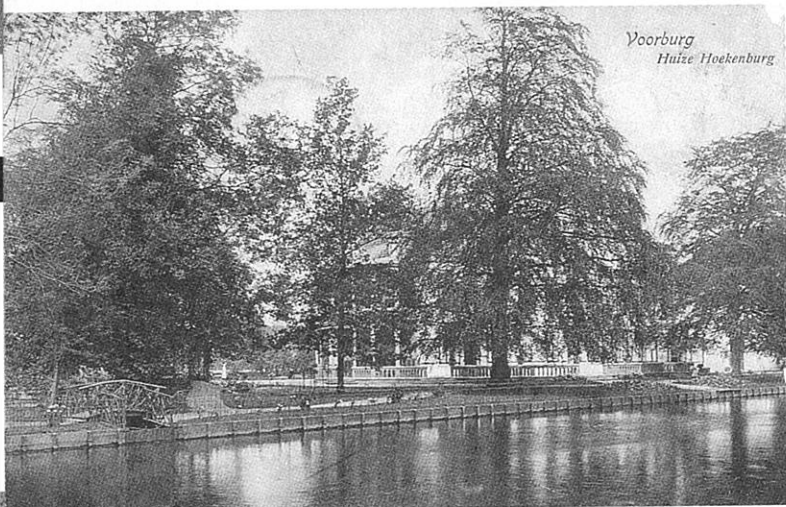

Hoekenburg gaat in 1901 over op Willem Cornelis de Lathouder, bouwkundige en lid van de Haagse gemeenteraad. De prijs die betaald moet worden is inmiddels gestegen tot f50.000,-. In 1905 overlijdt de nieuwe eigenaar en gaat het bezit over op zijn zoon Adriaan Willem. Op 16 oktober 1908 verkoopt deze de buitenplaats voor f58.000,- aan Jan Daniël Marinus de Voogt,

*Fragment van de
Chromotopografische
Kaart, blad 440 (verkend in
1888, ged. herzien in 1895) en
blad 459 (verkend in 1888,
herzien in 1894).*

Huis Hoekenburg, gezien vanaf de overkant van de Vliet, prentbriefkaart, ca 1910.

Collectie Stichting Hoekenburg te Voorburg

koopman te 's-Gravenhage. De Voogt verbouwt de tuinmanswoning, sloopst en verbouwt enkele broeikassen, en verbouwt het hoofdhuis dat ook wel wordt aangeduid als villa. De zuidwestgevel wordt voorzien van een twee verdiepingen hoge serre, waarna de tuinaanleg in de nabijheid van deze serre wordt aangepast aan de nieuwe situatie. Waarschijnlijk is dit ook het moment waarop de rozentuin (ook wel 'Engelse Tuin' genoemd)

wordt gerealiseerd. Passend in de verfraaiing van de aanleg is in 1911 de vervanging van het oude toegangshek aan het begin van de oprijlaan door een exemplaar dat afkomstig was van de kort daarvoor gehouden wereldtentoonstelling te Brussel. Het oude hek werd verplaatst naar de tuin van kasteel Sydesteyn te Loosdrecht. De portierswoning (tolhuis) aan de Achterwegh blijft ongewijzigd.

Een prentbriefkaart van omstreeks

1910 toont de nieuwe situatie rondom het huis, opnieuw vanaf de overkant van de Vliet. Links van het huis zijn een aantal bomen gekapt om ruimte te scheppen voor de nieuwe serre en een aangrenzende bloementuin. Om het gehele huis is een lage bakstenen balustrade aangebracht met openingen en enkele treden ter plaatse van de pad-aansluitingen. Midden voor het huis loopt een recht pad naar een eenvoudige aanlegsteiger aan de Vliet. Aan weerszijden hiervan ligt een plantvak met bloeiende heesters of vaste planten. Langs de paden in het landschappelijke deel van het park (links op de afbeelding) staan bloeiende planten op regelmatige afstand van elkaar. Bij de waterinlaat ligt een rustiek houten bruggetje in aansluiting op de al eerder afgebeelde rustieke houten hekwerken. Hierachter ligt een rustiek houten bouwwerkje dat niet goed genoeg te onderscheiden is om te kunnen bepalen of het hier een (loof)koepel of een soort pergola betreft. Links naast het huis ligt in de verte een open plek in de aanleg. Hier is een opvallend, wit, opgaand element te zien, dat mogelijk één van de siervazen in de 'Engelse Tuin' is.

Luchtfoto's uit 1926 geven een goede indruk van de toenmalige situatie op Hoekenburg. In het landschappelijke park is een grote diversiteit aan loofbomen aanwezig, met uiteenlopende habitus, bladvorm en -kleur en ook enkele coniferen. De laanbomen langs de

rechte oprijlaan, naast het weiland, zijn relatief jong en zullen geplant zijn ten tijde van de verfraaiing van het huis, de verfraaiing van de tuin en de plaatsing van het nieuwe inrijhek, omstreeks 1910. Voor de serre ligt een kleine bijna halfronde tuin met bloemperken, opgebouwd rondom een symmetrie-as. Voor de ingang van het huis ligt de rechthoekige rozentuin, met rechte plantvakken, paden, beelden en strakke hagen. Ook aan de Vlietzijde van het huis liggen meerdere bloemperken in het gazon. Terzijde van het huis ligt het complex van nutstuinen met lage bakken, kassen, moesbedden en fruitbomen. De aanleg maakt een goed verzorgde indruk.

Met de veranderingen van tuin en park van Hoekenburg kreeg de aanleg trekken van de Gemengde Stijl en van de Architectonische Tuinstijl. In Nederland werden aan het eind van de 19e eeuw de losse bloem- en heesterperken in de gazons en langs de paden meer en meer vervangen door grotere rechtlijnig opgezette deeltuinen als bloementuinen. In eerste instantie lagen deze nog verborgen achter beplanting en daarmee uit het zicht. Later kwamen deze tuinen in modern-geometrische stijl als een soort bufferzone te liggen tussen het huis en de omringende geïdealiseerde 'natuur' van het landschapspark. Ze gaven de overgang aan, stelden het huis in het middelpunt. Voor de vormgeving van de rechtlijnige perken werd veelal

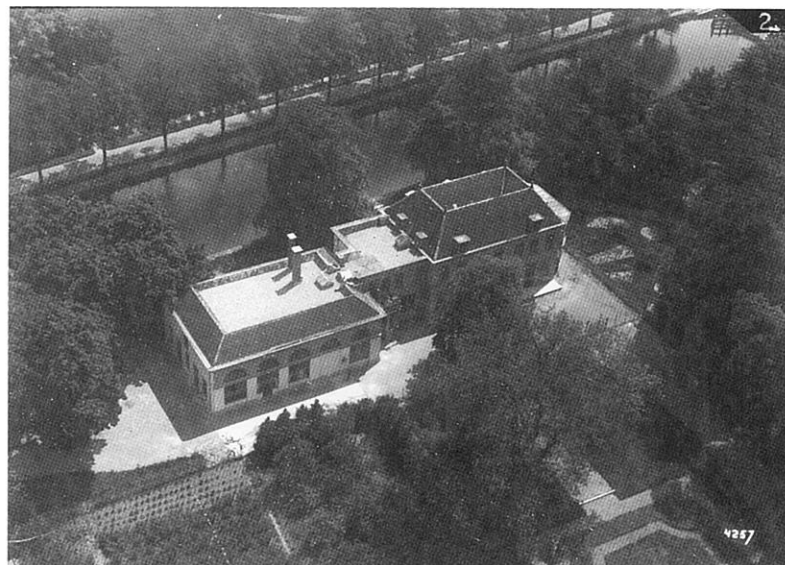
een eigentijdse interpretatie van de 'parterres de broderie' uit de tijd van het classicisme gebruikt, waarbij wel de term 'Oud-Hollandse tuinkunst' werd gehanteerd. De opkomst van deze 'neo-stijl' in de tuinarchitectuur hing nauw samen met de algemene interesse voor historische bouwstijlen en kunstuitingen die aan het eind van de 19e eeuw opgang deed.

Wanneer de verder van het huis gelegen delen landschappelijk waren aangelegd en rondom het gebouw rechthoekige tuinen lagen, werd voor het park in zijn geheel gesproken van de zogenaamde 'Gemengde Stijl'.

Vanaf omstreeks 1906 werden in de kleinere tuinen bij nieuw gebouwde villa's veel gemetselde elementen, zoals trappen, keermuren en bassins toegepast, gegroepeerd in een symmetrisch patroon rondom een assenstelsel dat op het huis georiënteerd was en nadrukkelijk van de gevelindeling was afgeleid. In dit geval is er sprake van de 'Architectonische Tuinstijl', waarvan het ontstaan nauw samenhangt met vernieuwingen in de bouwstijl van de huizen en de opkomst van villawijken en -parken met minder kolossale landhuizen op kleinere percelen. Tuinen in de Architectonische Tuinstijl waren in Nederland zeer populair vanaf circa 1910. Ze waren meestal rijkelijk voorzien van kleine hoogteverschillen en gebouwde elementen als trappen, keermuren en vijvers. Als bouw-materiaal werd vaak dezelfde soort baksteen gebruikt als waar-

uit het huis was opgetrokken, om op deze wijze een zorgvuldige eenheid tussen huis en tuin te creëren. In het beplantingsplan werd veelal de symmetrie van de tuin benadrukt. Tussen en in de muurwerken werden naast kleine heesters en vaste planten ook rotsplantjes gebruikt en ook complete rotstuinen kwamen voor. Een aanleg in Architectonische Tuinstijl kwam op grotere terreinen veelal voor als een deeltuin, terwijl kleinere villatuinen geheel in deze stijl werden aangelegd. Deed men in de periode van de landschapstijl moeite de bestaande geometrische aanleg zoveel mogelijk om te vormen of te maskeren, in het begin van de 20e eeuw werden dus juist weer sterk symmetrische elementen aan de tuinen en parken toegevoegd.

De aanleg van de nieuwe, symmetrische siertuin voor de serre en de aanleg van de rozentuin binnen de bestaande landschappelijke aanleg, brachten Hoekenburg omstreeks 1910 in de sfeer van de Gemengde Stijl. Opvallend is dat de middenassen van deze beide tuinen niet exact aan een entree, erker of uitbouw van het huis gerelateerd waren, zoals in het algemeen wel gebruikelijk was. De rozentuin met tuinbeelden en rechthoekig padenpatroon kan gezien worden als een interpretatie van de classicistische tuinen en was daarmee uitgevoerd in de trant van de Oud-Hollandse tuinkunst. Van een aanleg in Architectonische Tuinstijl was op

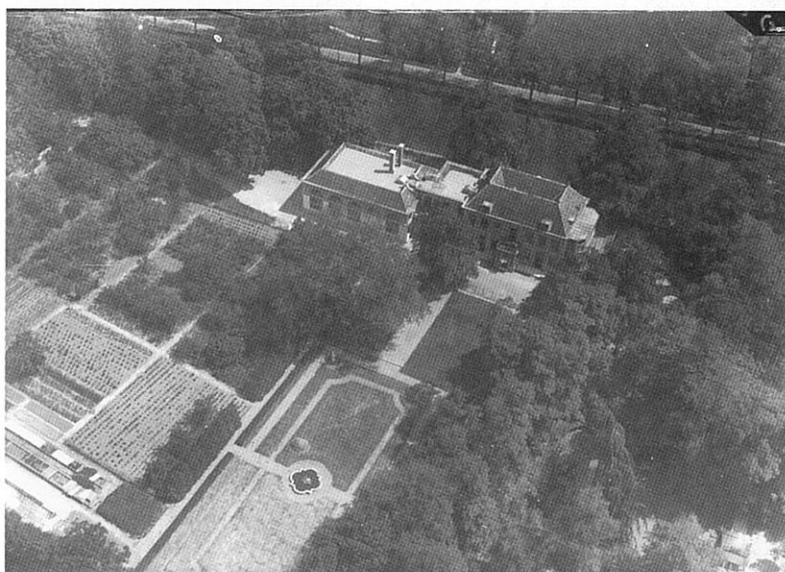

Hoekenburg eigenlijk geen sprake, alhoewel de bakstenen balustrade rondom het terras bij het huis hier wel enigszins aan deed denken.

In dezelfde tijd dat De Voogt Hoekenburg verfraaide werden er nieuwe huizen gebouwd op het

Hoekenburg, luchtfoto's uit 1926.

KLM Aerocarto, foto's nr. 4257 en 4256

complex nutstuinen langs de Trekvlies naar Den Haag. Het betreft een lint van huizen met achterliggende tuin, waarvan een aantal zich uitstrekte tot aan de toegangslaan van Hoekenburg. Deze nieuwbouw zal vermoedelijk door De Lathouder, die projectontwikkelaar was, zijn geïnitieerd en/of gestimuleerd. Als gevolg van het recht van vrij uitzicht was bebouwing van het perceel grasland tussen Hoekenburg en Achterwegh in die tijd nog niet mogelijk.

In het kadastrale dienstjaar 1926 werd de buitenplaats Hoekenburg door De Voogt aan de gemeente Voorburg verkocht en aangezien Arentsburgh in 1924 al in handen van de gemeente was gekomen, waren de beide buitenplaatsen op dat moment weer verenigd bij eenzelfde eigenaar.

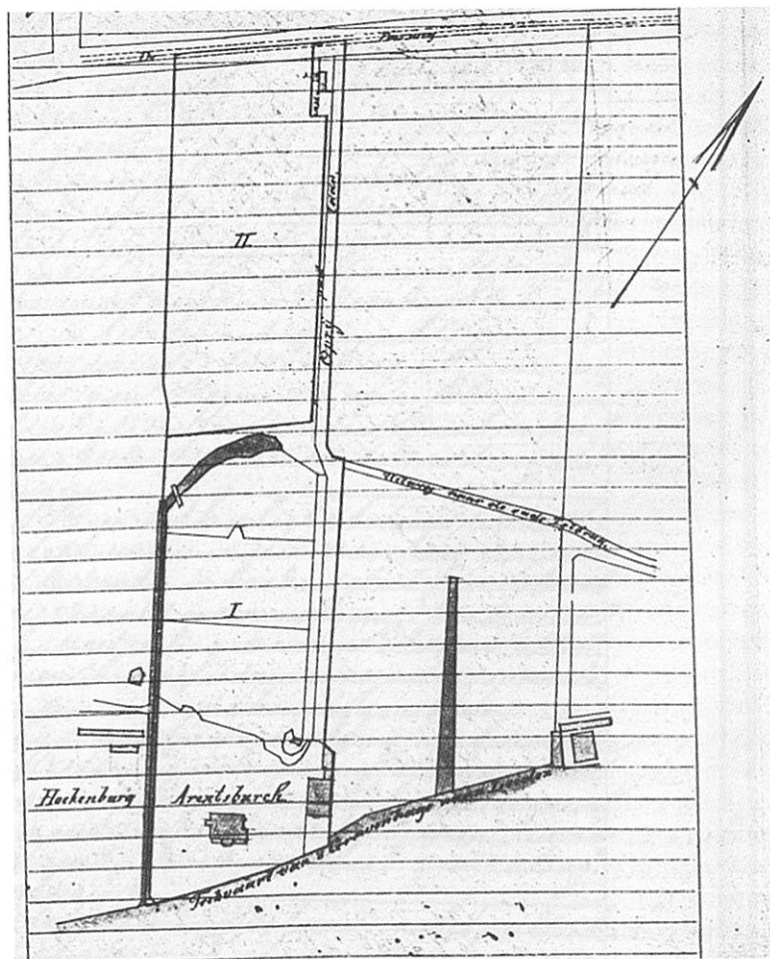
Arentsburgh opnieuw zelfstandig (1862-1926)

Vanaf 1862 is Arentsburgh in handen van A.F. Umbgrove, die veranderingen aanbrengt op de buitenplaats. In 1870 verkoopt Umbgrove de buitenplaats aan Jan Jacob Wetstein Pfister, lid van de Algemene Rekenkamer te Den Haag. De omschrijving in de overdrachtsakte luidt: *De buitenplaats Arentsburgh en hare aanhoorigheden gelegen in de gemeente Voorburg, grenzende aan de Leidsche trekvaart, aan de buitenplaats Hoekenburg, aan de Burgweide, aan den straatweg van 's Gravenhage over de Geestbrug naar het dorp Voorburg en aan de weide, thans behorende aan den*

heer Jan Willem Obwald, bestaande uit de Heerenhuizing en het daarnabij staande steenen gebouw, bevattende drie zolders, de tuinmanswoning, eene daarachter gelegen kamer, uitsigt hebbende op de weide, de trekvaart, en de straatweg van 's Gravenhage over de Hoorbrug naar het Dorp Voorburg, een badkamer, de wasch, droogrek, mangel en strijkkamer, een lokaal voor berging van brandstoffen, de paardenstal en het koetshuis en eene daaropvolgende deels stenen deels houten loots, en in aangelegd

terrein of land, beplant met opgaande boomen, hakhout, boomgaard, heesters, enzovoorts. Deze laatste opmerking met betrekking tot de terreinaanleg wijkt niet af van hetgeen bij de veiling in 1861 werd vermeld.

Wetstein Pfister verbetert het huis en voorziet het terrein in 1871 van een tuinmanswoning aan het begin van de oprijlaan. Het terrein zelf wordt door hem ook sterk verfraaid in de landschapsstijl en van nieuwe beplantingen en een vijver met eenden-

Tekening ten behoeve van de veiling in 1893.

Kadaster Den Haag, hypotheek-akten, register 897-56

kooi voorzien. De vrijgekomen grond uit de vijver wordt gebruikt voor het opwerpen van een heuvel.

Wetstein Pfister overlijdt op Arentsburgh op 10 mei 1879, waarna diens erfgenamen de buitenplaats laten veilen. De veiling omvat: *De alleraangenaamst gelegen en uitmuntend onderhouden buitenplaats Arentsburgh aan den binnenweg aan de Geestbrug [...] in de onmiddellijke nabijheid van de Geestbrug zijnde het om de opgravingen in 1827 en 1829 belangrijke Forum Hadriani, bestaande uit:-*

a. Een doelmatig ingericht hecht en sterk huis, bevattende beneden twee groote voorkamers, achterkamer, bergkamertje, ruime keuken en kelder, en boven vijf kamers, grooten zolder met dienstbodenkamer en knechtskamertje, de kamers zijn behangen en meest alle van stookplaatsen waaronder met fraaije marmeren schoorsteenmantels voorzien, terwijl de benedenkamers zijn geplafonneerd, in het huis bevinden zich een groot aantal vaste kasten en bergplaatsen en voorts alle gemakken die in eene wel ingerigte woning vereischt worden;

b. Een groot gebouw, bevattende eene nette zitkamer, koetsiers- of arbeiderswoning, strijkkamer, mangelhuis en droogplaats, bergplaats voor brandstoffen, stal voor drie à vier paarden en ruime koetshuis, drie zolders, waaronder een hooizolder en keldertje;

c. Een bijgebouw, bevattende een schuurtje, kleine stal, gemetselde overdekte mestput en bergplaatsen;

d. een uitgestrekt bosch en wandelplaatsen, bloementuin, engelsch werk, boomgaarden, met vele fijne vruchtboomen, moestuinen, broeierij, bouwland, water met eendenkooi, een hoogen heuvel vanwaar men een fraai uitzigt op den omtrek heeft, koepel, voliere, schuithuis, gemetselde aanlegplaats aan de vaart, en goed ingerigte tuinmanswoning aan den weg, oprijlaan, en een gedeelte weg. Op de plaats is veel fraai houtgewas aanwezig en uit het huis heeft men een onbelemmerd uitzigt over de landerijen aan de overzijde der vaart.

Als bijzondere voorwaarde wordt opgenomen dat de nieuwe eigenaar verplicht is over te nemen: 4 roeibooten en toebehoren; 9 katoenen dekkleden voor schuttingvruchtboomen; 1 ladder; 1 kist; 1 tobbe; 1 mangel; tuingereedschappen; broeiramen en matten; 27 tuinstoelen; 10 tuinbanken; 15 voetenbankjes; 2 ijzeren tafels; 1 beeldje; 1 beeld; 1 buste; 1 houten vloerplank; 1 tafel; 1 kist; 4 tafels; 25 kippen; 24 eenden; 8 kalkoenen; 3 ganzen, tezamen voor een bedrag van f425,-.

Voor f24.700,- wordt het geheel verkocht aan Mathilda Comelia Willer, echtgenote van Pieter Hendrik Albert Slicher. De nieuwe eigenaresse laat het huis verbouwen. Het perceel waarop het huis staat wordt door het kadaster heringedeeld, zodat aangenomen kan worden dat ook de tuin is aangepast.

Slicher verkoopt Arentsburgh in januari 1889, namens zijn echtgenote, onderhands aan Adrianus

Hermanus Halder te Santpoort. Voor een bedrag van f26.000,- wisselt het geheel van eigenaar. Halder overlijdt nog geen jaar later en laat Arentsburgh na aan Wilhelmina Maria Frederika Willer. Deze laat Arentsburgh in 1893 veilen in twee delen:

a. bestaande uit:

1. De op de voormelde buitenplaats staande en voor eenige jaren geheel nieuw gebouwde heerenhuizing, met vrij uitzicht over de vaart en over het land aan de overkant. Het huis bestaat uit: een ruime vestibule, 3 kamers en suite met serre, veranda's, ontvangkamer, provisiekamer, grote keuken met bijkeuken, kelders; en boven: 5 grote kamers, balkonkamer, badkamer, perspomp en reservoir voor regenwater, ruime zolder met logeerkamer, dienstbodenkamers, mangel- en strijkzolder; alle kamers behangen en met stookplaats, enkele met fraaie marmeren schoorsteenmantels, allemaal geplafonneerd waarvan twee beschilderd.

2. een stal voor 4 paarden en koetshuis met tuigkast, stal, zolder, koetsierswoning met keuken, daaraan verbonden een biljartkamer, schuren, menagerie en schuithuis.

3. tuinmanswoning aan de straatweg, de brede oprijlaan met hoog opgaande bomen, wandelbos met vijver, bloementuin, boomgaarden met vele fijne vruchtbomen, moestuinen met druivenkast en druivenbak, gemetselde wanne en koude bloemenkast, met verwarmingstoestel, gemetselde en houten kistingen, muren en schuttingen voor leibomen, een gedeelte van de weg.

Huis Arentsburgh, gezien vanaf de overzijde van de Vliet, begin 20e eeuw.

Foto in particuliere collectie

Ontwerptekening tuinaanleg Arentsburgh, fa. Groenewegen en Zoon, 1911.

Collectie Stichting Hoekenburg te Voorburg

b. bestaande uit een perceel wandelbosch met hoog opgaand geboomte, heestergewas en hak-hout, heuvels en gazons, gelegen aan gemelden straatweg, zeer geschikt voor bouwterrein [sic!], met een gedeelte van de weg..

Een tekening toont de ligging van de twee percelen, de daaropstaande huizen, muren en de vijverpartij. Tussen Hoekenburg en Arentsburgh ligt een rechte scheidingssloot die een restant is van de gracht om de rechthoekige huisplaats die in 1712 werd afgebeeld. In het noordwesten loopt de sloot uit in een langwerpige vijver waarover een bruggetje ligt. De twee percelen blijven tezamen en komen voor f24.000,- in handen van Anthony Cankrien uit Kralingen. Deze brengt geen wezenlijke veranderingen aan en verkoopt het geheel in het jaar 1894 aan Henri Jacques Emile Gerlach.

Op de Chromotopografische

kaart van 1894/1895 is rondom het huis een schematische landschappelijke aanleg ingetekend. (zie pag. 17). Deze grenst aan de moestuyn/boomgaard die tegen de oude tuynmuur aan ligt. Achter deze muur ligt tot aan de straatweg een landschappelijke aanleg met opgaande bomen en een heuvel nabij de vijver (die overigens op de zwart-wit uitgave van de kaart niet herkenbaar is). Voor aan de oprijlaan ligt de portierswoning waarvan hierboven al sprake was.

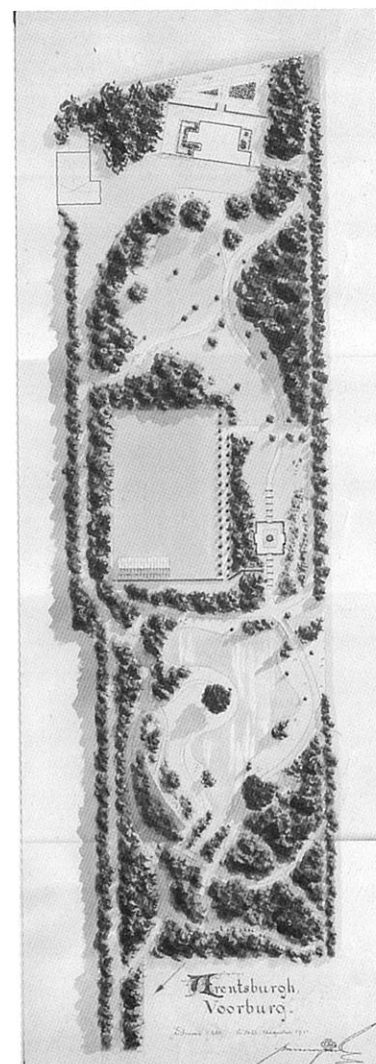
Enkele jaren later, in 1898, wordt de buitenplaats weer verkocht, nu aan Marinus Antonie Jacob Geluk, arts te Scheveningen. Later in dat jaar verkoopt Geluk Arentsburgh alweer aan Ferdinand Diedrich Schumacher, een koopman uit Frankfurt am Main. Opnieuw worden verbeteringen en verfraaiingen aangebracht aan de buitenplaats. Het kadaster maakt onder meer melding van een badhuis. Schumacher gaat in 1899 echter failliet en de buitenplaats wordt in 1900 verkocht. Daarbij wordt het terrein gesplitst in:

1. de buitenplaats Arentsburgh: Heerenhuizing, verdere gebouwen, erven, wandelbosch, bloementuin, boomgaarden, moestuinen; dit deel komt voor f25.500,- in handen van Jacoba van Wickevoort Crommelin, echtgenote van Antoine Iman Storm de Grave, eerste luitenant der Huzaren op non-activiteit.

2. de tot Arentsburgh behorende gronden met daarop staande gebouwen en beplantingen, een

rijlaan, een pad, gelegen aan den straatweg van Rijswijk naar Voorburg, die voor f10.500,- eigendom worden van de heren H.G. de Knokke van der Meulen (directeur van de Voorburgse Waterleidingsmaatschappij) en J. Dolman (gemeenteraadslid van Voorburg).

Van Wickevoort Crommelin laat in het weiland aan de Straatweg een villa met garage bouwen, bij het kadaster geregistreerd in dienstjaar 1910 en in het algemeen bekend onder de naam 'Klein Arentsburgh'. Het badhuis

wordt in dienstjaar 1906 uitgebreid tot koetshuis/machinegebouw en ook het hoofdhuis wordt in die tijd opnieuw verbouwd.

Een foto uit de eerste jaren van de 20e eeuw laat het huis Arentsburgh zien vanaf de overzijde van de Vliet. Het huis is aan weerszijden omgeven door fraai uitgegroeide, hoge bomen. Tussen huis en Vliet ligt een eenvoudige, symmetrische tuinaanleg met een groot cirkelvormig middengazon dat voorzien is van enkele perken, waarschijnlijk met struik- en stamrozen. Direct langs de Vliet ligt een langwerpige plantvak met lage bloeiende planten en er staan enkele solitaire heesters.

In 1911 wordt Arentsburgh verkocht aan Maximiliaan Edouard Eugène Nolthenius de Man uit Den Haag. Hij koopt: *de buitenplaats 'Arentsburgh' te Voorburg, tusschen den straatweg van Rijswijk naar Voorburg (Prinses Mariannelaan) en de Vliet, bestaande uit heerenhuis, stal, koetshuis, garage, koetsiers-, tuinmans- en portierswoningen en verdere opstallen, met erven en diverse perceelen tuin, bosch, water en weg.*

Nolthenius de Man is in 1912 verantwoordelijk voor de sloop van het oude huis Arentsburgh en de bouw van een nieuw landhuis. Hiervoor roept hij de hulp in van de architecten J.J., M.A. en J. van Nieukerken uit Den Haag die een volledig nieuw huis in klassicistische stijl ontwerpen.

Ook de tuin wordt verbeterd en verfraaid, waarvoor de firma

Groenewegen en Zoon uit De Bilt in 1911 een ontwerp tekening vervaardigt. Deze fraaie in aquarel uitgevoerde tekening geeft een aanleg in Gemengde Stijl weer met een terughoudend gebruik van rechte lijnen. Het grootste deel van het terrein is namelijk landschappelijk ingericht, en slechts enkele kleine plekken zijn volgens een rechte lijn patroon ingedeeld. Zo wordt voorgesteld de tuin tussen het nieuwe huis en de Vliet in te richten als een driehoekige bloementuin met rechte paden en perken. Het gebouw opzij van deze bloementuin en door beplanting onzichtbaar vanuit het huis zal het eerder vermelde botenhuis zijn. Aan de andere kant van het huis ligt het koetshuis.

Naast de moestuin met kas wordt een vierkant, omhaagd terrein voorgesteld, dat van twee kanten bereikbaar is via een recht pad waarover rozenbogen of een pergola. De vijver wordt in het ontwerp sterk vergroot en krijgt een soort drie-armige structuur. Hier omheen komt een stelsel van gebogen paden waarlangs enkele opvallende solitaire bomen, onder andere roodbladigen. Groenewegen heeft een groot aantal bestaande elementen in zijn plan opgenomen, waaronder het lange, rechte pad op de grens met Hoekenburg, de brug over de vijver, de heuvel, de rechte nutstuinen, de rechte oprijlaan en oude bomen.

De gerealiseerde situatie komt slechts gedeeltelijk met het plan

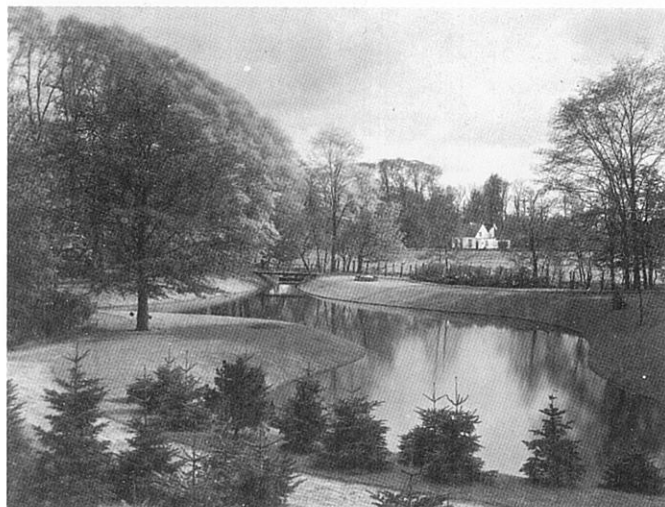

van Groenewegen overeen. Zo blijkt uit een foto van het nieuwe huis dat de tuin aan de Vliet in grote lijnen ongewijzigd is gebleven. De vorm van de vijver is enigszins aangepast, waarbij de oevers minder sterk slingeren dan door Groenewegen was voorgesteld. Van de nieuwe vijver bestaan vele afbeeldingen, waaruit blijkt dat bestaande bomen zijn gehandhaafd en ingepast. Rondom de vijver, met zijn flauw

Het nieuwe Huis Arentsburgh met tuin, ongedateerd.
Collectie Stichting
Hoekenburg te Voorburg

23

Vijver kort na vergraving, ongedateerd.
Foto in particuliere collectie

Luchtfoto uit 1925.*KLM Aerocarto, fotonr. 1611***Arentsburgh, luchtfoto uit 1926.***KLM Aerocarto, fotonr. 4259*

glooiende oevers waaromheen zandpaden slingeren, worden sierperken in het gras aangelegd en enkele solitaire bomen geplant. Langs de rand van het bos komen heesters. Voor de heuvel, waar een wandelpad omhoog loopt en waarop een zitbank staat, wordt een uitgebreide groep coniferen geplant. Vanaf de heuvel is er een fraai zicht over de aanleg en ook

naar de tuinmanswoning van Hoekenburg. Op de foto's is te zien dat de laanbomen langs het gebogen pad tussen tuinmuur en het oude gedeelte van de vijver gehandhaafd blijven.

Op de topografische kaart van 1911/1913 is de nieuwe situatie nog niet afgebeeld. Ten opzichte van de kaart van 1894/1895 valt op dat de tuinmuur nu wel is ingetekend, maar dat tegelijk ook de heuvel in het landschappelijke park niet meer wordt aangeduid. De plaats van de woning met garage is als open ruimte ingetekend, de gebouwen zelf nog niet.

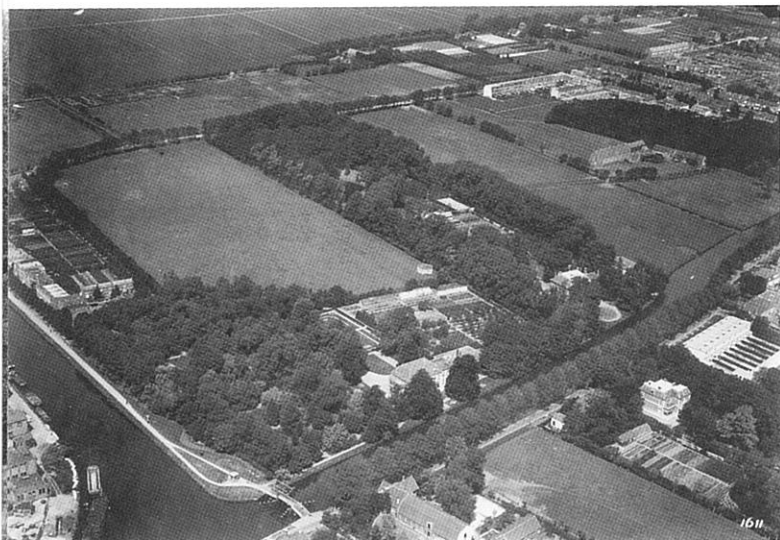
Op 31 juli 1916 verkoopt Noltheus de Man de buitenplaats Arentsburgh aan Pieter Jacobus van Houten. Van Houten overlijdt in 1924 en laat de buitenplaats na aan zijn weduwe en zijn kinderen. In dat jaar wordt in het kadaster voor het eerst melding gemaakt van een stal en kassen in de moestuin, die waarschijnlijk kort tevoren gereed gekomen zijn. De erfgenamen kopen terrein aan de Laan van Middenburg en bouwen daar vier forse huizen. Arentsburgh met de bijbehorende terreinen verkopen zij in 1924 aan de gemeente Voorburg, die inmiddels een uitbreidingsplan voor het terrein van de buitenplaats heeft ontwikkeld. Aan gezien Hoekenburg in 1926 ook in handen van de gemeente komt, worden de beide buitenplaatsen opnieuw verenigd bij één eigenaar.

Luchtfoto's uit 1925 en 1926

geven een goede indruk van de toenmalige situatie. Het grootste deel van Arentsburgh is in die tijd met opgaand bos begroeid, rondom het huis liggen gazons. Te zien is dat het moestuinencomplex door een muur of schutting van de oprijlaan is afgescheiden en dat achter de nutstuin een tennisbaan (omgeven door een hoog hekwerk) is aangelegd. Volwassen bomen vormen een fraaie aankleding van het huis en de gebogen paden in de tuin versterken de sfeer in landschapsstijl. Volgens plan zou de gemeente een deel van het terrein van Arentsburgh en het weiland van Hoekenburg als bouwterrein gaan gebruiken, en tegelijkertijd ging zij op zoek naar een passende bestemming voor de beide landhuizen.

Stichting Effatha (1926-2000)

De gemeente Voorburg had groot belang bij het verwerven van Hoekenburg en Arentsburgh. Alleen op die manier konden een aantal beperkende erfdiensbaarheden, waaronder het recht van vrij uitzicht, worden opgeheven waardoor woningbouw op een gedeelte van de oorspronkelijk tot de buitenplaatsen behorende terreinen kon worden gerealiseerd. Als passende gebruiker voor de huizen Arentsburgh en Hoekenburg wordt de Vereniging Effatha gevonden. De gemeente verkoopt op 17 februari 1926 de beide huizen met een klein deel van de tuin- en parkaanleg aan deze vereniging die hier een 'instituut voor doofstommen' vestigt.

In de overdrachtsakte wordt vastgelegd dat de oude erfdiensbaarden worden opgeheven. De niet aan Effatha verkochte delen van de parkaanleg van de buitenplaatsen worden door de gemeente bestemd tot openbaar wandelpark. De kwekerij van Hoekenburg wordt in eerste instantie nog een aantal jaren verhuurd. Het Gemeentearchief van Voorburg bevat een levendige correspondentie met de huurders. Hieruit blijkt dat de kwekerij in 1931 gebruikt werd door *J. den Hollander, Bloemenkwekerij Hoekenburg. Speciaal adres voor Calla's, snijbloemen en groen*. Den Hollander, die een huurachterstand had opgebouwd, verplaatste zijn bedrijf per 31 december 1931 naar Naaldwijk.

Vervolgens vroeg P.C. Elsevier aan de gemeente het terrein vanaf 1932 te mogen huren voor zijn zoon die hier bloeiplanten wilde gaan kweken. Er werd een huurtermijn van drie jaar overeengekomen, zodat het voor de huurder loonde de kassen op te knappen. Een langere huurtermijn vond de gemeente niet aanvaardbaar, omdat zij overwoog het terrein zelf te gaan gebruiken om er een gemeentekwekerij te vestigen of er een kinderspeelplaats van te maken 'waaraan in die omgeving wel behoefte bestaat'. In 1935 beëindigde Elsevier de huur en verkocht een deel van zijn investeringen (verwarmings- en pompinstallatie, kantplanken, stookbak, betonnen platen voor koude bak met eenruisers, etc.) aan de gemeente. Als nieuwe huurder

werd J. van de Berg (wonend op Raaphorst te Wassenaar) gevonden. Het perceel werd echter met ruim 700 m² verkleind, dat als tennisbaan apart verhuurd werd.

Het oorspronkelijke weiland tussen Hoekenburg en de Prinses Mariannelaan wordt aan het eind van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig verkaveld. Langs de nieuw aangelegde Den Burghstraat, Hooge Weidelaan, Effathalaan en de aangepaste Hoekenburglaan worden in die jaren eengezinswoningen gebouwd. Een klein gedeelte van dit weiland, grenzend aan Hoekenburg, blijft onbebouwd en wordt ingericht als park in landschappelijke stijl met gebogen wandelpaden rondom ruime gazons en voorzien van een uit bakstenen gemetselde zitbank. Dit nieuwe deel sluit in sfeer en beleving aan bij de oudere parken van de buitenplaatsen en vormt door zijn ligging een verbinding hiertussen. Op de topografische kaart van 1933 is de nieuwe bebouwing te zien. De Hoekenburglaan is dan aan beide zijden voorzien van woningen en het weiland tussen Hoekenburg en Achterwegh is reeds gedeeltelijk verkaveld. Ook het nieuwe parkgedeelte is inmiddels gerealiseerd, waarbij het opvalt dat de wegen en paden hier als verhard zijn aangeduid. De opstallen in de nutstuin naast het huis Hoekenburg zijn niet afgebeeld. De ingetekende vijver aan de noordkant van de gebogen toegangsweg in het park van Hoekenburg berust waarschijnlijk

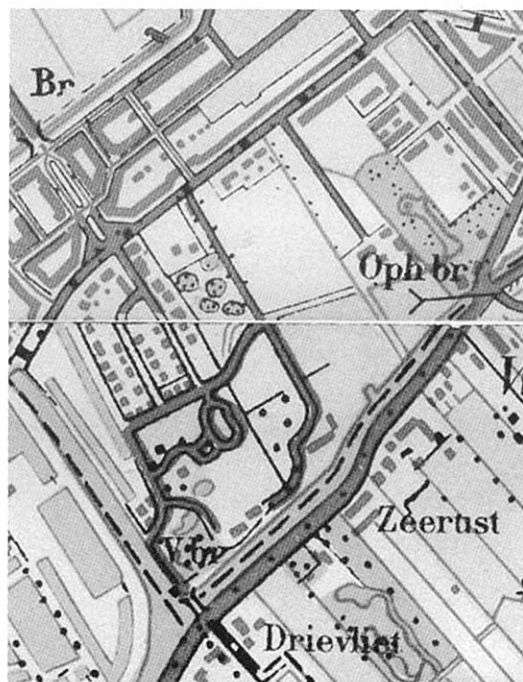
op een foutieve kartering. De Effathalaan doorsneet in die tijd het park van Arentsburgh als een verharde rijweg en sloot aan op de Arentsburghlaan. Ten noorden hiervan lag het park in landschapsstijl, waarbij opvalt dat de vijver nog niet in zijn vergrote vorm is afgebeeld.

Een loodrecht genomen luchtfoto uit 1938 toont een vergelijkbare situatie en laat bovendien goed de padenloop in de parken zien. De verschillende kassen en kweekbakken in de moestuin van Hoe-

In het park, aan een van de gebogen wandelpaden, staat de bakstenen bank.

Foto M.G. Trapman, 2002

Fragment van de topografische kaart, blad 440 's-Gravenhage en blad 459 Delft, verkend in 1933

Luchtfoto uit 1938.

26 *Topografische Dienst
Emmen, stafblad 30,
run 14, nr. 856*

**Rozentuin, prentbriefkaart, na
1929.**

*Collectie Stichting Hoekenburg te
Voorburg*

kenburg zijn goed te onderscheiden, evenals de symmetrische rozentuin. De bouw van de nieuwe woonwijk is in volle gang, gezien het braakliggende terrein aan de zuidkant van de Effathalaan en de graafwerkzaamheden ter plaatse van Klein Arentsburch nabij de Prinses Mariannelaan. Verschillende prentbriefkaarten geven een beeld van de ontwikkeling van de rechthoekige rozen-

tuin. In de jaren dertig was er sprake van een strakke en goed onderhouden tuin met geknipte hagen en grindpaden. Een cirkelvormig element (mogelijk een bassin), versierd met een beeld van een kinderfiguur, lag in het midden, omgeven door perken, gazon en paden. Ook langs de buitenranden van de tuin lagen rechte paden waarlangs langwerpige plantvakken. De tuin was in die tijd al voorzien van enkele zitbanken en van vier sokkels met vazen, die in de hoekpunten van de aanleg stonden. De oude plataan aan de rand van de tuin droeg belangrijk bij aan de sfeer en de tuin stond in duidelijke relatie met het huis Hoekenburg. Opvallend is dat de aansluiting op het rechte pad naar het huis Hoekenburg dichtgeplant is met een haag waarvoor een zitbank is geplaatst. Een volgende afbeelding, mogelijk van omstreeks 1940, toont de tuin in de andere richting, waardoor op de achtergrond nog de kassen in de moestuin te zien zijn. (zie pag. 27) De tuin oogt wat rommeliger, doordat de haag minder strak is, de perken wat hoger zijn uitgegroeid en er aan weerszijden van de middencirkel een sierboom is geplant. Op de foto is een ander type vaas te zien, wat veroorzaakt wordt door het feit dat er zomervazen (open en gevuld met bloemen) en wintervazen (gesloten) zouden zijn die telkens gewisseld werden. Een laatste afbeelding dateert van omstreeks 1949 en laat zien hoe de tuin langzaam dichtgroeide.

In plaats van de lage haag rondom, was er een losse heesterborder ontstaan, die het zicht op het huis Hoekenburg sterk verhulde. Vanuit het huis is de tuin nog maar vanuit enkele kamers te zien. De twee eerder geplante bomen naast de middencirkel beginnen op de foto al een aardige omvang te krijgen. De perken langs de paden lijken vrij recent ingeplant, mogelijk met vaste planten of eenjarigen, terwijl de middencirkel zelf gerenoveerd is en omgevormd tot een heestergroep. Het beeld van het spelende kind is vooralsnog gehandhaafd.

Na de Tweede Wereldoorlog koopt Effatha enkele kleinere terreingedeelten van de gemeente in verband met uitbreiding en nieuwbouw ten behoeve van het instituut. Bij voorstellen tot verkoop van de rozentuin aan Effatha reageert Directeur Gemeentewerken met: *Uit de aard der zaak stond vast dat verdere grondverkoop aan Effatha tot gevolg heeft dat de gemeente het park Hoekenburg niet kan uitbreiden in de mate als mogelijk is wanneer geen verdere grondverkoop plaats heeft en de kwekerij v. d. Berg te zijner tijd uit de pacht kan worden genomen. Wat de parken Hoekenburg en Arentsburch betreft merk ik op dat zij hinderlijk worden gescheiden door de Effathalaan en dat de tuimanswoning, welke geen esthetische waarde heeft, de gewenste samenhang tussen het gedeelte van het park Hoekenburg, dat is gele-*

gen aan de Vliet en het gedeelte, dat ligt aan de Effathalaan, in bijzondere mate stoort.

Het rosarium ligt afzonderlijk als een besloten ruimte. Het gevolg van een en ander is, dat het parkcomplex bestaat uit vier gedeelten, wat naar mijn gevoelen afbreuk doet aan de waarde die het geheel zou kunnen hebben.

Te onderscheiden zijn. a. een gedeelte aan de Vliet, b. het rosarium; c. een gedeelte tussen Effatha en de Effathalaan; d. het park Arentsburg tussen de Dr. Veldhoenlaan en Effathalaan.

Er volgen in de jaren 1952 tot 1955 verschillende voorstellen voor grondverkoop en -ruil tussen gemeente en Effatha, totdat in juni 1955 een definitieve ruiling plaatsvindt. De pachter Van de Berg van de kwekerij Hoekenburg heeft dan inmiddels afstand gedaan van zijn rechten op het gebruik van de voormalige moestuin.

In 1954 wordt het koetshuis van Hoekenburg gesloopt en vervangen door een schoolgebouw. Verschillende instituutgebouwen, verspreid over het terrein, zijn goed te zien op een luchtfoto uit 1958. Ten aanzien van het openbare park valt op dat de padenloop in het oude parkgedeelte van Hoekenburg aanzienlijk vereenvoudigd is, hetgeen ook geldt voor de rozentuin. Op de foto lijkt deze tuin grootscheeps te zijn gerenoveerd, met opruiming van vele plantvakken en nieuwe padtracés. De Effathalaan doorsnijdt het park van Arentsburg niet langer als open-

bare straat, maar is binnen het park teruggebracht tot een voetpad. Inmiddels zijn er ook huizen aan de zuidzijde van de Effathalaan verzezen, evenals op het terreingedeelte dat oorspronkelijk tot Arentsburg behoorde en waar later een woning met garage was gebouwd. De solitaire in het in de jaren dertig nieuw aangelegde park op het terrein van het voormalige weiland van Hoekenburg zijn op de foto als fraai uitgegroeide bomen te zien. De tuinaanleg op het instituutsterrein ondergaat, door alle nieuwbouw in de jaren daarna, voortdurend wijzigingen. De oude moestuin van Hoekenburg wordt opgeruimd. Steeds wordt een doelmatige inrichting, gericht op het functioneren van het instituut gevolgd. Van de oude aanleg blijft alleen langs de Vliet een gedeelte over, en een enkele solitaire voor de entree van het huis Arentsburg.

Het openbare park ondergaat in de laatste decennia van de 20e eeuw geen ingrijpende wijzigingen. Wel is er sprake van een extensivering van het onderhoud, waardoor de padenloop vereenvoudigt, de sierperken verdwijnen, spontane opslag een kans krijgt, doorzichten dichtgroeien en de open ruimten verdichten. Dit laatste wordt nog versterkt door de solitaire bomen die, met een flinke omvang, op de verschillende gazons worden bijgeplant. De rozentuin ('Engelse Tuin') wordt in 1978 door de gemeente opnieuw gerenoveerd. Nadat al eerder de paden waren verlegd,

wordt nu de beplanting vrijwel geheel herzien. Bij deze herinrichting is de symmetrische hoofdopzet van de rozentuin weliswaar gerespecteerd, maar door het aanbrengen van afwijkingen op detailniveau danig afgezwakt. Hoewel deze beplanting inmiddels is versleten en gedeeltelijk verdwenen of vervangen, is de essentie van deze renovatie nog herkenbaar.

De rozentuin gezien vanaf het zuiden, prentbriefkaart, ca. 1940.
Collectie Museum Swaensteyn

27

De rozentuin omstreeks 1949, prentbriefkaart.
Stichting Hoekenburg te Voorburg

*Luchtfoto uit 1958.
KLM Aerocarto, fotonr. 48391*

Een nieuwe toekomst

Door het vertrek van Effatha uit Voorburg in 2000 ontstond een nieuwe toekomst voor de oude buitenplaatsen Hoekenburg en Arentsburgh. In overleg met de gemeente Voorburg zijn daarbij plannen opgesteld voor de ontwikkeling van het terrein en een herstel van de parken. Inmiddels is de buitenplaats Hoekenburg verkocht en wordt deze geschikt gemaakt voor particuliere bewoning. Op verzoek van de gemeente is voor de parken een toekomstvisie opgesteld, die gebaseerd is op een tuinhistorische analyse, en die voorziet in het versterken van de aanwezige cultuurhistorische, tuinhistorische en landschapsarchitectonische waarden en het herstel van sfeer en karakter van de historische buitenplaatsen. Deze plannen en ideeën zullen de komende jaren nader worden uitgewerkt.

Voor volledige bronvermelding zie het onderzoeksrapport 'Tuinhistorische analyse en toekomstvisie Arentsburgh / Hoekenburg te Voorburg' dat in 2000 op verzoek van de Gemeente Voorburg door SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen te Wageningen is opgesteld.

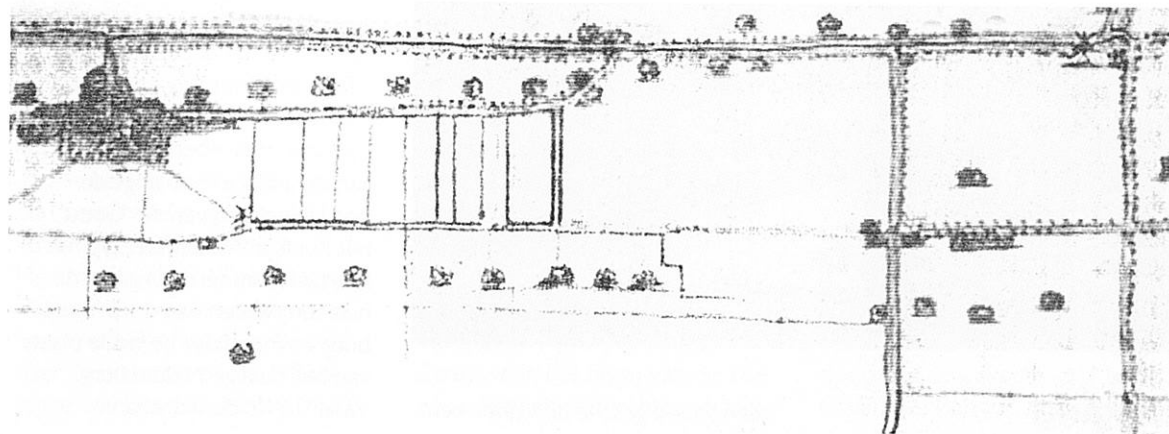
***De plataan, die nog altijd het
park bij Hoekenburg siert.***

Foto M.G. Trapman, juli 2002

buitenplaats

Middenburg – Sonnenburgh

Aan het eind van de 18e eeuw ligt er een lint van zo'n honderd buitenplaatsen tussen Rijswijk en Voorschoten op de strandwal langs de Vliet. Een eeuw later komen de landgoederen langzaam maar zeker door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen binnen het bereik van de opkomende burgerij. Weer later raken de huizen in verval en worden onder invloed van de verstedelijking buitenplaatsen gesloopt. Dit proces zet zich na de Tweede Wereldoorlog in hoog tempo voort. Het is dan ook opmerkelijk dat er in Voorburg nog tien buitenplaatsen behouden zijn gebleven. De oude buitenplaats Middenburg is niet aan deze beweging van sloop en nieuwbouw ontkomen. In 1869 wordt het gesloopt en vervangen door een nieuw exemplaar. En ook de tuin ondergaat in de loop der tijd talloze wijzigingen.

Wat er ook met de buitenplaats gebeurt, er is steeds sprake van directe invloeden uit de Nederlandse samenleving. In dit artikel wordt de ontwikkelingsgeschiedenis van Middenburg in haar historische context geplaatst. In dat licht kunnen aan de hand van de steeds wisselende trends en stijlen veel gebeurtenissen op en rond de buitenplaats worden verklaard. We zien hoe mannen en vrouwen als privé-eigenaren en de gemeente op eigen wijze, naar eigen vermogen en naar de geest van de tijd zich inzetten voor de ontwikkeling van Middenburg. Over deze eigenaren, hun bezittingen en hun relaties binnen het dorp Voorburg zijn al veel goede stukken geschreven. Alle krediet komt hun toe die dit feitenmateriaal uit de geschiedenis hebben weten op te diepen. Dit is een grote bron geweest voor dit artikel.

Maar waar dit verhaal zich in het bijzonder op richt en wat het als eerste doel heeft, is datgene te beschrijven waarover nog niet eerder is gepubliceerd, de gebouwen en de tuinen van Middenburg. De tot nog toe intern gebleven rapportages van de recent uitgevoerde onderzoeken naar zowel bouw- als tuinhistorie van Middenburg door bouwhistoricus Jan Kamphuis en tuin- en landschapsarchitect Eric Blok, zijn daarvoor bij de samenstelling van dit artikel de basis geweest. Bovendien wordt door juist op deze wijze park en gebouwen te belichten, de beleving ervan vergroot.

Ruud Hofman (1955) studeerde bouwkunde aan de HTS in Arnhem. Hij is sinds 1983 werkzaam bij de gemeente Voorburg en vanaf 1985 intensief betrokken bij het gemeentelijke monumentenbeleid. De laatste jaren houdt hij zich meer bezig met de cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening. Voor Open Monumentendag schreef hij onder meer over Architectuur en materiaalgebruik, Monumentaal groen en de Geschiedenis van de openbare ruimte.

29

*Kaart anno 1560.
Strandwal met boerderijen.
Uit: Soetichydt des Buyten-levens.
Buitenplaatsen langs de Vliet en omgeving, Delft 1988
T. Buitenhuis (red.)*

*Huize Middenburg, anno 1999.
Foto collectie Gemeente Voorburg*

Ligging

We schrijven ongeveer 3000 voor Chr. als het landschap rondom Voorburg ontstaat. De kustlijn ligt in die tijd ongeveer 7 1/2 km meer landinwaarts dan de huidige. De overheersende westenwinden vormen langs deze kustlijn duinenrijen en strandwallen. Voor de kust, in de ondiepe zee, ontstaan steeds opnieuw langgerekte zandruggen. Tussen de strandwallen, in de laagten, de zogenaamde strandvlakten, ontwikkelt zich door de slechte afwatering in de loop van de tijd een veenpakket. Op de eerste en oudste strandwal liggen nu Rijswijk, Voorburg, Leidschendam en Voorschoten. Op de meest oostelijke strandwal, waarop Voorburg is ontstaan, ligt de buitenplaats Middenburg. De noordzijde van de strandwal wordt begrensd door een veengebied, de huidige Veenpolder. De zuidzijde wordt van het

veengebied gescheiden door een waterloop, de Delftse Vliet, die waarschijnlijk gedeeltelijk van natuurlijke oorsprong is en het water van de strandwal en uit het veengebied afvoert. De strandwal bestaat uit leemarm, relatief fijn en tot op grote diepte ontkalkt zand (geestgrond). Het hoogste deel van de strandwal wordt ingenomen door een langgerekt, oorspronkelijk alleen als akkerland gebruikt complex van nutsgronden, de 'Geest'. In de 17e eeuw, wanneer Middenburg wordt gebouwd, is dit gebied als weiland in gebruik. Deze 'Geest', begrensd door het huidige Westeinde-Herenstraat-Oosteinde (de voormalige heerweg of Voorweg) en de Prinses Mariannelaan-Parkweg (voorheen Achterweg), is aanvankelijk dus onbebouwd. Op pagina 29 zien we de boerderijen in twee rijen gerangschikt. Aan de ene kant liggen ze op de rand van de strandwal bij de Broeksloot,

aan de andere kant langs de ontsluitingsweg van de 'Geest', het huidige Westeinde. Op het kaartje is het derde vrijstaande huis ten westen van dorp Voorburg vermoedelijk de oude plaats van het huidige Middenburg. Vanaf 1640, de tijd waarin Constantijn Huygens zijn buiten Hofwijck laat aanleggen bij het dorp Voorburg, worden nog steeds aan de rand van de 'Geest' buitenplaatsen gebouwd, op de plaats van de oude boerenhofsteden. De geestgronden zelf worden pas als siertuin gebruikt of bebouwd na 1645, wanneer de overtuin van Hofwijck wordt aangelegd. De Vliet raakt steeds meer in trek voor de aanleg van buitenplaatsen, waardoor zich in de loop van de 18e eeuw tussen Rijswijk en Voorschoten een lint van ruim honderd buitenplaatsen uitstrekt. Bijna alle huizen staan aan één kant van de Vliet op de strandwal. De 'Geest', het inmiddels al vele eeuwen bewerkte en vruchtbare 'warmoezeniersland' (tuinbouwgrond), is zeer geschikt voor de aanleg van bosaanplant, siertuinen en kwekerijen. Dit heeft zeker een rol gespeeld bij de locatiekeuze.

Ontwikkeling Middenburg vanaf 1657

17e eeuw: opkomst regenten

Als in het midden van de 17e eeuw de 80-jarige oorlog tegen de Spaanse overheersing ten einde loopt, is de macht niet langer uitsluitend in handen van de adel en de geestelijkheid. Het bestuur raakt gedecentraliseerd, waardoor de handel een nieuwe impuls beleeft en koloniën worden gesticht. Het stadsbestuur krijgt onder Frederik Hendrik (1625-1647) vorstelijke allure en er worden paleizen en 'voortreffelijke huizen' gebouwd naar klassiek voorbeeld in Renaissance en classicistische stijl, zoals wij dat nu noemen. Zo laat zijn secretaris, de eerder genoemde Constantijn Huygens, in 1640 zijn Hofwijck bij Voorburg bouwen. In de jaren daarna volgen velen zijn voorbeeld.

In 1657 neemt mr. J. van der Dussen, raad en schepen van Delft, het initiatief voor de bouw van een buitenplaats op de huidige locatie van Middenburg. Hij koopt daartoe een bestaande boerderij met warmoesland op de strandwal. In 1703 is de buitenplaats uitgegroeid tot een hofstede met tuin, koetshuis, paardenstal, tuinmanswoning, boomgaard, vijver, groente- en plantenkwekerij en speelhuis aan de Vliet. Dan vinden we in de stukken de buitenplaats voor het eerst benoemd als Middenburg.

18e eeuw: bloei onder regenten en adel

Tot diep in 18e eeuw wisselt de buitenplaats regelmatig van eigenaar. Het betreft geheel in de geest van de tijd steeds regenten en adel, die elk de buitenplaats uitbreiden door aankoop van aangrenzende grond met opstallen. In 1703 is dit Jacob van Leeuwen, die evenals zijn vader, grootvader en oudere broer secretaris is van Voorburg. De familienaam prijkt thans op enkele straatnaambordjes.

Zoals we in het begin van de 18e eeuw kunnen verwachten, draagt de tuin het karakter van de classicistische tuinstijl. Er is sprake van een geometrische aanleg, waarbij het huis centraal op een rechthoekig omgracht terrein staat. De kern van het landgoed ligt tussen Westeinde en Vliet met aan weerszijden eveneens rechthoekige, omgrachte nutstuinen. Direct bij het huis bevindt zich een beperkte sieraanleg. Het huis wordt ontsloten door een rechte oprit in de centrale hoofdas van de aanleg. Aan de overzijde van het Westeinde ligt een kleine nutstuin. Meerdere tuinhuizen worden toegevoegd en zowel rondom het huis als in de nutstuinen en in de overtuin wordt een rijke en bijzondere, vaak exotische beplanting aangebracht. Deze verrijkingen worden met name door Johanna van Breugel, de weduwe van Abraham Douglas, poorter van Amsterdam, die het twee dagen voor zijn

dood had aangekocht, en Maria C. van Aerssen van Sommelsdyck, douairière Van Wassenaer aangebracht.

1750-1850: opkomst burgerij

Met de Franse Revolutie (1789) verliest de adel de absolute heerschappij en door de opkomst van de burgerij verandert de maatschappij. In dit klimaat worden wetenschappelijke ontdekkingen gedaan en ontwikkelt zich de techniek. Middenburg komt in 1798 voor het eerst in handen van een ondernemer: bierbrouwer J. Messchaert uit Rotterdam. Met de opkomst van de Romantiek wordt de sieraanleg rondom het huis uitgebreid met, weer geheel in de geest van de tijd, nieuwe nutstuinen aan beide zijden. Inmiddels is er in de overtuin een parkbos tot stand gekomen. Deze strook op de 'Geest' tussen Westeinde en Prinses Mariannelaan bestaat uit nutstuinen, boomgaard en hakhout.

Detail van de kaart van het Hoogheemraadschap Delfland door Nicolaas Cruquius (of Kruikius), 1712.

Collectie Algemeen Rijksarchief Den Haag

Schilderij van Raden Saleh.
Het gezin Baud-Senn van Basel
met hun negen kinderen op

32 **Middenburg in 1831.**
Uit: C.H. Voorhoeve: *Het*
verhaal achter de straatnaam

In de tweede helft van de 19e eeuw heeft de Nederlandse staat vaste vorm gekregen en is de macht van de koning grotendeels overgenomen door de volksvertegenwoordiging. Langzaam maar zeker worden de tuinen die door de adel van oudsher in klassieke stijl waren aangelegd, omgevormd in romantische tuinen in (Engelse) landschapstijl. Zo ook de tuinen van Middenburg. Wanneer dit precies is gebeurd, is moeilijk vast te stellen.

Gedurende deze periode is Middenburg in het bezit van hoge ambtenaren die ook in de koloniën hoge functies bekleden. Zo komt in 1808 het buiten in bezit van Magdalena de Jonge en mr. Jacob A. Uytenhaghe de Mist. Uytenhaghe de Mist is president van het Hof van Rekeningen, commissaris-generaal van Kaapstad, lid van de Eerste Kamer en Staatsraad van de koning. Ook speelt hij een actieve rol in de vrijmetselarij in Nederland, waar hij het tot gedeputeerd grootmeester brengt. De familie van

Jacobs vrouw, Magdalena de Jonge, bezit de buitenplaatsen Vreugd en Rust in Voorburg en Rozenrust in Leidschendam. Daarna, in 1823, erft Jacob L. Mersen Senn van Basel, een rentenier, het buiten. Hij woont op Noordeinde 66 in Den Haag (het huidige woonhuis van prins Willem-Alexander en prinses Máxima) en in Batavia en gebruikt Middenburg alleen als tijdelijk verblijf. De overige tijd staat Middenburg ter beschikking van zijn zwager, J.C. Baud, gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië. Deze laat in 1831 zijn gezin op Middenburg vereeuwiggen door de bekende portretschilder Raden Saleh.

1850-1890: nieuwe technieken en materialen

Onder invloed van de Industriële Revolutie vinden er in de 19e eeuw zeer veel ontwikkelingen plaats. In de bouwnijverheid worden nieuwe technieken en materialen toegepast, zoals gietijzer en beton. Standaardisatie van bouwmaterialen maakt massaproductie en een lagere kostprijs mogelijk. Baksteen wordt maatvast en decoraties kunnen uit een catalogus worden besteld. Daarom wordt in de tweede helft van de 19e eeuw een elegante uitdossing en inrichting van een eigen huis ook bereikbaar voor de opkomende middenklasse van zakenlieden, industriëlen, winkeliers en ambtenaren.

In dit klimaat komt de buitenplaats Middenburg –na nog enige malen verkocht en vererfd te zijn

in regentenfamilies– in 1869 in handen van Felix A. Vriese, een rentenier uit Amsterdam. Hij sloop alle opstallen, dat wil zeggen: het hoofdgebouw en alle bijgebouwen, en laat een compleet nieuwe buitenplaats bouwen in de op dat moment heersende stijl, het eclecticisme. Dit is de vorm van bouwkunst waarin geen vaste stijl wordt gebruikt, maar juist stijlmotieven uit verschillende perioden vrijelijk worden gemengd. Felix Vriese laat ook het terrein wijzigen in de sfeer van de vroege landschapstijl. Achter het huis wordt een langgerechte slingerivier aangelegd die in verbinding staat met de Vliet. Deze vijver bestaat grotendeels nu nog. De gracht langs het Westeinde wordt vergraven tot twee ruime vijvers aan weerszijden van de entree. In de overtuin wordt de in het parkbos gelegen en tegenwoordig nog geheel aanwezige slingerende waterpartij aangelegd. Vanaf 1890 wordt het terrein van de buitenplaats verkleind door verkoop van verschillende stukken grond die elk tot in het begin van de 20e eeuw worden bebouwd.

Na Vrieses dood in 1895 komt Middenburg in het bezit van zijn vrouw Madelaine A.M. Schiff. Ze woont in Amsterdam aan de Herengracht 548 – Keizersgracht 691 bij de Leidsestraat. Toch is ze blijkbaar erg betrokken bij Voorburg, want ze houdt Middenburg als haar zomerverblijf aan en is medeoprichter van het muziekkorps 'Forum Hadriani', dat nog altijd bestaat.

1890-1925: opkomst publiek leven en artistieke vrijheid

Al worden aan het eind van de 19e eeuw de oude klassieken nog volop geïmiteerd (neostijlen en eclecticisme), er ontwikkelen zich ook nieuwe stromingen, zoals het impressionisme en expressionisme, waarbij niet langer meer langs voorgeschreven regels wordt vormgegeven. Het vangen van het licht, motieven uit de natuur en het op eigen wijze weergeven van de essentie komen centraal te staan. Parallel aan de art nouveau, Jugendstil of nieuwe kunst zien we voor de landschapsinrichting de nieuwe tuinstijl.

Projectontwikkelaars kopen vanaf het eind van de 19e eeuw oude buitenplaatsen, slopen de huizen en laten hier fabrieken bouwen of villaparken inrichten. Zo sneuvelen onder meer de Voorburgse buitens Vronesteijn en Leeuwensteijn. Andere parken krijgen een openbaar karakter en behouden de landschapsstijl veelal nog lang. Bij de dood van Madelaine Schiff in 1917 erft haar neef, Emile L.C. Schiff, de buitenplaats Middenburg onder de bepaling dat hij het huis bewoont en dit gedurende 15 jaar als buitenplaats in stand houdt. Emile Schiff, directeur van de bandenfabriek Vredestein, laat de gehele buitenplaats ingrijpend aanpassen en moderniseren. In samenhang hiermee wordt in 1917 de tuin gewijzigd volgens ontwerp van de tuinarchitect Hugo A.C. Poortman tot een aanleg in de nieuwe tuinstijl. Omdat een groot deel van het bestaande park behouden blijft, spreken we

van gemengde tuinstijl. De vijver achter het huis wordt enigszins vergraven en gedeeltelijk gedempt, terwijl vóór het huis de nog steeds bestaande bakstenen balustrade wordt gebouwd en een min of meer symmetrische beplanting wordt aangebracht. Poortman is ook betrokken bij veranderingen in de overtuin, waarvan echter niet geheel duidelijk is wat deze inhouden. In 1925 worden de huisplaats en de overtuin gescheiden, doordat Emile Schiff alleen Middenburg aan Jacqueline W. Schiff verkoopt en zelf de overtuin behoudt. Hier laat hij een nieuwe villa bouwen door architect J.N.O. Mink. Dit terrein krijgt de naam Sonnenburgh. De bestaande sieraanleg in de overtuin wordt daarbij nauwelijks veranderd.

1925-heden: sociale beweging, depressie, oorlog, wederopbouw

Precies 15 jaar na de testamentaire bepaling van Madelaine Schiff, koopt de Gemeente Voorburg in 1932 Middenburg, het huis en de onmiddellijk er omheen gelegen tuin. Bij de verkoop wordt bedongen dat het huis bestemd wordt 'in het belang van de volkshuisvesting'. De ontwikkelingen na 1925 geven vervolgens fraai weer dat, ongeveer 150 jaar na de zogenoemde opkomst van de burgerij, de burger zelf van de buitenplaats gebruik kan maken. De middelen zijn beperkt, waardoor het gebouw nog slechts in geringe mate wordt gewijzigd. De tuin wordt open-

baar park en ondergaat ook geen ingrijpende wijzigingen meer. De gemeente verhuurt het pand aanvankelijk als rusthuis en familiepension. Eind jaren '30 dreigt er een definitief einde te komen aan de buitenplaats door het voornemen om op het terrein een nieuw ziekenhuis (Diaconessenhuis) met 100 bedden te bouwen. Door het uitbreken van de oorlog in 1940 blijft het bij papieren plannen. In de wederopbouwfase na de Tweede Wereldoorlog wordt het gebouw verhuurd als middelbare school. Vanaf 1952 is de Dienst

Slingervijver in de overtuin.

Foto via Juurlink en Geluk

Architect J.N.O. Mink.

Foto Collectie Vereniging Hoekenburg

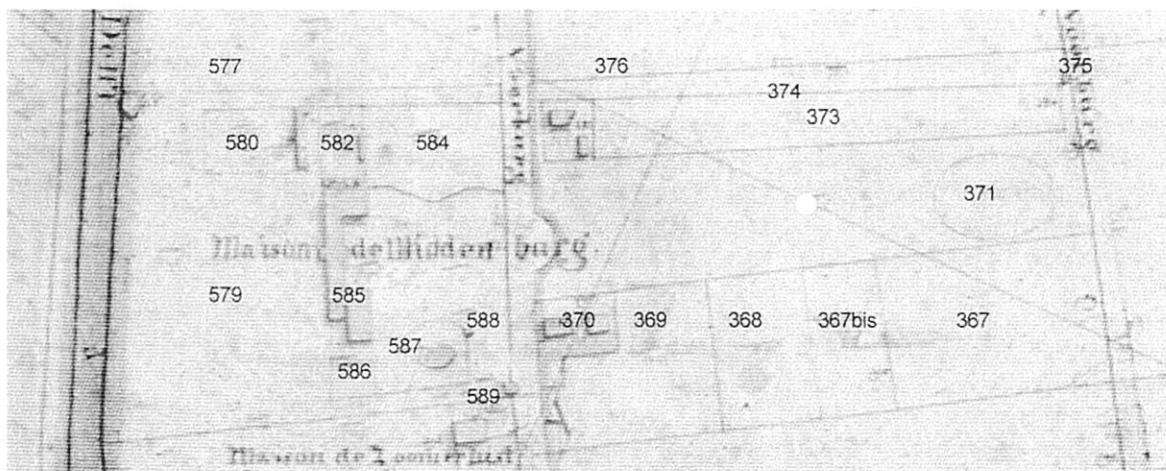
Openbare Werken van de gemeente hier gevestigd. In dit jaar komt ook het park Sonnenburgh in handen van de gemeente die het eveneens voor publiek openstelt. Het parkdeel achter de villa, aan de kant van de Prinses Mariannelaan, wordt eerst nog geruime tijd als schooltuinen gebruikt, waarna het wordt heringericht en bij het openbare park betrokken. In 2000 wordt het park Sonnenburgh enigszins uitgebreid met de voormalige siertuin van het naastgelegen wooncomplex voor ouderen. Bij de inrichting van deze tuin wordt aansluiting gezocht bij de sfeer van de landschapstijl van het park Sonnenburgh.

De gemeente besluit in 1978 tot de bouw van een nieuwe vleugel bij Middenburg, maar na protestacties van de bevolking wordt dit besluit niet uitgevoerd, met als gevolg dat huis, koetshuis en tuinhek worden aangewezen als beschermd rijksmonument. In de jaren '90 van de 20e eeuw komt binnen de inmiddels 'alles

regelende en beheersende' overheid een beweging op gang om zich meer alleen op kerntaken te richten en meer zaken aan het particuliere ondernemerschap over te laten. In dit klimaat van 'terugtrekkende overheid' stoot ook de gemeente Voorburg onroerend goed af. De opbrengst van de verkoop van het huis Middenburg en het koetshuis wordt gebruikt voor het noodzakelijke onderhoud van het park. Zodoende wordt het eigendom van park en huis in 1999 gesplitst. Landhuis en koetshuis worden in één koop verkocht aan Joop Vink uit Bergambacht, een gepensioneerd bouwondernemer en liefhebber van monumentale gebouwen. Bij de verkoop wordt bedongen dat beide gebouwen worden gerestaureerd en dat de vanzelfsprekende relatie tussen huis, koetshuis en tuin behouden blijft. Vink restaureert de monumentale gebouwen in 2000-2002 grondig en maakt ze geschikt voor verhuur als kantoor. De gemeente bereidt de restauratie van het

gehele park voor. Tegelijkertijd gaat in de jaren '90 het belang van het behoud van cultuurhistorische waarden steeds nadrukkelijker een rol spelen bij de ruimtelijke ontwikkeling. Zo wordt bij de selectie van jonge bouwkunst en stedenbouw (1850-1940) de gehele buitenplaats Middenburg-Sonnenburgh in 2001 aangewezen als beschermd rijksmonument. In hetzelfde jaar krijgt het park Middenburg ook een bijzondere status via de natuurschoonwet.

*Kadastrale kaart 1812.
Gemeentearchief Voorburg*

Het huis Middenburg

Het oude huis Middenburg, 1657-1869

Het is niet makkelijk ons voor te stellen hoe het landhuis dat Van der Dussen in 1657 liet bouwen er uit heeft gezien, omdat daar geen afbeeldingen van zijn. De omvang als buitenplaats is echter wel goed af te lezen op de kadastrale kaart die tijdens de Franse Tijd in 1812 is vervaardigd. Ook de overtuin is er op te zien. Een gevelaanzicht van het gebouw, gezien vanaf de Vliet ten tijde van het jaar 1840, is afgebeeld op een tekening uit 1918.

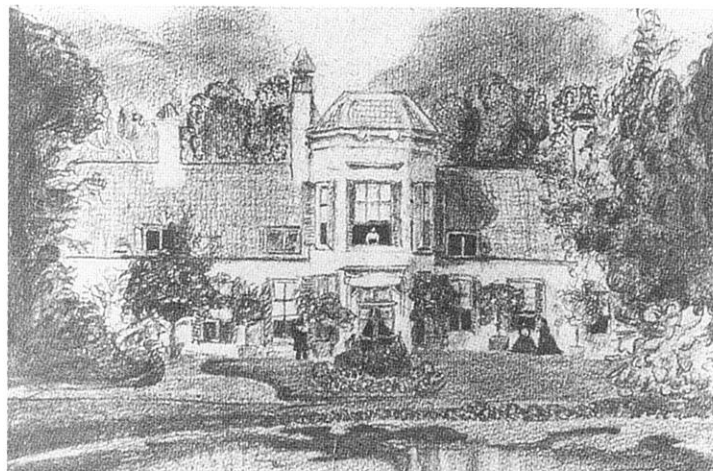
Het huis bestaat uit een lange, evenwijdig aan de Vliet gelegen, vleugel van één bouwlaag met kap. In het midden bevindt zich een driezijdige uitbouw, die aan de Vlietzijde twee bouwlagen telt. De centrale vleugel eindigt aan weerszijden in andere bouwelementen. Mogelijk zijn dit het koetshuis, de stallen en de dienstvertrekken. Op de kadastrale kaart van 1812 zien we twee kleine centraalbouwen, één aan de Vliet en één aan het Westeinde (de voormalige Voorweg). Dit zijn twee theekoepels. Van één theekoepel is een door E. Schiff gesigioneerde tekening bewaard gebleven. De afbeelding toont een rijke, in klassieke stijl gebouwde koepel met zuilen en een koepeldak. Om welke van de twee koepels het hier gaat, is niet duidelijk.

Nieuwbouw in 1869

In 1869 laat de nieuwe eigenaar, Felix A. Vriese (1827-1895), alle oude gebouwen van de buitenplaats slopen en vervangen door het vandaag de dag nog bestaande landhuis met koetshuis aan het Westeinde. Zoals we op de compositiekaart op pagina 36 kunnen zien, ligt het nieuwe huis pal achter het oude gebouw dat dus ongeveer op de plaats van de huidige oprijlaan moet hebben gelegen. De exacte reden van de rigoureuze sloop is niet bekend. F.A. Vriese laat de twee koepels niet slopen, maar juist voorzichtig voor verkoop demonteren, 'omdat ze zo mooi waren'. Wie de koepels heeft aangekocht en of ze weer zijn opgebouwd, is niet bekend. We mogen aannemen dat het echtpaar F.A. Vriese – M.A.M. Vriese-Schiff zeer vermogend is geweest.

De naam van de door F.A. Vriese aangetrokken architect is helaas niet bekend. Gedacht zou kunnen worden aan Q. Wenckers, bekend van diverse villa's in het Haagse Willemspark of aan J.P.C. Swijser, die enkele panden op Plein 1813 en de Alexanderstraat in Den Haag heeft gebouwd.

Het nieuwe hoofdhuis ligt centraal in het landschapspark en is bereikbaar via draaihekken aan het Westeinde en een rondlopende oprijlaan. Het huis wordt opgetrokken in de enigszins uitbundige eclecticismistische stijl,

waarin het door en naast elkaar gebruiken van elementen uit historische architectuurstijlen opvalt. Bij het huis overheerst het neoclassicisme: klassieke architectuurmotieven naast details uit het classicisme, de Lodewijk-stijlen.

Het gebouw bestaat uit een natuurstenen basement met souterrain, een bel-etage, eerste verdieping en een zolderverdieping met een afgeplat schilddak met leien. De gevels bezitten klassieke gestapelde orden. Op de bel-

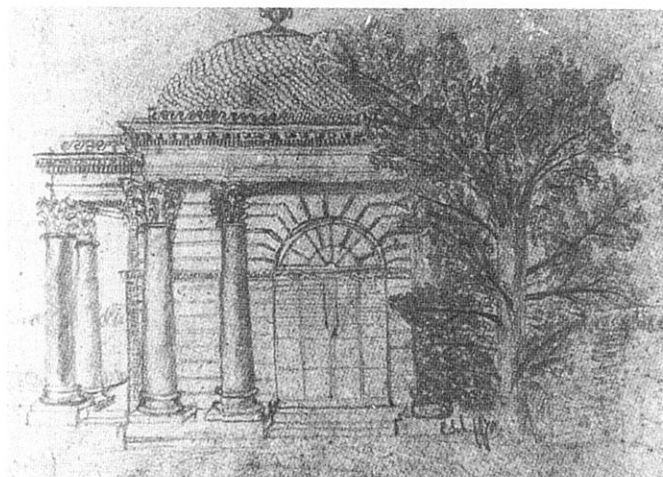
Tekening van het oude huis Middenburg, gezien uit de richting van de Vliet.

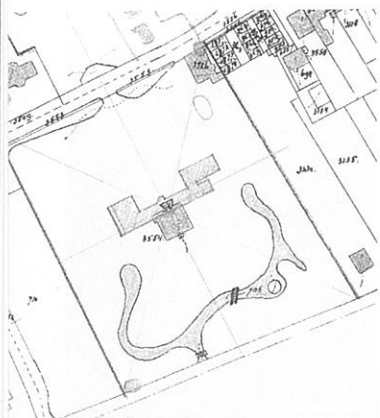
Gemeentearchief Voorburg

35

Tekening van de theekoepel bij Middenburg.

Gemeentearchief Voorburg

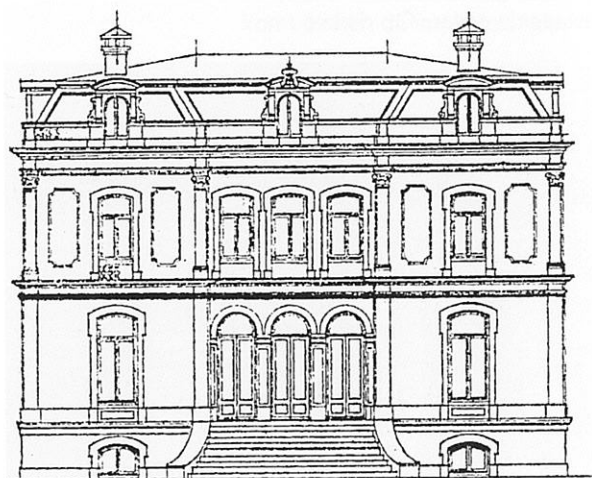
Compositiekaart oude en nieuwe buitenplaats.

Gemeentearchief Voorburg

36

Voorgevel anno 1869.

Uit: Kamphuis, Landhuis Middenburg

NOORD-WEST GEVEL

etage de Toscaanse Orde en op de verdieping de Composiete of Romano Orde met gecanneleerde pilasters, gedetailleerd volgens het ordeboek van de toonaangevende Renaissance-architect Vincenzo Scamozzi (1552-1616). Het geheel wordt afgesloten met een geprofileerde kroonlijst.

In de gevels bevinden zich schuifvensters met zonneblinden en gepleisterde accenten, zoals getoogde vensteromlijstingen, lijstwerk en blokpleistering. Over een natuurstenen bordestrap is de entreepartij te bereiken, die in de Duitse Rundbogenstil is afgewerkt. Binnen is de indeling karakteristiek voor laat 19e-eeuwse landhuizen. Rond de vestibule op de bel-etage zien we de verblijfs- en aanverwante ruimten gerangschikt. Een statige trappartij geeft toegang tot een gang op de verdieping, waaraan diverse kamers zijn gelegen. De trappaal is opgebouwd in Composiete Orde met

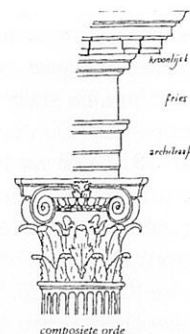
daarop een siervaas met drape-riën. Het souterrain in het basement wordt gebruikt voor de keuken en voorraadruimte, de zolder in de kap voor opslag. De vestibule, voorzien van een cassettenplafond, heeft deuren met een grove detaillering en omlijsting. In de tuinzaal bevinden zich bovendeurstukken die gedetailleerd zijn naar de Lodewijk XIV-stijl. In de omlijsting bevinden zich grijze schilderijen (grisailles) met voorstellingen van 'putti', boodschappers van de aardse liefde in de vorm van kinderfiguurtjes. Aan de Vlietzijde bevindt zich in het midden een driezijdig uitgebouwde erker met aan weerszijden een veranda. De deuren die naar de veranda voeren bezitten een lunetvenster met glas-in-lood. De eetzaal heeft nu nog steeds een rijk gedetailleerd stucplafond, wat erop wijst dat de rest van de ruimte evenzo was versierd.

Modernisering

Wanneer Emile L.C. Schiff in 1917 eigenaar wordt, laat hij de buitenplaats ingrijpend verbouwen. Het architectenbureau Smits en Fels uit Den Haag, bekend van villa's en woonhuizen in Engelse landhuisstijl, moderniseert en vereenvoudigt de uitbundige architectuur uit 1869 naar de heersende mode. Tevens wordt een nieuwe parkaanleg verwezenlijkt naar het ontwerp van de bekende tuin- en landschapsarchitect Hugo A.C. Poortman.

Er wordt een vast hekwerk langs het Westeinde aangebracht, waarbij de bestaande draaihekken

uit 1869 worden hergebruikt. Ook wordt er een laag muurwerk direct voor het huis gemetseld. Aan de achterzijde wordt een erkeruitbouw met serre over de volle breedte van het huis gerealiseerd. Ook wordt hier de driezijdige uitbouw met een verdieping verhoogd en bovenop de nieuwe serre komt een groot balkon. In het souterrain wordt de indeling gewijzigd en in de hal wordt de tegenwoordige stookplaats aangebracht. Ook de stijl van de eetzaal wordt gewijzigd met een relatief eenvoudige houten lambrisering en schouw. Er wordt echter geen gebruik gemaakt van het voor de periode kort na 1900 kenmerkende inlegwerk met bijzondere houtsoorten. Ook het koetshuis wordt ingrijpend verbouwd tot garage met op de verdieping een chauffeurswoning.

compositie orde

Detail Composiete orde.

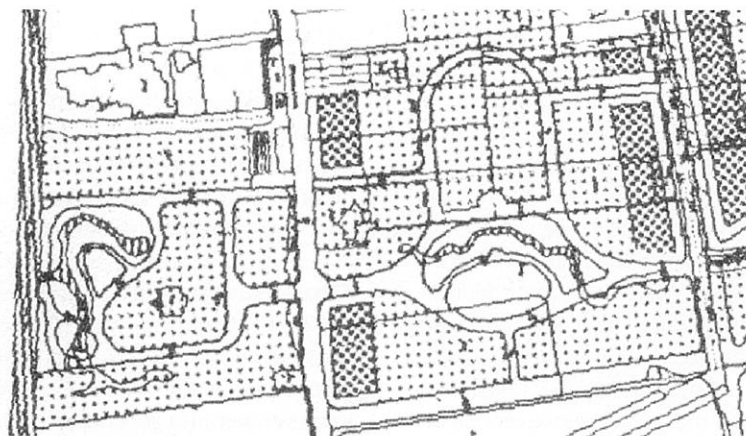
Voorstelling met putti in de tuinzaal.

Het huis Sonnenburgh

In 1925 verkoopt Emile L.C. Schiff het terrein tussen Westeinde en Vliet aan Jacqueline W. Schiff. Zelf behoudt hij de overtuin, waar hij in 1927 de villa Sonnenburgh in de oostelijke hoek van het terrein op de voormalige nutstuinen laat bouwen. Het huis heeft daardoor geen duidelijke relatie met het park, dat ook niet wordt aangepast om dit te bereiken. Op het uitbreidingsplan van de gemeente Voorburg uit 1918 zien we weliswaar een ingrijpend verkavelingsplan voor zowel Sonnenburgh als Middenburgh, maar dit plan wordt voor dit gebied echter nooit uitgevoerd.

Voor de bouw van zijn villa Sonnenburgh geeft Emile L.C. Schiff opdracht aan de Voorburgse architect J.N.O. Mink. Deze ontwerpt een landhuis in een stijl die kan worden omschreven als kubistisch expressionisme. Deze stijl wordt in de jaren '20 van de 20e eeuw veelvuldig toegepast en

beleeft ook in Voorburg een bloeiperiode. Deze stijl is verwant aan zowel de meer expressieve Amsterdamse Schoolstijl als de Haagse Schoolstijl. In Voorburg zijn hier talloze mooie sobere voorbeelden van te vinden. Mink zelf bouwde in Voorburg ook de dansschool Vronesteyn, Parkweg 237, de Delflandsche School (beide in 1914) en Kerkstraat 57 (1922).

Gemeentelijk uitbreidingsplan, 1918.

Gemeentearchief Voorburg

Sonnenburgh gezien vanuit het park.

Gemeentearchief Voorburg

Het park Middenburg en zijn overtuin

Algemene kenmerken

De huidige parken Middenburg en Sonnenburgh zijn vrijwel altijd in samenhang met elkaar tot stand gekomen. Ze moeten daarom als één tuin worden gezien, ook al worden ze door het Westeinde van elkaar gescheiden en vormen ze in de periode tussen 1925 en 1952 in feite twee afzonderlijke gebieden. In de huidige tuinaanleg van beide buitenplaatsen zijn dus verschillende stijlen uit het verleden met elkaar verweven. Bij de diverse wijzigingen namelijk, zijn de voorgaande inrichtingen telkens gedeeltelijk behouden gebleven.

Het beeld van beide tuinen wordt in belangrijke mate bepaald door volwassen boomsoorten als beuk, kastanje, linde, eik en esdoorn. Daarnaast spelen ook taxus, es en els een belangrijke rol. We zien de bomen afwisselend in groepen in licht glooiende gazons met bloemen, of vrijstaand op markan-

te plekken, zoals de rode beuk achter het huis Middenburg. Het huis Middenburg zelf staat tussen twee tamelijk donkere boomgroepen, waardoor een soort coulissewerking ontstaat en het niet rechtstreeks mogelijk is de andere kant van de tuin te zien.

Classicistische Stijl (1620-1750)

De oudst bekende tuinaanleg van Middenburg is afgebeeld op de kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland uit 1712 (zie pag. 31). De centrale ligging van het huis op het terrein en de dominantie van een symmetrie-as door de gehele buitenplaats heen, zijn typische kenmerken van de classicistische tuinstijl. Deze stijl is geïnspireerd door de 17e-eeuwse tuin- en parkaanleg in Frankrijk, maar heeft in de Noordelijke Nederlanden met haar vlakke landschap, vaste kavelrichting, slotenpatroon en beperkte terrein toch een geheel eigen en in zichzelf gekeerd karakter gekregen: het Hollands classicisme. De entree van de buitenplaats Middenburg ligt op de middenas. Het huis en de tuinen zijn langs deze as, zowel op het Westeinde als op de Vliet georiënteerd. De terreinen van de dicht bij het huis gelegen siertuinen en de verder weg gelegen nuttuinen zijn omgracht en in vakken verdeeld. Tuinen zijn vooral aan de vermoedende bewoners van grachtenpanden en luthoven voorbehouden en ontleen hun waarde

vermoedelijk niet alleen aan de structuur, maar ook aan de aanwezigheid van bijzondere en zeldzame, dus kostbare vruchtbomen en planten. Vanwege de vele internationale contacten door opkomende scheepvaart en handel komt men in aanraking met exotische en zeldzame soorten. Zo begint Nederland in de loop van de 18e eeuw onder meer 'internationaal' te eten: graan komt uit het Oostzeegebied, pompoen uit Guinee, suiker van de Canarische Eilanden en uit Brazilië, specerijen uit Sumatra, Ambon en Banda, koffie uit 'Arabië' en thee uit China en Japan. Ook de handel in levende planten en zaden komt tot bloei. Middenburg wordt in deze tijd aanzienlijk verfraaid door de eerder genoemde Johanna van Breugel en Maria van Aerssen van Sommelsdyck. Zij maken Middenburg tot één van de mooiste luthoven van Voorburg, waarbij de laatste bovendien een tuinhuiswoning laat bouwen.

Landschapsstijl (1750-1870)

Volgens de tuinhistorische analyse van Eric Blok is het goed mogelijk dat er al in het begin van de 19e eeuw sprake is van gedeeltelijke aanleg in vroege landschapsstijl. Dit blijkt enerzijds uit de kadastrale kaart van 1812 (zie pag. 34) waarop de bestaande geometrische opzet van de tuin met een halfronde entree van de overtuin en een strakke op de middenas geplaatste ovaal behouden zijn, anderzijds uit de romantische aanduiding 'bos en lustplaats' in 1832

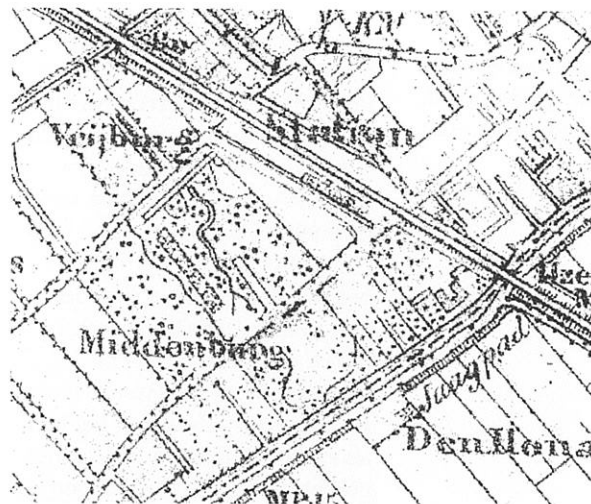

voor de locaties waar later in de 19e eeuw juist slingervijvers te vinden zijn. Er is sprake van kleinschalige versieringen binnen de reeds bestaande geometrische tuinaanleg.

Heel waarschijnlijk is gelijktijdig met de nieuwbouw van Middenburg in 1869 begonnen met de wijziging van de tuin in late landschapsstijl. Op de topografische kaart van 1895 zijn duidelijk de gevolgen te zien van grootscheepse vergravingen, waardoor de tuin in zijn totaliteit is veranderd. Tussen huis en Vliet is een sterk slingerende waterpartij gegraven die in open verbinding met de Vliet staat. Ook op de overtuin is een dergelijke, wat subtielere waterpartij aangelegd. In beide gevallen worden met de vrijkomende grond kleine verhogingen opgeworpen. Een stelsel van zichtlijnen verbindt de verschillende onderdelen van deze aanleg. De sterk kronkelende beek temidden van het parkbos in de overtuin, de afwisselende zichten binnen de aanleg en plaatselijk ook naar daarbuiten, de sierlijk uitgevoerde bruggetjes en de boom- en heesterbeplanting zorgen voor het romantische beeld dat met de landschapsstijl wordt nagestreefd. Deze elementen versterken elkaar, zoals nu nog in het terrein te zien is.

De theekoepel met uitzicht over de Vliet is daarbinnen een goed passend element. De uitgestrekte weilanden met grazend vee – een typisch ideaal van de landschapsstijl (Arcadia) – worden in een

zichtrelatie met het niet bij Middenburg behorende weidelandschap aan de overzijde van de Vliet toch in visueel opzicht bij de buitenplaats betrokken. Daar waar de Nederlandse tuinen tot in de 19e eeuw een donker en gesloten aanzien hebben, zijn ze nu ruim aangelegd met grote glooiende weiden, solitaire bomen en boomgroepen, paden volgens wijde bogen en grote waterpartijen met flauw gebogen oeverlijnen. Met de opkomst van de middenklasse in de 19e eeuw en de handel in exotische plantensoorten, ontstaat de vraag naar zeer kleurrijke, overvloedig bloeiende en makkelijk te onderhouden heesters, vaste planten en eenjarigen, waaronder hortensia's, blauwe regen en azalea's. Dus is er in de tuinarchitectuur veel aandacht voor de toepassing hiervan in de omgeving van het huis. We zien niet alleen veel nieuw gekweekte soorten, maar ook exotische plantensoorten afkomstig van opgekweekte zaden uit de Oost. Deze komen onder meer van de in 1832 door de daarvoor in Japan als arts werkzame dr. Philipp Franz von Siebold en directeur van de Hortus Botanicus opgezette kwekerij in Leiden. Opvallend is dat de tuin van Middenburg omstreeks 1870 door de betrekkelijke kleinschaligheid van de ingrepen en de sterke beslotenheid echter nog als vroeg landschappelijk moet worden getypeerd. Hoewel in deze periode de late landschapsstijl op zijn hoogtepunt verkeert, is dit op Middenburg niet doorgevoerd.

Gemengde tuinstijl en architectonische tuinstijl (1870-1920)

De wijzigingen die tuinarchitect Hugo Poortman omstreeks 1917 aanbrengt, hebben een gemengd karakter. Poortman ontwikkelt een voorliefde voor deze gemengde tuinstijl onder invloed van de Parijse tuin- en landschapsarchitect E.F. André. Hij bekleedde in zijn leven vele bestuursfuncties, waaronder het voorzitter-

*Topografische kaart 1895.
Gemeentearchief Voorburg*

*Gebogen oeverlijnen met
boomgroepen.
Foto via Juurlink en Geluk*

schap van de Bond van Nederlandse tuinarchitecten. Poortman past de verder van het huis gelegen delen van de tuin aan in late landschapstijl door het inkorten van de lange, sterk slingerende vijvers bij het huis Middenburg en het verruimen van het wateroppervlak en het behoud van belangrijke landschappelijke elementen, zoals de eveneens sterk slingerende vijver in de overtuin. Zowel bij het huis als in de overtuin worden bomen gekapt om ruimte te scheppen voor bloem- en heesterperken in de gazons. Tegelijkertijd laat Poortman rechtlijnige tuindelen direct rond het huis, een min of meer symmetrische padenloop met bijbehorende beplanting

*Luchtfoto uit 1945.
Collectie Bibliotheek Wageningen*

(taxussen) en een zorgvuldig uitgewerkte bloemenmozaïek exact voor het midden van de achtergevel van het huis realiseren. Ook de rechte lindenlaan of 'berceau' ten westen van het huis Middenburg sluit qua ligging goed aan op het rechte padenpatroon. De bakstenen balustrade die voor het huis wordt gebouwd op de grens van 'terras' en landschapstuin, beklemtoont het geometrische

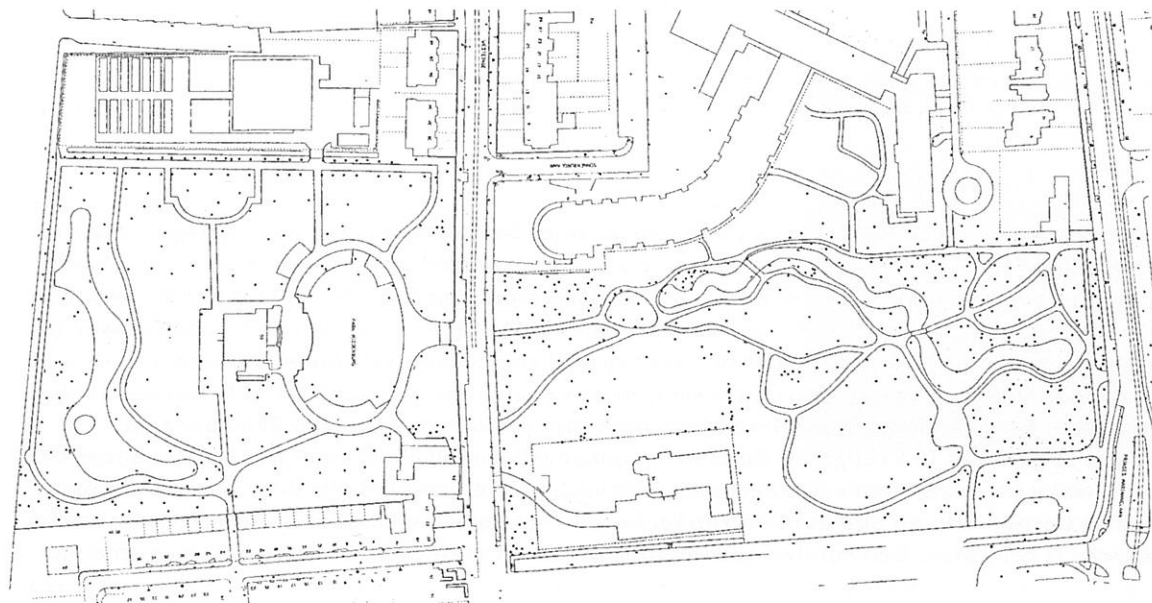
element van het gemengde karakter van deze stijl. Zoals ook bij Middenburg het geval is, ligt in de gemengde tuin-stijl rond het huis een soort bufferzone in modern-geometrische stijl. Verder van het huis af, ligt nog steeds de geïdealiseerde 'natuur' van het romantische landschapspark. Deze neo-stijl in de tuinarchitectuur hangt dus nauw samen met de algemene interesse voor klassieke bouwstijlen aan het eind van de 19e eeuw. Poortman spreekt in zijn aantekeningen over een rotstuin en een Japanse tuin. Of deze ooit uitgevoerd zijn en waar zij hebben gelegen is niet duidelijk. Mogelijk is dit in de overtuin geweest. Poortman maakte er in ieder geval ontwerpen voor.

Bij de in 1927 gebouwde villa Sonnenburgh wordt een rechtlijnige tuin gerealiseerd, bestaande uit een siertuin ten westen van het huis en een nutstuin ten noorden. De siertuin bestaat uit een rechthoekig gazon in aansluiting op het gebouwde terras bij het huis en met rechte plantenborders tegen een achtergrond van een haag daaromheen. In deze vorm volgt de tuin de principes van de architectonische tuinstijl. Deze nieuwe tuin is de overgang van het huis Sonnenburgh naar de vroegere overtuin Middenburg, die op dat moment wel bij Sonnenburgh behoort, maar verder niet wezenlijk wordt aangepast.

In het vervolg van de 20e eeuw

wordt er in de tuin- en parkarchitectuur gebruik gemaakt van een veelheid aan uiteenlopende stijlen en richtingen. Het betreft over het algemeen betrekkelijk geringe wijzigingen. De meest opvallende is het door de Dienst Openbare Werken van de gemeente in de jaren '60 voor het huis Middenburg aangelegde mozaïekperk met het gemeentewapen van Voorburg: een rode burchttoren op een wit veld. Dit element sluit goed aan bij de vormgeving van het voorterrein, zoals op pagina 30 is te zien.

Tot slot keren we terug naar het huidige park Middenburg-Sonnenburgh en de gebouwen, zoals we die vandaag de dag aantreffen. We verplaatsen ons in feite door de geschiedenis. We zien niet alleen gebouwen in een park met prachtige bomen, struikgewas, talloze planten en dieren die daar leven, we zien ook het resultaat van bijna vijf eeuwen maatschappelijke veranderingen, wisseling van eigendom, welstand en vooral gedachtegoed. En natuurlijk aandacht en zorg voor cultuur en natuur. Wellicht kan dit artikel bijdragen om al deze aspecten levend te houden.

*Plattegrond huidige situatie
Middenburg Sonnenburgh.
Gemeentearchief Voorburg*

Bronnen

- Blok, Olde Meierink en Partners, *Middenburg / Sonnenburgh te Voorburg, rapportage tuinhistorische analyse en toekomstvisie*. SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen in opdracht van de Gemeente Voorburg, Wageningen 2000
- Bouwarchief Gemeente Leidschendam-Voorburg
- Dijkman, Bernard, *De Straten op de Lanen in*. Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Voorburg. Gemeente Voorburg, Bureau Archief, Voorburg 1993
- Haslinghuis, dr. E.J. en dr. ing. H. Janse; *Bouwkundige Termen*. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie. Primavera Pers, Leiden 1997
- Kamphuis, ir. J. in samenwerking met drs. B. Olde Meierink, *Landhuis Middenburg, rapportage van een bouwhistorisch onderzoek*. Kamphuis, bureau voor bouwhistorie in opdracht van de heer J. Vink te Bergambacht, Delft 1999
- Kleijn, Koen, Jos Smit en Claudia Thunnissen, *Nederlandse Bouwkunst, een geschiedenis van tien eeuwen architectuur*. Atrium, Alphen aan de Rijn 1995
- Lamberts, B. en M. Lameris, *Monumentenbeschrijvingen Inventarisatie jongere bouwkunst en stedenbouw (MIP-MSP)*, Gemeente Voorburg, Voorburg 1998
- Monumentenarchief Gemeente Leidschendam-Voorburg
- Oldenburger-Ebbers, Carla S. en Anne Mieke Backer en Eric Blok, *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, Deel West: Noord-Holland en Zuid-Holland*. De Hef publishers, Rotterdam 1998
- Osterholt, R. en Hofman, R, *Langlevende Ruimte, geschiedenis van de openbare ruimte in Voorburg*. Comité Open Monumentendag Voorburg, Voorburg 1994
- Oud Archief Gemeente Leidschendam-Voorburg
- Tuij, Klaartje van, "Middenburg in Voorburg", in: *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Jos Stöver, Vincent Collette, Rianne van Hilten, Robert van Lit, Carla Oldenburger-Ebbers en Heimerick Tromp (red.). Walburg Pers, Zutphen 2000
- Voorhoeve, C.H., *Het verhaal achter de straatnaam*. Een geïllustreerde historie van Voorburgse straten. DIC BV, Voorburg 1989

de tuinen van Vreugd en Rust

Er spelen kinderen in het zand van het speeltuintje. Bejaarden uit het naastgelegen 'Rustoord' wandelen langs de paden. Een fietser volgt door het Boerenbosje de loop van de Broeksloot en werpt even een blik op de man die daar op een bankje ligt te slapen. Honden blaffen naar elkaar. Bij het hek van de dierenweide ontfermen de geitjes en eenden zich gehaast over het toegeworpen oud brood, bang dat het anders snel verdwenen zal zijn in de maag van de laag overcirkelende meeuwen. Vanachter de muren van de tennisbaan klinkt het kalme geploek van de ballen. Een glanzende auto draait langzaam het parkeerplaatsje van Savelberg op. Er wordt genoten in Vreugd en Rust, in het Juliana-Bernhardpark en in het Boerenbosje, dat staat wel vast, maar men realiseert zich niet vaak welke geschiedenis deze parken hebben, hoe de bomen erin zo oud kunnen zijn en hoe dat grote witte landhuis ooit in zo'n stadspark terecht is gekomen. Een rondwandeling met aandacht voor de historie lijkt op haar plaats.

Anne Jacobs (1955) schreef eerder in dit tijdschrift over onderwerpen uit middeleeuwen en 17e-eeuwen Voorburg. Hij is lid van de redactie van 'Historisch Voorburg'.

42

Rechts het koetshuis van Vreugd en Rust, links de oranjerie van Rusthof, met een nu gedempte sloot.

*Ansichtkaart uit het eerste decennium van de 20e eeuw
Collectie auteur*

De wandeling begint aan het Oosteinde, bij de noordoostelijke toegang tot het park, naast de oefenruimte van de Voorburgse drumband Forum Hadriani. Het jongerencafé O'16, dat voorheen in dit gebouwtje was gehuisvest, had zijn naam te danken aan een verkorting van het adres. Er zijn herinneringen op te halen aan harde popmuziek, rook en slechte verlichting in deze tent, maar ik

kies nu voor de frisse lucht van een parkwandeling door Vreugd en Rust. Toch moeten we eerst nog even halthouden aan de linkerzijde van het onderkomen van Forum Hadriani, want daar ligt, goed zichtbaar achter een hek met gaas, een smalle, aan weerszijden begroeide sloot. Een frisse wandeling te beginnen met de bezichtiging van een modderige sloot lijkt wat vreemd, maar we maken hier kennis met een van de oudste onderdelen van park Vreugd en Rust.

De sloot

Het huis Vreugd en Rust is gebouwd op historische ontginingsgrond. Het Oosteinde ligt bovenop de oude strandwal, waarop ooit Voorburg en ook Rijswijk en Voorschoten ontstaan zijn. Ten zuidoosten daarvan lag een veenpakket tot aan de Vliet en ook aan de andere zijde van de strandwal lag, tot aan de

Broeksloot en verder, een laag veen, restant van de drasse gebieden in de dalen tussen de oude strandwallen.

Men begon met de ontwatering van deze moerasachtige gronden in de 12e eeuw, door op enige afstand van elkaar sloten te graven haaks op de oude strandwal. Deze sloten waterden af op de Vliet en op de Broeksloot. De sloot die hier tegen het Oosteinde doodloopt, watert inderdaad af op de Vliet en de volgende sloot, aan de overzijde van het Oosteinde, maar dan enkele tientallen meters in de richting van het dorp, mondt na een tocht door drie parken uit in de Broeksloot. Die sloot, aan het Oosteinde zichtbaar achter een wit hek, ligt achter de tuinen van de Prins Albertlaan tot aan de Parkweg, waar hij verspringt en zijn loop vervolgt achter de tuinen van de Schellinglaan, door een duiker onder de Noordenburg-

Ansichtkaart van s' Gravenhage-Voorburg. Oosteinde.

M. G. G. G.

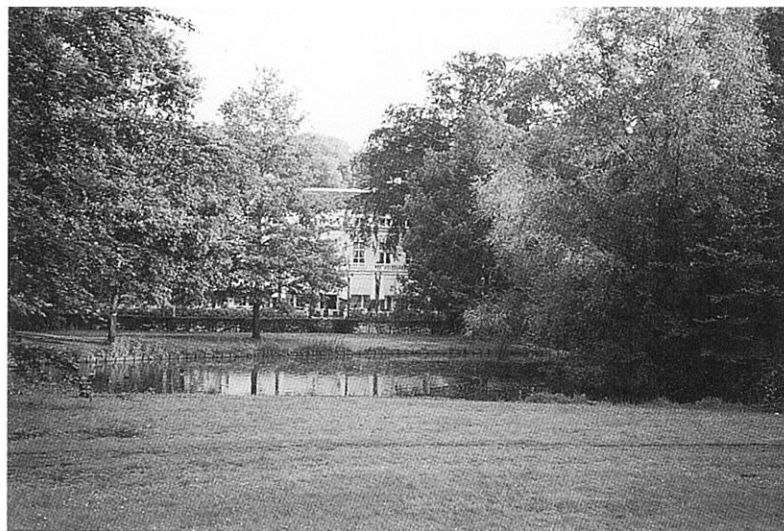
laan, totdat hij uitwatert in de Broeksloot, bij het houten bruggetje van het Boerenbosje. De oude sloten haaks op de Vliet, de strandwal en de Broeksloot hebben een grote invloed gehad op de latere indeling in percelen. Rond de aanvankelijke boerenhoeven en de latere buitenplaatsen in deze buurt lagen steeds langgerekte stroken grond tussen Vliet en Broeksloot en de sloten tussen die stroken doen hier en daar nog altijd dienst als begrenzing van de percelen. Toen de tuinaanleg van Vreugd en Rust op zijn hoogtepunt was, markeerde deze sloot de noordoostelijke grens van de tuin, want die liep toen door van Vliet tot Broeksloot, doorsneden door het destijds veel smallere Oosteinde (toen Voorweg) en de smalle Parkweg (toen nog Achterweg en later herdoopt tot Parkweg naar het park dat we hier bespreken). De Noordenburglaan is eerst later aangelegd.

Een eilandje met een urn

Op de plaats van de bakstenen oefenruimte van Forum Hadriani heeft tot in de afgelopen eeuw een groot koetshuis van Vreugd en Rust gestaan. Dit was hier aan het eind van de jaren dertig van de 19e eeuw gebouwd. Vóór die tijd was er een boomgaard in deze hoek van de tuin. We gaan nu het park in, lopen door tot aan de Vliet en volgen die tot we recht achter het huidige restaurant-hotel staan. Het vereist een levendige fantasie zich een voorstelling te maken van de

ingrijpende veranderingen in de tuinaanleg aan deze zijde van het huis. De Vliet achter ons was tot het einde van de 19e eeuw een stuk smaller en de verbreding van het water in 1892 heeft de aanleg van de tuin geschaad. Wat we nu echter vóór ons zien: de ongedwongen verloopende paden rond een vijver met grillig slingerende oever, een klein begroeid eilandje, de glooiende grasveldjes en de hoogteverschillen in het terrein (vooral de heuvel links van waar we staan, waarover het pad naar de hertenkamp stijgt en weer daalt), de doorkijkjes in verschillende richtingen en de mooie inscenering van het huis tussen de bomen, dit alles is een tamelijk goed bewaard gebleven voorbeeld van de zogenaamde landschapsstijl in de tuinkunst. Deze stijl was aan het begin van de 18e eeuw ontstaan in Engeland. Men probeerde in tuinen een landschap met 'natuurlijk' verloopende lijnen te construeren. Slingerveggetjes, grillige waterpartijen, hoogteverschillen met glooiingen, doorzichten tussen boomcouliessen naar een met smaak geplaatst gebouwtje of tuinornament nodigden de bezitter en zijn gasten uit tot een kalme wandeling met mijmeringen of diepzinnige gesprekken in de 'vrije' natuur.

De natuur in zulke tuinen werd wel beschouwd als een meevolgende vriend van de mens. Gedachten en gevoelens van smart of vreugde kon men in de natuur als het ware weerspiegeld zien, zodat men er zich vrijelijk

aan kon overgeven. De eenzaamheid van een solitair op een heuvel geplaatste boom kon voor de beschouwer bijvoorbeeld een beeld zijn van zijn eigen menselijke eenzaamheid en hem aldus tot nadenken stemmen.

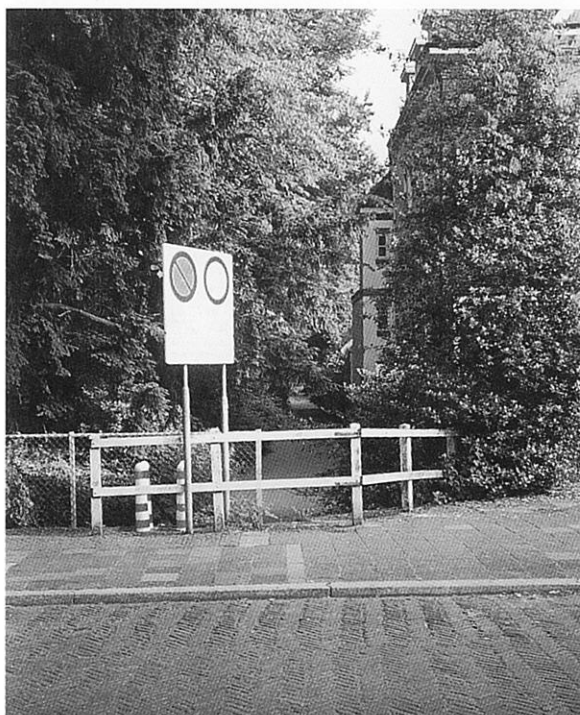
Boschages met grillig lopende paadjes deden zich aan de wandelaar voor als een oeroud woud, waarin zijn gedachten als vanzelf aan diepzinnigheid wonnen. De aanleg van zulke tuinen oogde wel natuurlijk en niet door mensen-

Recht achter het huidige restaurant-hotel, met de rug naar de Vliet.

Foto auteur

'De sloot, zichtbaar achter een wit hek, loopt van het Oosteinde door tot aan de Parkweg.'

Foto auteur

hand ontstaan, maar in werkelijkheid was de ongedwongenheid het resultaat van een geraffineerd ontwerp dat met opzet zo'n ongecultiveerde aanblik had opgeroepen. In de 'echte' natuur komen immers maar zelden solitaire bomen op heuvels voor en 'in het echt' zorgt moeder Natuur ook maar zelden voor volkomen harmonieus tegen elkaar afgewogen coulissen in het landschap. Een zo klein eilandje als wij hier in Vreugd en Rust voor ons zien, heeft in het Nederlandse klimaat maar een geringe kans te overleven zonder zorgvuldige aanleg en intensief onderhoud. Het ziet er natuurlijk uit, dat wel, maar het is toch allerminst vanzelf ontstaan. Het oog van de wandelaar, of van de beschouwer achter de ramen

'Pal aan de Vliet stond daar een grote theekoepel.'

Foto auteur

44

van het huis werd naar een grote urn getrokken die eertijds op dit eilandje was geplaatst onder een paar naaldbomen. Dit romantische tuinornament suggereerde een hoge ouderdom, als was het een overblijfsel van eeuwen her. Zo'n klein, markant geplaatst detail droeg bij aan de sfeer in de tuin, die zich immers zelf ook voordeed als een 'ongerept' landschap dat daar al eeuwen lag.

De theekoepel

De eerste aanleg van de Engelse landschapstuin op deze plaats dateert waarschijnlijk al uit het laatste decennium van de 18e eeuw. Langs de Vliet, aan onze rechterhand (dus richting Wijkerbrug) was in die tijd al een belangrijk element uit een voorgaande periode voorhanden: pal aan de Vliet stond daar een grote theekoepel, in de nabijheid van een kleine ronde vijverkom op een open plek tussen hakhoutbosjes. Deze koepel stond daar toen al geruime tijd, zeker al van vóór 1735, want toen werd hij in een verkoopakte omschreven als 'Speelhuys aan de Vlieth'. De koepel heeft, zo blijkt uit de kaarten, altijd wat apart gestaan van de rest van de tuin. Met zijn uitzicht over de drukbevaren Vliet en het uitgestrekte weidelandschap aan de overzijde en met zijn blik op de kleine vijver met de bosjes rondom aan de tuinzijde moet de koepel een beslotenheid op zich zijn geweest. Men stapte nabij de koepel als het ware de tuinaanleg van Vreugd en Rust uit en betrad een wereldje apart. Er zijn helaas

geen afbeeldingen van de koepel bekend. In 1892 is hij ten prooi gevallen aan de werkzaamheden bij de verbreding van de Vliet.

Vóór de herziening van de tuin tot landschapstuin aan het einde van de 18e eeuw lag er tussen het hoofdhuis en de Vliet een tuin van geheel ander ontwerp. Nu we nog altijd recht achter het hoofdgebouw staan, kunnen we ons die aanleg als volgt voorstellen. Links en rechts lagen strakke rechthoekige vakken tussen rechte lanen. De indeling was zo goed als symmetrisch. Deze vakken waren ingevuld als bosketten, wat wil zeggen dat ze waren gevuld met hakhoutbosjes en omzoomd met hoge rechtgesnoeide hagen. Deze rechthoekige vakken waren door vier diagonale rechte lanen doorsneden, die doorliepen tot aan de grenzen van de tuin en die zo een visuele verbinding met het landschap daarbuiten legden. Juist op het punt waar we staan, was een snijpunt van drie rechte en twee diagonale hoog opgesnoeide lanen, een soort gangen dus, die uitzicht boden op het huis, de noordoostelijke en zuidwestelijke begrenzingen van de tuin en het pad links en rechts langs de walenkant van de Vliet. De radiaal verlopende lanen vormden aldus een half 'sterrenbos', een bos met rechte paden die allemaal samenkomen in een middelpunt waar meestal een ornament, beeld of fontein gesitueerd is. In zo'n tuin was bij elke hoek tussen de lanen weer een nieuw verrassend doorkijkje te zien. Bij een wandeling in

de tuin kon men zich hier in een doolhof wanen. Een verwaarloosd overblijfsel van een dergelijk sterrenbos is nog te zien in het park bij huize Clingendael in Den Haag.

Aan het einde van de laan recht voor ons was destijds het huis zichtbaar achter een barok, recht-hoekig waterpartijtje en een 'parterre de broderie', dat wil zeggen een tuin met vlakke sierperken van kunstig in model gesnoeide buxus. Links naast het huis lag nog een grotere recht-hoekige vijver. Vanuit het huis zal men door de opgesnoeide gangen van de geometrische aanleg hier en daar aardige doorkijkjes op de Vliet hebben gehad.

Deze tuinaanleg verschildte dus zeer ingrijpend van de latere landschapstuin op deze plaats. Hier geen zacht glooiende weiden of kronkelige paden, laat staan een grillige vijver met een klein asymmetrisch aangelegd eiland. De hele tuin tussen Vliet en huis had een symmetrische aanleg met de kenmerken van de classicistische stijl. Deze stijl was geïnspireerd door de Franse 17e-eeuwse tuinkunst, zoals die bijvoorbeeld in Versailles was toegepast. In deze tuinarchitectuur was wel allerm minst sprake van een lieflijke nabootsing van de 'echte' natuur. Zij probeerde eerder elke suggestie van natuurlijke woestheid of ongecultiveerdheid te vermijden. Het Franse voorbeeld ging op zijn beurt terug op een Italiaans voorbeeld, dat zich had ontwikkeld uit de Renaissancistische stijlperiode. De bezitter en bezoeker van

zulke tuinen wilden zich niet in de vrije natuur wanen, maar hadden juist een voorkeur voor een geordende, 'onderworpen' natuur, een natuur die zich had gevoegd naar de wil van de mens.

De afkeer van het woeste

In de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd stond men heel anders tegenover de natuur. Men beschouwde de vrije natuur als iets onaantrekkelijks, iets bedreigends zelfs. Onontgonnen gebied was, zo meende men, lelijk, uit balans, ongeordend, gevaarlijk en bovenal nutteloos. De natuur was immers geschapen in dienst van de mens en had als enig doel de mens te voorzien van al het nodige. Woeste natuur onttrok zich aan de supervisie van de mens en was alleen daarom al te beschouwen als een verbastering van de natuur zoals ze eigenlijk bedoeld was. Men stelde zich het Paradijs voor als een keurig geordende en afgesloten tuin met volop aange-naams en nuttigs voor de mens. Met de Zondeval verwerd naast de mens ook de rest van de schepping. Ook de geordend geschapen natuur was toen, zo meende men, tot ordeloosheid vervallen. Men ging zover woeste bossen en wouden te vergelijken met woekerende gezwellen. Kale rotsen en bergen waren volgens dezelfde redenering puisten en wratten op het aangezicht van de aarde. Vóór de Zondvloed waren er helemaal geen bergen en rotsen geweest, beweerden sommigen zelfs. Pas als een landstreek ontgonnen was en bedekt met

nuttige weiden, akkers en boomgaarden kon men er waardering voor opbrengen. Men gaf ook de voorkeur aan door snoei rechtgekeweekte boomstammen, omdat men die kon gebruiken als scheepsmasten. De natuur was pas mooi als ze zich lieflijk of nuttig toonde in het oog van de mens. Vrije natuur was van de mens vervreemd en onttrok zich zo aan haar eigenlijke bestaansreden. De natuur moest bedwongen worden. Ongebaande wegen, zo meende men, werden alleen betreden door wilde beesten en misdadigers.

De stedeling die zich in de 17e of 18e eeuw een buitenplaats met tuin kon permitteren, wilde daar dus niet worden geconfronteerd met een ongecultiveerde, niet door mensenhand omgevormde natuur. Hij wilde zich in zijn hof juist wijden aan een reconstructie van wat hij zag als de oorspronkelijke harmonie tussen mens en natuur. De natuur moest weer dienaar zijn en de mens weer

NEDERL. VEREENIGING TOT BEVORDERING
DER BIJENTEELT IN NEDERLAND
AFDEELING: VOORBURG EN OMSTREKEN

OFFICIEEL PROGRAMMA
VAN DE
BIJENTEELT-TENTOONSTELLING

TE HOUDEN VAN 15 TOT EN
MET 20 SEPTEMBER 1920

TE VOORBURG

IN DE ZALEN EN HET TERREIN VAN
HET PARKHOTEL 'VREUGD EN RUST'

Programma tentoonstelling bijenteelt.

Voorburgs Gemeentearchief

*'We vervolgen onze wandeling
richting Kerkbrug.'*

Foto auteur

meester. In de tuin moest de bezitter zich dus een geïdealiseerde natuur vormen. Een gevolg van deze opvatting was bovendien, dat hij in eigen ogen en in de ogen van de bezoekers van zijn tuin de allure kon krijgen van een ideale mens, een mens die weer de edele positie innam die hem rechtens toekwam, als heer en meester over de hem ten dienste staande schepping. Men wilde destijds dus niet 'opgaan' in de natuur, of haar waarderen om haar onaangetaste schoonheid. Men wilde haar juist omvormen en gebruiken naar eigen inzicht. De menselijke geest temde zo de onwillige natuur. De ordening onderwierp het ordeloze. De mens maakte de natuur weer mooi.

De Cruquiuskaart

Tegenwoordig doen wij soms verwoede pogingen de natuur in

haar oorspronkelijke staat te herstellen, door bijvoorbeeld alleen inheemse soorten aan te planten en (bij gebrek aan echte oerossen) Schotse Hooglanders uit te zetten, maar slechts enkele eeuwen geleden trachtten onze voorouders juist de natuur om te vormen naar menselijke maat, haar verfraaiend door buxushaagjes in patronen te snoeien, waterpartijen te omsluiten in marmeren bassins en exotische soorten in kassen en orangerieën tot bloei te dwingen. Het contrast tussen toen en nu kan wel bijna niet groter zijn.

Aan het begin van de 18e eeuw had de tuin achter Vreugd en Rust nog niet de classicistisch-symmetrische vorm die hij in de loop van die eeuw zou krijgen. Op de Cruquius- (of Kruikius-) kaart van Delfland (1712) ziet de tuin er nog geheel uit als een Renaissanceaanleg, met rechthoekige vakken van verschillende grootte, maar nog zonder de latere symmetrische indeling. In hoeverre deze tuin toen al (gedeeltelijk) een siertuin was, of nog alleen een groentetuin, is niet af te lezen van de kaart. Evenmin is duidelijk of de theekoepel toen al aan de Vliet stond, omdat dat deel van de tuin net buiten het kaartbeeld valt.

De oudste berichten over het huis, toen misschien nog alleen een boerenhoeve, dateren uit het midden van de 17e eeuw. In de periode 1685-1710 is het afgebroken en herbouwd en het zou

goed kunnen dat toen ook de Renaissanceaanleg is gerealiseerd. Mogelijk is toen ook de theekoepel aan de Vliet gebouwd. Het huis was daarmee een volwaardige buitenplaats geworden. Zijn naam 'Vreugd en Rust' komt het eerst in 1735 voor. In 1751 werd dit huis opnieuw geheel vervangen, toen door het landhuis dat nu nog de kern van het restaurant-hotel Vreugd en Rust vormt. Het kan zijn dat die gelegenheid is aangegrepen om de tuin tussen het huis en de Vliet in te richten tot de beschreven classicistische tuin met parterre vlak achter het huis. Een kleine halve eeuw later zou die tuin omgevormd worden tot de landschappelijke aanleg die we er nu nog zien liggen, al hebben er in de 19e eeuw nog wel enkele kleinere wijzigingen plaatsgevonden.

Hertjes in de tuin

We vervolgen onze wandeling langs de Vliet (richting Kerkbrug) en komen na het passeren van het dwarspad rechts aan bij de Vlietzijde van de hertenkamp. Het stuk grond waarop we nu staan, maakte tot 1793 deel uit van de buitenplaats Zijderveld. In dat jaar kocht de toenmalige bezitster van Vreugd en Rust, Hester van Staphorst, deze buitenplaats aan, brak het huis af en trok de omringende tuin bij Vreugd en Rust. De in deze tuin waarschijnlijk al aanwezige waterpartij werd vergraven tot een slingerende waterloop in landschapstijl, die toen echter nog niet geheel ovaal- gesloten was, zoals zijn opvolger,

de huidige gracht geheel rond de hertenkamp. Blijkens een litho van P.J. Lutgers uit 1855 was dit gedeelte van de tuin in dat jaar al ingericht als hertenkamp –compleet met dierenverblijf tussen de bomen– en het lijkt goed mogelijk dat dit ook al eerder het geval was. Zo'n dierenweide werd namelijk aanbevolen als onderdeel van een tuin in landschappelijke aanleg. De aanwezigheid van hertjes benadrukte immers de 'natuurlijkheid' van de landschapstuin. Mocht deze redenering kloppen, dan zou de hertenkamp dus al meer dan twee eeuwen geleden, in het laatste decennium van de 18e eeuw, zijn huidige bestemming gekregen hebben, namelijk toen de tuin van het voormalige Zijderveld werd heringericht als landschapstuin. De wei werd aanvankelijk slechts aan drie zijden door het kronkelende verloop van de vergraven waterpartij begrensd. De vierde zijde, aan de kant van het huis, was toen nog door een rechte afrastering afgesloten. Eerst later, waarschijnlijk pas na 1874, werd de langgerekte waterpartij verbonden met een kleinere vijver en zo verder vergraven tot de ringgracht die nu rond de hertenkamp ligt. In 1990 is het dierenverblijf op de weide vervangen door het huidige ronde gebouwtje, dat in zijn ontwerp en witte pleistering een kleine echo is van de neoclassicistische 'koepel' aan de overzijde van het Oosteinde.

Zeer waarschijnlijk is ten tijde van de aankoop van Zijderveld in

1793 en bij de daaropvolgende wijzigingen van het terrein ook de tuin tussen landhuis en Vliet gewijzigd tot de landschappelijke aanleg van nu. Al vroeg in de 19e eeuw is op de kadastrale kaart niets meer terug te vinden van de vroegere classicistische aanleg ter plaatse. De barokke waterpartij achter het huis is tot de huidige grillige vorm vergraven. In de tuin herinnert dan alleen nog de thee-koepel bij de Vliet aan de jaren van weleer.

We volgen het pad rond de dierenweide totdat we in de verte, aan de overzijde van het Oosteinde, de al genoemde 'koepel' zien liggen. Rechts daarvan zien we tussen de begroeiing door het verenigingsgebouw met bijgebouwtjes van de Voorburgse tennisclub. Op de plaats van dit gebouwtje was ooit een buitenplaats gelegen, Lienburch, nog afgebeeld op de Cruquiuskaart van 1712. In de jaren 1735-1738 werd deze buitenplaats met zijn kleine, eveneens geometrische tuinaanleg, zijn agrarische gronden tussen Oosteinde en Parkweg en bijbehorende boerderij gekocht door Mr. Adolph Cau, de toenmalige bezitter van Vreugd en Rust. Hij liet de buitenplaats en de boerderij slopen en trok het hele gebied tussen Oosteinde en Parkweg als overplaats bij Vreugd en Rust. Het terrein bij het voormalige Lienburch werd nadien ingericht als ommuurde moestuin, met langgerekte bedden, afgewisseld met koude bakken. Deze nutstuin liep door tot bij de Park-

weg, waar hij werd afgesloten met een boomgaard en een perceeltje hakhout. Aan de Oosteindezijde van deze moestuin verrees een nieuw, rechthoekig gebouw pal aan de weg, waarschijnlijk een orangerie. Tussen de langgerekte moestuin (op de plaats van de huidige tennisbanen) en de oprijlaan van de buitenplaats Eynddorp (ongeveer op de plaats van de huidige Rozenboomlaan) lag toen nog een groot, rechthoekig weiland.

De 'koepel'

In 1841 werd in het midden van dit weiland een nieuwe orangerie gebouwd, de huidige 'koepel', bedoeld als een winterse bewaar-

Aan de Vlietzijde van de hertenkamp.

Foto auteur

Hertjes in de oude tuin.

Foto auteur

**Op de plaats van het buitentje
Lienburch.**

Foto auteur

**De orangerie van 1841, alias
'de koepel'.**

Foto auteur

plaats van grote kuipen met niet-winterharde exotische struiken en bomen die 's zomers met kuip en al elders in de tuin geplaatst konden worden. Het grote weiland rond de orangerie werd toen ingericht als een landschappelijke tuin, die zorgde voor een fraaie inscenering van het nieuwe gebouwtje, dat zichtbaar bleef vanaf het Oosteinde. In de naastgelegen moestuin werden in dezelfde tijd een grote kas, meer platte bakken en een tuinmanswoning gebouwd. De toen al weer meer dan een eeuw oude orangerie pal aan het Oosteinde kon na de bouw van de nieuwe orangerie afgebroken worden. Ook daar werd opgaand hout aangeplant, zodat de moestuin met bijbehorende gebouwen niet meer zichtbaar was vanaf het Oosteinde. Na de fraaie nieuwe orangerie te zijn gepasseerd werd de wandelaar aan beide zijden van

het Oosteinde omsloten door een fraai lustbos in landschapsstijl, waarin hij eerst na enige tijd wandelen ter rechterzijde het grote landhuis zag opdoemen. Van de ook gepasseerde nutstuin had hij intussen niets kunnen zien.

De witgepleisterde orangerie, door de meeste Voorburgers niet geheel terecht aangeduid als de 'koepel', wordt toegeschreven aan J.D. Zocher jr. (1791-1870), een befaamd architect die vooral bekend is gebleven als ontwerper van tuinen en parken. In de toelichting bij de twee litho's van Vreugd en Rust die P.J. Lutgers in 1855 deed verschijnen, wordt heel Vreugd en Rust aangeduid als *weder een der veelvuldige proeven van het schoon talent des Heeren J.D. Zocher*, maar een werkelijk bewijs van Zochers betrokkenheid bij de tuinaanleg, de verbouwingen aan het landhuis of de bouw van de orangerie is niet te leveren. Het is echter zeer waarschijnlijk dat hij te eniger tijd zijn *schoon talent* ook aan Vreugd en Rust heeft gewijd. Zocher was een zeer gevierd tuinarchitect, die onder meer de tuin van Paleis Soestdijk heeft ontworpen en betrokken was bij de herinrichting van de Haarlemmerhout. Hij werkte uitsluitend in de landschapsstijl. Kenmerkend voor zijn ontwerpen zijn de rondwandelingen, de wijde doorzichten, de toepassing van open ruimten, akkers en weiden en de plaatsing van rustieke en neoclassicistische bouwelementen. De iets verhoogd geplaatste 'koepel' met zijn

enigszins op een klassieke tempel lijkend voorkomen is dus naar alle waarschijnlijkheid een voorbeeld van Zochers neoclassicistische ontwerpen. Ook de landschapstuin in de omgeving van de koepel zal naar zijn ontwerp zijn aangelegd. Over zijn mogelijke bemoeienissen met de rest van het grondgebied en het hoofdgebouw van Vreugd en Rust is echter niets met zekerheid bekend.

Appeltjes van opa

In de jaren tien en twintig van de afgelopen eeuw, toen Vreugd en Rust inmiddels in openbaar bezit was gekomen (1917) en de tuin was opengesteld als park, werd de orangerie door A.M. van Velsen gebruikt als theeschenkerij. Deze Van Velsen was de eigenaar van een vermaarde uitspanning bij de Wijkerbrug. Hij had ook het land-

huis van Vreugd en Rust gepacht en in gebruik genomen als hotel-restaurant. Op het grasveld voor de orangerie werd een terras met tafeltjes en stoeltjes ingericht. Het dronk ongetwijfeld heerlijk onder de hoge bomen van het park. Waarschijnlijk stamt uit deze periode de niet helemaal juiste, maar wel algemeen gebezigde aanduiding de 'koepel'. Na vele jaren wisselende diensten te hebben vervuld –zo vergaderde er jaren lang de plaatselijke afdeling der Partij van de Arbeid– is de orangerie nu nog maar kort geleden in gebruik genomen als café-restaurant van restaurant-hotel Savelberg, dat zelf in het hoofdgebouw van Vreugd en Rust gehuisvest is.

Bij de verkoop van 1917 was de moestuin nog altijd in gebruik. In 1929 vond het langgerekte terrein echter een nieuwe bestemming als tennisbaan. De kas, bedden en

bakken maakten plaats voor banen, maar de omheining van de moestuin kon nog dienstdoen. De gemetselde muur raakte in de loop der jaren bouwvallig en werd daarom in etappes vervangen door karakterloze betonplaten, maar hier en daar zijn nog resten van de oude moestuinnommuring bewaard gebleven. Vanuit het park kan men die restanten nog op enkele plaatsen zien achter de begroeiing.

Aan de zuidwestelijke zijde van de tennisbaan, vanuit ons gezichtspunt rechts achter de 'koepel', ligt nog een andere herinnering aan de moestuin. Achter de daar aanwezige sloot, maar nog buiten de tennisbaan is een nu wat verwilderde strook met vruchtbomen te zien, die een restant moet zijn van de boomgaard van weleer. Ik herinner me uit de jaren zestig dat we daar vanuit het park soms naar een 'opa' konden roepen om een appeltje. De oude man was dan zo vriendelijk wat afgevallen appels over de sloot te gooien. De geplukte appels laadde hij in een kist op zijn bestellersfiets en verkocht ze in zijn groentewinkel aan de Oranje Nassaustraat. We konden toen dus nog appels uit de moestuin van Vreugd en Rust proeven!

We vervolgen onze wandeling, die ons intussen verder heeft gevoerd rond de hertenkamp en we komen nu aan bij de middelste parkingang aan het Oosteinde. We verlaten dit gedeelte van het park, steken het Oosteinde over, maar slaan vervolgens vóór de

brug rechtsaf om langs de sloot verder te lopen tot we recht voor de voorgevel van restaurant-hotel Savelberg staan.

Een illusie van evenwicht

In 1773 lag voor de gevel van Vreugd en Rust een rechthoekig plein tot aan het Oosteinde. Aan weerszijden van dit plein stonden pal aan het Oosteinde twee symmetrisch geplaatste bouwhuizen, bijgebouwen met ruimte voor bijvoorbeeld personeel, paarden en koetsen. Het plein was aan de voorzijde over de gehele breedte afgesloten met een sierlijk smeedijzeren hek. Het landhuis zelf was nog niet wit gepleisterd en miste nog de vleugels aan weerszijden, die eerst in 1852 werden gebouwd. De twee bouwhuizen werden aan het eind van de jaren dertig van de 19e eeuw afgebroken. Hun functie werd overgenomen door het toen gebouwde koetshuis, dat we aan het begin van onze wandeling hebben besproken, op de plaats van het

Een restant van de ommuring van de moestuin.

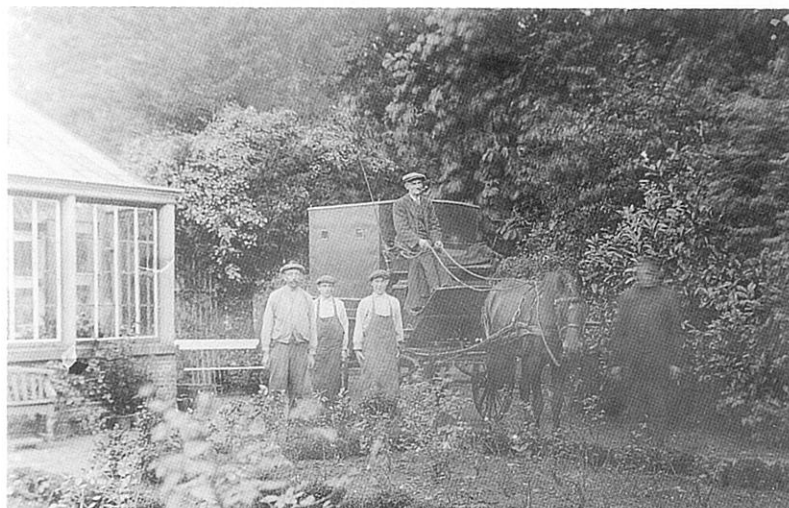
Foto auteur

49

Bij de kas van de moestuin. Op de bok Teun van Scherpenzeel, net als zijn vader vóór hem tuinbaas van Vreugd en Rust.

Foto ca. 1900.

Collectie Museum Swaensteyn

Voorzijde Savelberg.

Foto auteur

50

huidige onderkomen van drumband Forum Hadriani. Het plein werd toen vervangen door de nog bestaande halfronddopende oprit voor de gevel van het huis, die aansluiting heeft op de twee parkingangen aan weerszijden. Op de plaats van het plein werd een gazon aangelegd. Aan de overzijde van het Oosteinde, op de plaats waar we nu staan, lag in 1773 een halfrondd plein. De komende en gaande koetsen hadden hier voldoende ruimte om te keren op het toen nog veel smallere Oosteinde. Draaien we ons nu 180°, met ons gezicht in de richting van het monumentale hek aan de Parkweg, dan zien we een imponerend restant van de classicistisch-symmetrische aanleg van de tuin van Vreugd en Rust. Voor ons ligt nu de sloot, maar destijds was daarover een brug geslagen, aan de achterzijde van het halfronde wagenplein, die aansluiting bood op een kaarsrechte zichtlaan, die doorliep tot aan de andere zijde van de Parkweg. De blik reikte echter nog veel verder, want aan de overzijde van de

Parkweg was de begroeiing langs deze lijn expres laag gehouden. Men kon vanuit het grote landhuis achter ons uitkijken langs de rechte wandellaan, door het huidige Juliana-Bernhardpark, door het Boerenbosje, over de Broeksloot en verder over de weilanden in de daarachter liggende polder; ja zelfs over de Schenk, tot aan Huis ten Bosch toe. De bezitters van Vreugd en Rust hadden dit imponerende vergezicht veiliggesteld door een smalle strook weilanden achter de Broeksloot, tot aan de Schenk, aan te kopen. Doordat men de bomen van de tuin aan weerszijden van deze zichtlaan en zichtas terugsnoeide, raakte het zicht door de begroeiing van de tuin niet belemmerd, zodat men vrij uitzicht had over een afstand van niet minder dan ruim 3 km. Na 1800 werd de zichtas nog extra geaccentueerd doordat hij ook aan de overzijde van de Parkweg voorzien werd van hoog opgesnoeide bomen aan weerszijden. Een dergelijke lange zichtas, langs de symmetrieas van het huis en daarachter ook doorlopend in de symmetrieas van de tuin tot aan de Vliet, is een typerend voorbeeld van classicistische tuinarchi-

tectuur. Het kaarsrechte uitzicht over zo lange afstand zal de bewoners de indruk hebben gegeven dat het huis juist op het centrale punt van de tuin was gelegen, precies op de enorme as die het grondgebied in twee symmetrische delen leek te scheiden. Een blik op de kaart doet echter onmiddellijk blijken dat het huis in werkelijkheid allerminst centraal in de tuin stond en dat ook de zichtas de tuin in het geheel niet verdeelde in twee symmetrische delen. Door de twee bouwhuizen aan weerszijden van het voorplein, de kaarsrechte laan tot aan de overzijde van de Parkweg en door de ongetwijfeld keurig bijgehouden groene schermen aan weerszijden van de laan, moet de symmetrie-illusie echter indrukwekkend zijn geweest. De tuin zal daardoor ook nog veel groter hebben geleken dan hij in werkelijkheid was. Het is niet duidelijk in welk jaar precies deze fraaie zichtas is aangelegd, maar het is mogelijk dat dit gebeurde ten tijde van de nieuwbouw van het landhuis rond het midden van de 18e eeuw, toen waarschijnlijk ook de classicistische tuin achter het huis is aangelegd. Anders dan die tuin is de lange zichtas niet gewijzigd

Het huis in de jaren twintig in gebruik als 'Parkhôtel'. Op de voorgrond een inmiddels gedempte sloot.

Ansichtkaart collectie Voorburgs Gemeentearchief

aan het einde van de 18e eeuw, toen de aanleg achter het huis vervangen werd door een tuin naar landschappelijk ontwerp. In 1855 bezocht J. Craandijk Voorburg en in zijn 'Wandelingen door Nederland', in 1888 gepubliceerd, beschrijft hij Vreugd en Rust aldus: *Daar ligt ... het schoone Vreugd en Rust van den baron van Wassenaar van Catwijk met zijn statig hout, zijn hertenkamp en waterpartij, zijn serres en oranjerie en zijn uitgestrekt wit gepleisterd heerenhuis, regt tegen over de breede, hoog opgesnoeide beukenlaan der overplaats, die over gras en bloemperken en een forse rhododendrongroep het uitzigt openlaat op het Haagsche Bosch en den koepel van het Huis in 't bosch.*

Tot over de helft van 19e eeuw deed de zichtlaan zich dus voor als een 'hoog opgesnoeide beukenlaan'. Aan de aanleg was toen kennelijk nog weinig veranderd.

In het gedeelte van de tuin dat we inkijken was direct links van de zichtlaan, dus nog zonder de huidige gazons, een bos met een netwerk van kleine kronkelpaadjes aangelegd. Dit bos liep links door tot aan de muur van de moestuin (ter plaatse van de huidige tennisbaan), waarvóór destijds nog een sloot liep. Het bos bestond uit dicht hakhout en de slingerende paden waren waarschijnlijk voorzien van een laanbeplanting. In het midden van dit bos was een open plek, waarop een heuveltje was opgeworpen. Een

tuinornament, mogelijk een obelisk, was bovenop deze heuvel geplaatst. Dit bos staat al afgebeeld op de grote plattegrond die in 1773 van Vreugd en Rust is gemaakt, zodat het waarschijnlijk al in de jaren zestig of vroege jaren zeventig is aangelegd. Dit is wel zeer opmerkelijk, want het bos is hiermee onmiskenbaar een verrassend vroeg voorbeeld van een aanleg naar landschappelijk ontwerp in Nederland. In dit opzicht vertoont Vreugd en Rust overeenkomst met een ander zeer vroeg voorbeeld van de Engelse landschapsstijl in Nederland: het landgoed Beeckestein bij Velsen.

Nog een theekoepel

We lopen nu langs het Oosteinde terug naar de brug die toegang geeft tot de voormalige overtuin van Vreugd en Rust. Al direct na het betreden van het park staan we recht tegenover een toevoeging uit de 20e eeuw, uit de periode dus dat de tuin al voor het publiek was opengesteld als park. In 1926 bedacht het gemeentebestuur van Voorburg de toen tachtigjarige W.W. van der Vet, die een belangrijke rol had gespeeld in het Voorburgse sportleven, met de hier geplaatste herinneringsbank. De befaamde Voorburgse architect H. van der Kloot Meijburg tekende voor het ontwerp van de gemetselde bank, die werd voorzien van een natuurstenen bovenlijst, waarin kort maar krachtig is gebeiteld '1846 - Van der Vetbank - 1926'. De bank staat helaas op een wat donkere

en tochtige plaats in het park, zodat hij maar zelden bezeten wordt. We vervolgen onze route door de voormalige tuin van Vreugd en Rust richting de Parkweg. Door het monumentale hek verlaten we het park en steken de Parkweg recht over. Op de stoep aan de overzijde keren we ons om om door het hek langs de

Op de plaats van de oude zichtlaan.

Foto auteur

De Van der Vetbank van H. van der Kloot Meijburg.

Foto auteur

Het monumentale hek op de zichttas. In het midden de voordeur van Vreugd en Rust.

Foto auteur

zichtas terug te kijken naar de gevel van Vreugd en Rust, nu anders dan destijds wat weggedoken in het groen.

Het hek dat we zojuist hebben verlaten, is geen historisch onderdeel van de tuin van Vreugd en Rust. Het heeft tot 1928 dienst gedaan als sierhek voor de buitenplaats Hoekenburg, is vervolgens gelukkig wel bewaard gebleven en in 1973 als hek voor Vreugd en Rust gerestaureerd en herbouwd, op initiatief van de Stichting Mooi Voorburg. Het accentueert de plaats van de nu verdwenen zichtlaan, maar suggereert daarbij ten onrechte dat die laan vroeger ook als oprijlaan voor Vreugd en Rust zou zijn gebruikt. Het hek is echter zonder meer fraai en verdient op historisch verantwoorde wijze omkranst te worden door hoge rododendronstruiken, zoals die nog niet lang geleden deze ingang van het park sierden. De jonge struiken die er nu staan,

beginnen al aardig op te komen. Als we ons nu opnieuw 180° omdraaien staan we, merkwaardig genoeg, voor een laag hekje. De zichttas vanuit Vreugd en Rust wordt hier wreed onderbroken, terwijl we aan de plaatsing van de oude bomen in het parkje achter het hek kunnen zien dat die de zichttas wél blijven omzomen. Aan de achterzijde van het park, waar de Noordenburglaan de zichtlijn kruist, sluit de hoge begroeiing van het park de verre doorkijk resoluut af.

Op de plaats waar we nu staan, eindigde de kaarsrechte zichtlaan van Vreugd en Rust vroeger met een 'point de vue'. Men kon vanaf dit uitkijkpunt een blik werpen in de richting van Huis ten Bosch in de verte of terug naar Vreugd en Rust, maar ook in noordelijke en zuidelijke richting over de smalle Achterweg, de huidige Parkweg. Rond dit uitkijkpunt lagen, zo lijkt het op de kaart van 1773, lage bedden of bakken met siergewassen. Mogelijk waren hier toen

al de 'bloemperken' die Craandijk op zijn wandeling in 1855 aantrof.

Het Juliana-Bernhardpark dat we nu inkijken, behoorde ook tot de tuinaanleg van Vreugd en Rust. In de jaren dertig van de 18e eeuw, toen de toenmalige bezitter van het landhuis de buitenplaats Lienburch (ter hoogte van de latere moestuinen, nu tennisbanen) had overgenomen, liet hij behalve het landhuisje ook de daarbij gelegen boerderij afbreken. Omdat in een tuin van zo grote omvang een boerderij echter niet gemist kon worden, liet hij er aan de Parkweg één bouwen, juist zuidwestelijk van de sloot die nu nog aanwezig is achter de tuinen van de Schellinglaan (dus ongeveer recht achter de huidige ingang van het Juliana-Bernhardparkje aan de Parkweg). Rond deze boerderij lagen een erf, wat kweekbedden en een boomgaardje. Aan de achterzijde van het boerenerf was echter al vóór 1773 een langgerekt bosje aangeplant, eveneens

De in 1929 afgebroken boerderij 'Vreugd en Rust' aan de Parkweg.

Ongedateerde foto

Collectie Museum Swaensteyn

een voorbeeld van zeer vroege toepassing van de landschapsstijl, hier met buitengewoon kronkelige paadjes. Achter de boerderij, die overigens eveneens 'Vreugd en Rust' heette, lag dus een wat weggestopt vervolg op de wandeling in de tuin tot aan het 'point de vue'. Het smalle bosje liep door tot aan de Broeksloot. De Noordenburglaan was er toen nog niet. Wie vanaf het uitkijkpunt aan de Parkweg zijn weg vervolgde langs het boerenerv, over de kronkelpaadjes van het bosje tot aan de Broeksloot, wachtte nog een verrassing. Vlakbij de Broeksloot was namelijk een tweede theekoepel gebouwd, met ongetwijfeld fraai uitzicht over de daar nog zeer landelijk gelegen Broeksloot. Over de weilanden

aan de overzijde van de Broeksloot had men onbelemmerd zicht op het Haagse bos in de verte en op het kasteeltje De Werve en het inmiddels tot boerderij en diergaarde verbouwde De Loo aan weerszijden. Dichterbij draaide de Vliegermolen.

Bij de latere herinrichting van het deel van de tuin tussen Parkweg en Broeksloot zijn de meeste onderdelen van de oude aanleg verdwenen. Behalve de al genoemde oude bomen die in het Juliana-Bernhardpark de zichtas nog markeren, herinnert de naam van het 'Boerenbosje' aan het vroegere landschapsbosje op deze plaats. Het bosje heeft zijn naam dus te danken aan de boerenhoeve aan de Parkweg.

De waarschijnlijk nog 18e-eeuwse theekoepel aan de Broeksloot werd in 1926 afgebroken en in 1929 viel ook de oude boerderij 'Vreugd en Rust' onder de slopershamer. Spoedig, al vóór 1933, doorsneed de Noordenburglaan de tuin. In 1937-1938 werd het voorheen nog in hoofdzaak agrarische stuk grond tussen Parkweg en Noordenburglaan ingericht tot Juliana-Bernhardpark naar ontwerp van de Haagse architect H. Roeters van Lennep (1889-1971). Blijkens een opschrift is de kolosale dam-met-bank in de toen ook aangelegde waterpartij uitgevoerd door jeugdige werklozen, met medewerking van de Voorburgse burgerij. De grote bank, gebouwd enigszins in de stijl van de Amsterdamse school, herin-

53

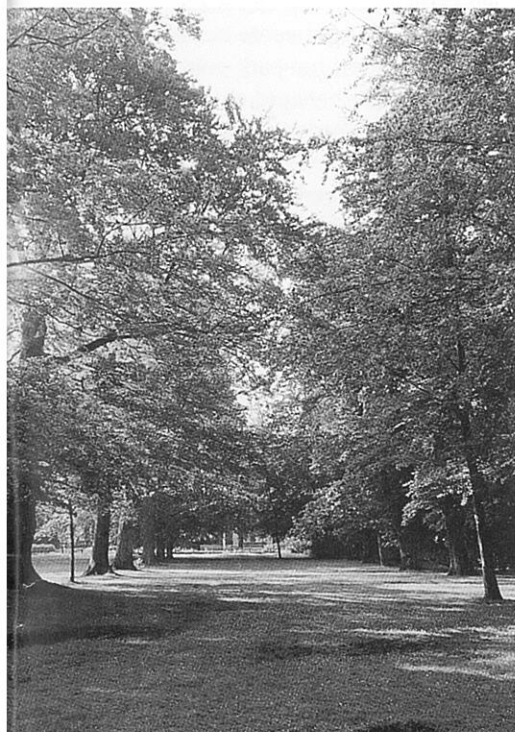
nert aan het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard in 1937. De stenen leeuw bovenop is een werk van Albert Termote. Het Juliana-Bernhardpark is door de plaatsing van dit monument in het centrum van het park nog verder losgeraakt van de parkaanleg aan de overzijde van de Parkweg. De voortzetting van de zichtlijn vanaf Vreugd en Rust gaat immers niet door het centrum van het parkje, zodat die lijn naast het imposante baksteengevaarte ligt en daardoor geheel in het niet valt. Het Juliana-Bernhardparkje lijkt daardoor niet meer samen te hangen met Vreugd en Rust, wat nog versterkt wordt door de plaatsing van de entree aan de Parkweg die niet tegenover de ingang van Vreugd en Rust gesitueerd is.

Hier stond tot 1926 de 18e-eeuwse theekoepel aan de Broeksloot. Het bruggetje ligt over de oude sloot, de begrenzing van de tuin, die hier (rechts) uitmondt in de Broeksloot.

Foto auteur

De lange doorkijk vanuit het Juliana-Bernhardpark. In het midden het monumentale hek van Vreugd en Rust en daarachter de voordeur van Vreugd en Rust.

Foto auteur

Het Haagse park van Voorburg

Het deel van de tuin tussen Parkweg en Broeksloot was nog tot in de jaren twintig particulier bezit gebleven. Het was dus niet betrokken bij de verkoop van Vreugd en Rust in 1917. Al in 1907 had de toenmalige bezitster, mevrouw E.H.M. de Jonge-Philipse, het plan opgevat Vreugd en Rust te verkopen. De gemeente Voorburg toonde belangstelling, maar toen de bezitster vernam dat de gemeente voornemens was de tuin gedeeltelijk te verkavelen tot bouwgrond, zag zij af van verkoop. Eerst tien jaar later verkocht zij het deel van Vreugd en Rust tussen Vliet en Parkweg voor f200.000, – aan de gemeente Den Haag, die de tuin wilde openstellen als stadspark. Den Haag liep met deze koop vooruit op een voorgenomen annexatie van de gemeente Voorburg. Na de verkoop nam mevrouw De Jonge haar intrek in boerderij Vreugd en Rust aan de overzijde van de Parkweg. De tuin tussen Vliet en Parkweg werd inderdaad door Den Haag open-

gesteld voor het Voorburgse publiek en het landhuis en de oranjerie werden, zoals al in het voorgaande vermeld, verpacht aan hotel-restauranthouder Van Velsen.

De gemeente Voorburg ging vanaf 1921 over tot onteigening en aankoop van achtereenvolgende gedeelten van de tuin ten noordwesten van de Parkweg. De grond werd deels bestemd tot woningbouw, deels tot park. De theekoepel aan de Broeksloot, het overgrote deel van het oorspronkelijke Boerenbos en de boerderij verdwenen. In de jaren dertig volgde de inrichting van het Juliana-Bernhardpark en het parkje aan de Broeksloot, dat de naam van het Boerenbos overnam. De hoefijzervormige aanleg van het parkje richt zich met zijn open zijde geheel op de Broeksloot. Daardoor wendt het zijn rug naar de andere parken, waarmee het toch ooit een eenheid vormde. De wijzigingen volgden elkaar in hoog tempo op. De Noordenburglaan was al aangelegd, de Parkweg en het Oosteinde werden belangrijk verbreed. Hotelier Van Velsen zegde zijn pacht van het landhuis op, omdat hotel Vreugd en Rust te weinig gasten ontving. Het huis werd vanaf 1927 verhuurd aan de Haagse Montessorischool.

In de Tweede Wereldoorlog werd het voormalige landhuis gevorderd door de Wehrmacht. De oorlogssituatie maakte de verzorging van de hertjes bezwaarlijk. De hertenkamp kwam leeg te staan. Na de oorlog bleek een

restauratie van het huis noodzakelijk en toen die was uitgevoerd nam de Montessorischool er weer haar intrek. De hertenkamp werd voorzien van een nieuw, toen nog rechthoekig dierenverblijf en in 1950 bedacht met een schenking Indonesische hertjes door het vijfde bataljon Jagers van het KNIL.

Pas in 1961 werd Vreugd en Rust door de gemeente Den Haag verkocht aan Voorburg, maar deze verkoop heeft nog een vermeldenswaardige voorgeschiedenis.

Omdat de Haagse annexatieplannen geen doorgang vonden, kreeg de al te voortvarende aankoop van Vreugd en Rust het merkwaardige gevolg dat de gemeente Den Haag vanaf 1917 een stadspark in een buurgemeente bezat. Bovendien moest het park ook door Den Haag beheerd en onderhouden worden. In december 1933 bood Den Haag het park daarom ter verkoop aan aan de gemeente Voorburg. De vraagprijs was Voorburg echter te hoog, er volgden nieuwe onderhandelingen en daarbij kwam in april 1934 een opmerkelijke Haagse voorwaarde ter tafel. De gemeente Den Haag wees Voorburg erop dat verdere onderhandelingen over de verkoop gemakkelijker zouden verlopen ... *als er een groene strook blijft van de Haagse IJslub tot Vreugd en Rust.* Er was de gemeente Den Haag dus iets aan gelegen dat het Voorburgse deel van de zichtas tussen Huis ten Bosch en Vreugd

De dam-met-zitbank in het Juliana-Bernhardparkje, met de leeuw van Termote.

Foto auteur

en Rust onbebouwd bleef. Uit het verband kan zelfs blijken dat Den Haag onder die voorwaarde wel iets van de verkoopprijs wilde afdoen. De Haagse IJclub lag op de zichtas, bij de Schenk (vergelijk ter plaatse nog de straatnaam 'IJclubweg'). Waarom Den Haag nu juist deze voorwaarde stelde, is niet duidelijk. Kennelijk wilde men de historische zichtas vanuit Huis ten Bosch (die toen toch al lang doodliep tegen de dijk van de spoorweg Den Haag – Leiden) veiligstellen.

In Voorburg doet reeds lang een nooit opgehelderd praatje de ronde, dat er een oud servituut – een wettelijke verplichting – op de loop van de zichtas zou rusten, die bepaalde dat men de lange doorkijk niet mocht onderbreken met bebouwing of hoge beplanting. Het lijkt erop dat de gemeente Voorburg zich in zekere

zin wel aan dit servituut heeft gehouden, want nog altijd reikt er een groenstrook van Vreugd en Rust tot aan de grens met Den Haag. Van het eigenlijke servituut is intussen niets gebleken. Er is geen spoor van terug te vinden in het Voorburgse archief. Misschien is de oorsprong van het praatje over het stuk dus te vinden in de in 1934 door Den Haag gestelde voorwaarde, maar naar het waarom van die voorwaarde kan men alleen maar gissen. Bestaat er wellicht een Haags servituut, bijvoorbeeld gekoppeld aan Huis ten Bosch? Wilde men vanuit daar een onbelemmerd zicht van ruim 3 km houden en heeft men die wens notarieel ooit veiliggesteld met een servituut?

Misschien moeten we dus niet in het Voorburgs, maar in het Haags archief naar zo'n servituut gaan speuren en wellicht ook in het archief van het Koninklijk Huis.

Nóg een koepel

De gemeente Voorburg sierde zijn parken met beeldende kunst. Er staan nu, afgezien van de leeuw van Termote in het Juliana-Bernhardpark: 'Spelevaren' (1968) van Gerard van Remmen in het Boerenbosje en 'Vallende ruiter' (1972) van Frank Letterie bij de 'koepel'.

Aan het begin van de jaren negentig vatte Stichting Mooi Voorburg het plan op de gedomonteerde theekoepel van de buitenplaats Damsigt in ere te herstellen door hem op te bouwen vlakbij de plaats van de in 1892 afgebroken koepel van

Vreugd en Rust aan de Vliet. Op initiatief van Mooi Voorburg liet de N.V. Stadsherstel Den Haag en Omgeving een uitvoerig rapport over het project opstellen, met aandacht voor de restauratie van de koepel, maar ook voor zijn toekomstige exploitatie als restaurant 'voor het schenken van thee, koffie en (fris)dranken en het verstrekken van kleine maaltijden tegen billijke prijzen.' Het plan klonk aantrekkelijk en smakelijk genoeg, maar de koepel van Damsigt rust nog altijd in onderdelen op de Gemeentewerf. Inmiddels is Vreugd en Rust wel een restaurant in de 'koepel', de voormalige oranjerie, rijker, maar dat heeft niet het karakter van een theeschenkerij waar men ook voor een glaasje fris terecht kan.

We dreigen onze wandeling door de geschiedenis van Vreugd en Rust dus af te moeten sluiten met gemengde gevoelens. Lopen we daarom nog even terug naar de voormalige overtuin. Daar staat, hoog oprijzend boven het gazon onder de oude bomen een late aanwinst van Vreugd en Rust: het

Het opschrift van de grote bank in het Juliana-Bernhardpark.

Foto auteur

55

Het monument voor Constantijn en Christiaan Huygens in de voormalige overtuin van Vreugd en Rust.

Foto auteur

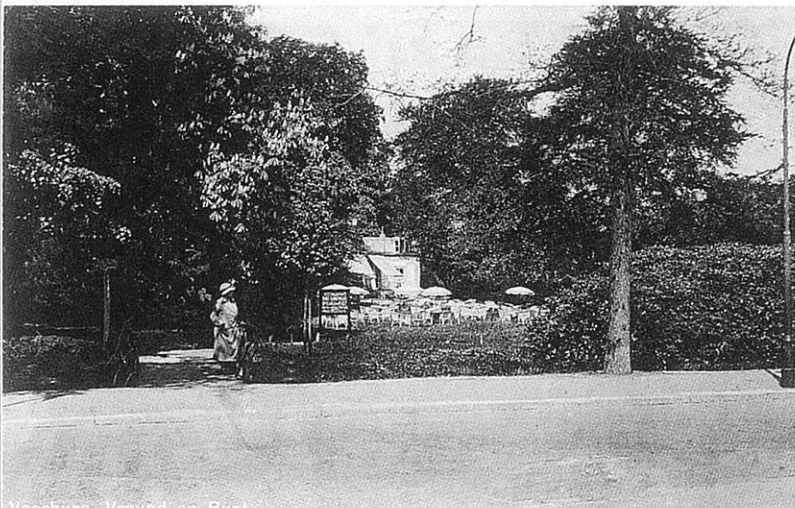
Een wat verfomfaaid exemplaar
van de 'Carte du jour' van
Parkhotel Vreugd en Rust.
Jaren twintig.
Collectie Voorburgs Gemeente-
archief

grote Huygensmonument van
Hans Bayens, daar neergezet in
het Huygens-herdenkingsjaar
1996, een fors uitgevallen
bronzen eerbetoon aan vader
Constantijn en zoon Christiaan.
Eindigen we dus toch in majeur
en in tevredenheid over deze aan-
winst? Ontevredenheid zou mis-
plaatst zijn, maar als we staande
bij het monument rondkijken en
nog even de historie van het park
overzien, dan valt ons plotseling
de wonderlijke plaatsing van deze
beeldengroep op. Vader en zoon
Huygens zijn lukraak neergepoot
op het gazon, zonder verband
met het omringende park en
scheef over de historische zichtas,
servituut of geen servituut. Helaas!
Zo eindigen we toch nog met
gemengde gevoelens.

56

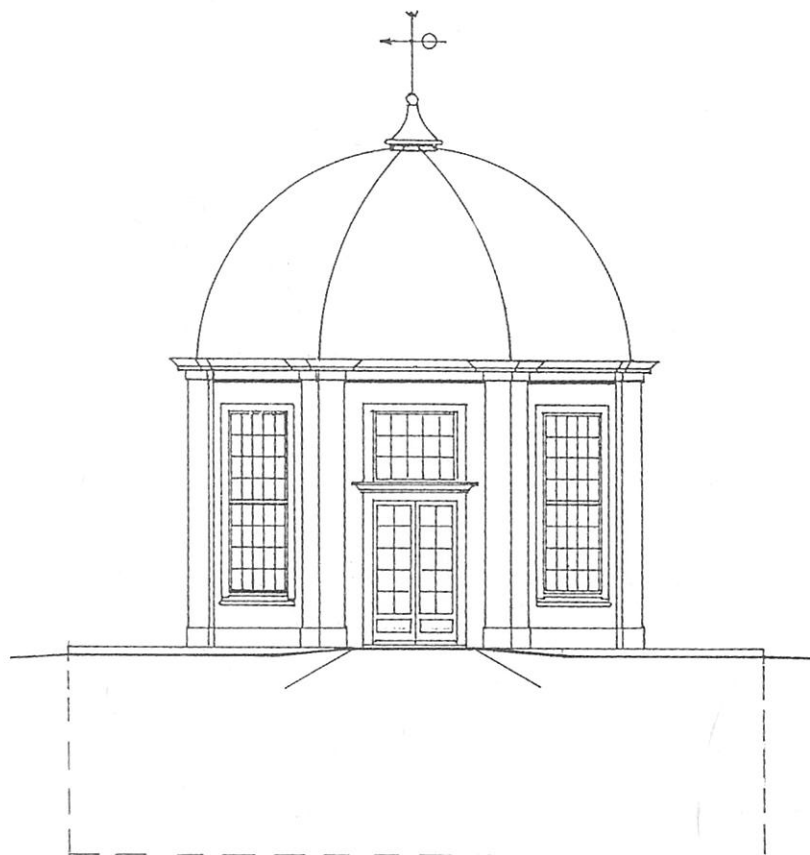
Het terras bij de 'koepel', gezien
vanaf het Oosteinde. Links een
nu verdwenen bruggetje over
de sloot.

Ansichtkaart uit de jaren twintig.
Collectie Voorburgs Gemeente-
archief

Literatuur:

Voor deze bijdrage heb ik gebruik mogen maken van het rapport *Vreugd en Rust / Juliana-Bernhardpark / Boerenbosje te Voorburg. Tuinhistorische analyse en toekomstvisie*, dat in 2000 door SB4 Blok, Olde Meierink en Partners, Bureau voor Historische tuinen, parken en landschappen (Wageningen) is samengesteld in opdracht van de gemeente Voorburg. Enkele gegevens zijn ook ontleend aan de bijdrage van H. Mast in *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*. Onder redactie van J. Stöver e.a. Zutphen, 2000, p. 256-261. In die aan Vreugd en Rust gewijde bijdrage is ook meer te vinden over de bewoners van Vreugd en Rust (zoals de bekende Anti-Revolutionaire staatsman en historicus Guillaume Groen van Prinsterer, die in 1801 op Vreugd en Rust is geboren en die in de Voorburgse Franse kerk is gedoopt) en over de bouwgeschiedenis van het huis. In bovenstaande bijdrage heb ik mij vooral op de tuinen en het park van Vreugd en Rust geconcentreerd. Aan te bevelen is voorts: Keith Thomas, *Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren, 1500-1800*. Uit het Engels vertaald door V. Verduin. Amsterdam, 1990.

De theekoepel van 'Damsigt'.

*Restauratietekening van
G. Lankhorst in zijn rapport
over de koepel in opdracht van
Stadsherstel Den Haag en
Omgeving nv*

Historische Vereniging Voorburg

Secretariaat: Postbus 49

2270 AA Voorburg

telefoon: 070 386 13 02

Jaargang 8 • Nummer 1/2 • 2002

Redactieadres:

Laan van Rustenburg 16

2271 XT Voorburg

telefoon: 070 386 84 95

Redactie:

Anne Jacobs

Gerard Langerak

Kees van der Leer

Teksten:

Eric Blok

Ruud Hofman

Anne Jacobs

Bestuur:

drs. K. van Tuil *voorzitter*

B.W. Pel *secretaris*

J.L. Kok RA *penningmeester*

ing. W. Beek *tweede secretaris*

I.E. van der Beesen-van Brussel *lid*

dr. R.M.W. van Gelooven *lid*

S.E.Th. Aalders-Warffemius *lid*

J.H.S.M. de Beer *adviseur*

Grafische vormgeving en

lay-out:

Rietje Trapman

Lithografie en

productie:

Rinus Sarabèr

Lidmaatschap 2002

21 euro

Gezin 25 euro

Penningmeester HVV te Voorburg

Postbank 288321

Rabobank te Voorburg

rekeningnr. 12 76 78 743

ISSN 1381-4672

Copyright:

Overname van teksten uit

'Historisch Voorburg' is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Villa Sonneheerdt aan het Westeinde, bij park Sonnenburgh, moest plaats maken voor verzorgingshuis 'Nieuw Heeswijk'. De villa werd in 1954 afgebroken.

Foto collectie P.A.A. van Dorp

